

2007. 3

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە مۇنەۋۋەر ژۇرنال
شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتىغا نائىل ژۇرنال



بولاق

ISSN 1005-0876



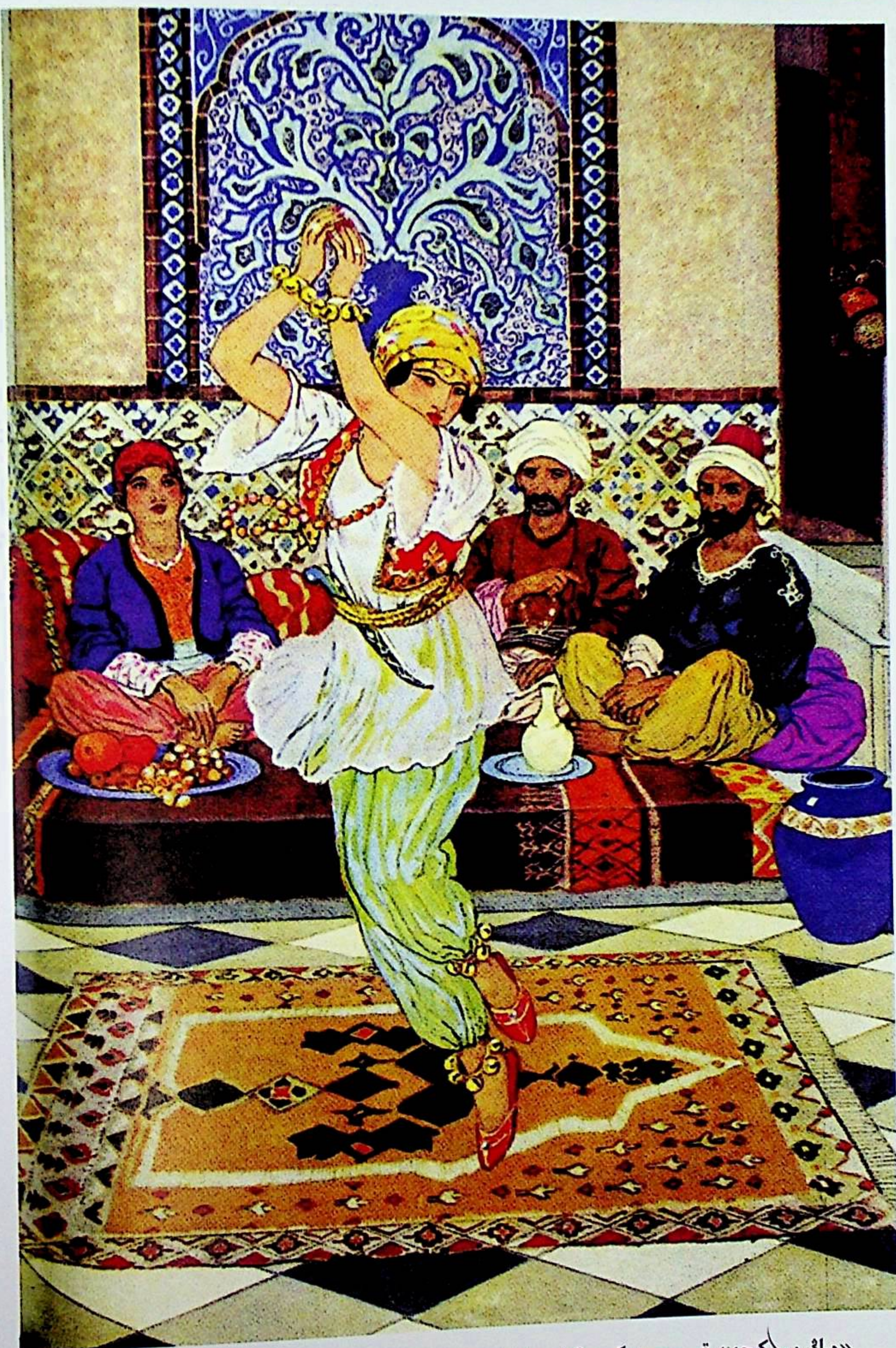
9 771005 087006

源泉 (布拉克) © BULAK



«مىڭ يىرا كېچە» قىسسىسىدىكى «ئەلى بابا ۋە قىرىق قارا قىچى» ھېكايىسىگە سىزىلغان قىستۇرما رەسم، رەسىمدە مارجانە قارا قىچىلار كاتتىق بېشىنىڭ ئالدىدا ئۇسسۇل ئوينىماقتا.

رېئون كار (ئامېرىكا) سىزىلغان



«مىڭ يىرا كېچە» قىسسىسىدىكى «ئەلى بابا ۋە قىرىق قاراچى» ھېكايىسىگە سىزىلغان قىستۇرما رەسىم. رەسىمدە مارجانە قاراچىلار كاتتىۋېشىنىڭ ئالدىدا ئۇسسۇل ئوينىماقتا.

رېئون كار (ئامېرىكا) سىزغان

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورنىڭ
قوش ئايلىق ژۇرنىلى



28 - يىل نەشرى
ئومۇمىي 114 - سان

بەر بئاسنىڭ قىزغىن سەھىپى

بىر بىر بىمانا قىزغىن توي كۈنى
 سۆيۈملۈك قىزنى كۆيۈغلغا تاپشۇرغاندا
 مۇنداق دەپ نەسىھەت قىلىپتۇ؛
 قىزىم! ئولپەت بولغان ئۆيىدىن چىقىش،
 بىلىمىدىن ئۆشكە كىرىش، تونىغان، نە توغۇمىغان
 كىشىگە يولداش بولۇش، ئەمدى ئۇششۇ
 يولداشنىڭ سەن يار بولغىن! ئۇ ساڭا كۆك بولۇر،
 سەن يەركەبى ئەمەسدا تۇر! ئۇ ساڭا كۆك شەكسە
 سايە بولۇپ تۇرۇر ۋە شىپالىق يامغۇرلىرى بىلەن
 كۆك يېرىنى رەھەتلىدۇ ۋە ئۇششاش، ئۇمۇ ساڭا
 مەھەممەتلىك بولۇر. سەن ئۇنىڭغا توشك بول!
 ئۇ ساڭا تىرەك بولۇر، سەن ئۇنىڭغا كېنىرەك بول!
 ئۇ ساڭا قۇل بولۇر. مۇمكىن بولمايدىغان ئىشلار
 ئۇچۇن ئۇنى زورلما! چۈنكى بۇنداق ئىش خاپالىققا
 سەۋەب بولۇر. ئۇنىڭدىن يىراق بولما، ئۇزۇننى
 ئۇتۇلدۇرسەن. نە قەدە رىيەت بولسا، سەنمۇ
 شۇ قەدە رىيەت بول. ئۇنىڭ بۇرنىنى ئەسكى ۋە
 سېسىق پۇراقلاردىن، قۇلغىنى يامان، شەخسىيەتكە
 ئېگىدىغان نەھەرلىك سۆزلەردىن ساقلا. پاك
 ۋە پاكلىققا ئادەت قىل، سەندىن ھەر ۋاقىت
 خوشبۇيۇق ۋە خوشنۇيۇق كېلىپ تۇرسۇن.
 سۆزۈڭنى شېرىن، يۈزۈڭنى ئۇچۇق قىل، ئېرىش
 ياخشى ۋە مۇلايم سۆزلەردىن باشقا نەرسىنى سەندىن
 ھېچقاچان ئاڭلىغۇچى بولمىسۇن. كىرىم ۋە نېمەتسىز
 قىياپەت بىلەن ئېرىش كۆزۈگە كۆرۈنمە. ئادەتتىكى
 كۆرۈنۈش چاغلىرىدا ئېرىش سېنى رەھبەتسىز
 رەۋىشتە كۆرمىسۇن، بەلكى گۈلدەك ئېچىلىپ
 تۇرغان خوشنۇيۇق چىرايىڭ بىلەن كۆرسۇن.



2007 - يىللىق 3 - سان

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى

باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

قىسسەئى مەشرەب خاجە ئەھمەد (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلەت ئەھمەد بۆگۈ

بىزنىڭ ۋەدىقىلىرىمىز

شىنجاڭ ۋە پەرغانىدە تېپىلغان مازار ھۆججەتلىرى سۇگاۋارا جۇن، كاۋاخارا يايۇئى [ياپونىيە] (33)
مۇسا جەرۇللاھنىڭ ئۆمەر بايغا مەكتۇپى (48)
نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: ئابدۇلباقى ھاجىم، يۈسۈف ئىگەمبەردى

ئەدەبىي مۇھاكىمە

شائىر ئەھمەد يەسسەۋى ھېكمەتلىرىدە ئەخلاق تېمىسى ئەمەت دەرۋىش (58)
نادىر مەسەل - چۆچەكلەر خەزىنىسى «كەلىلە ۋە دېمەنە» مۇھەممەد تۇرسۇن تۇردى (70)

مەدەنىيەت تەتقىقاتى

قەدىمكى ئانىلىرىمىزدا گۈزەللىك قارىشى ئابلەز مۇھەممەت سايرامى (79)



تېبابەت دۇردانىلىرى

ئون نەسبەت ئارستوتېل (83)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: جاپپار ئەمەت

بىزدىكى مائارىپ

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئاياللار تەربىيىسى ھەققىدىكى ئىلغار قاراشلىرى ۋە ئۇنىڭ زامانىمىزدىكى ئەھمىيىتى
..... ئابدۇلئەھەد ئابدۇرەشىد بەرقى (86)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

كارۋان بايۋەچچە (چۆچەك) رەتلىگۈچى: بۇنسا ھېزىم (91)
ئاجايىپ ھۈنەر (چۆچەك) رەتلىگۈچى: پاتىگۈل ئابدۇل (104)
ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى (108)
مۇھەببەت قوشاقلىرى توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇرازاق مۇھەممەتتىياز (108)
بالىلار قوشاقلىرى توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: تۆمۈر قادىر، تۇرسۇنتوختى سۇلايمان (110)

※

مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە: تارىم قىسسىسى (پەرھات ئىبراھىم سىزغان)

※

※

※

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى
مۇھەررىر: دىلئارا مۇھەممەتتۇرسۇن
مەسئۇل كوررېكتورى: ئادالەت مەخسۇت
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2815971
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2827472





قىسقىلى مەشرەب^①

خاجە ئەھمەد

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت ئەھمەد بۆگۈ

ئىشان مەشرەب كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىنى ۋىلايىتى غەجدەۋاندا كۆردى. دوقمۇشقا كەلگەندە كۆزىگە بىر جۇۋان كۆرۈندى. ئىشان مەشرەب ئۇ جۇۋاننىڭ شەرىپىگە «ئەلىق لام» نى ئوقۇدى.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇغان زامان چوكان ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. قايتا چىقىمىدى. ئىشان مەشرەب گويىكى مەست، پەرىشان ھالەتكە گىرىپتار بولۇپ، قولغا ساتارىنى ئېلىپ غەنمەئى داۋۇد^②نى بەرپا قىلىپ، مۇخەممەس ئوقۇدى.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇغان زامان چوكان ئۆيىدىن چىقىپ تۇردى. ئىشان مەشرەب چوكانغا قاراپ غەزەل ئوقۇدى:

ئول دىلبەرى رەئنانى مەن يار تۇتاي دەرمەن،
مەي بەرسە ئەگەر ئاندىن بىر قەترە يۇتاي دەرمەن.

بۇ چوكاننىڭ دادىسى بار ئىدى. ئۇ راستچىل، مۇرۇۋۋەتلىك كىشى ئىدى. ئۇ ئاتەش نەپەس، يۈزلىرىدىن نۇر يېغىپ تۇرغان، قولىدا ساتار، پوتلا - پوتلا چاچلىرى بېلىگە چۈشكەن، ئاجايىپ ئاشقانە غەزەل ئوقۇپ تۇرغان مەشرەبنى كۆرۈپ:

— ئەي قەلەندەر، ئېتىڭ نېمە؟ قەيەردىن كەلدىڭ؟ — دەپ سورىدى. ئىشان مەشرەب ئۇ كىشىنىڭ سورىغىنىغا جاۋابەن بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

① بېشى ئۆتكەن ساندا. بۇ ئەسەرنىڭ يەنە بىر نۇسخىسى «مەشرەب قىسسىسى» نامىدا قەشقەر ئۇيغۇر خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغانلىقى ھەم «مەشرەب شېئىرلىرىدىن تاللانما» ناملىق كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغانلىقى ئۈچۈن بىر قىسىم شېئىرلىرى قىسقار-تىلدى. بۇ شېئىرلارنىڭ تولۇق نەسخىسىنى ئوقۇرمەنلەر يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن نۇسخىلاردىن كۆرۈۋالار دېگەن ئۈمىدلىمىز.

② نەغمەئى داۋۇد (نەغمەئى داۋۇدى) — مۇزىكىدا بىر كۈيىنىڭ نامى.

بۇ كۈن شۇرىدەدۈرمەن، غەم بىلەن غەمخانى مەشرەبمەن،
فەراغەتتىن يىراق، خەلق ئالدىدا بىگانە مەشرەبمەن.

چوكاننىڭ دادىسى ئىشان مەشرەبىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ۋاقىت كەچ بولدى.
خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، چوكاننىڭ دادىسى قىزىنى يېتىلەپ كېلىپ، ئىشان
مەشرەبكە نىياز قىلدى. ئىشان مەشرەب گويا مەست - پەرىشان بولۇپ، چوكانغا نەزەر قىلماي ئۆيىدىن
چىقىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

دەردىم ئوتغە يارۇ بەرادەر چىدايالماس،
بەلكىم پەرەدۇ خاھەرۇ مادەر چىدايالماس.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇپ تۇراتتى، بىر مويىسىپىت كىشى ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:
— ئەي مەشرەب، نېمىگە بۇنچە پەرىشان بولسىەن؟ تېخى كۆزۈڭدىن ياش تۆكۈپ غەزەل
ئوقۇۋاتسىەن، نەگە بېرىشنى خالايسىەن؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب:
— ئەي ھاجى ئابدۇرەھىم، كۆڭلۈم ھەزرىتى خاجە ئابدۇخالق غەجدەۋاننىڭ قەبرىسىنى زىيارەت
قىلماقنى خالايدۇ، — دېدى. مويىسىپىت كىشى:
— ئەي بالام، مېنىڭ ئېتىمىنى قانداق بىلىدىڭ؟ مېنى قەيەردە كۆرگەندىڭ؟ — دېدى. ئىشان
مەشرەب:

— ئەزەل قىسمىتىدە — ئەرش قەلئەسىدە مېنىڭ روھىم سىزنىڭ روھىڭىز بىلەن بىللە ئىدى.
مېنى ئىلگىرىمۇ ئۆزلىرى تەربىيەت قىلغاندىلە، ھېلىمۇ ئۆزلىرى تەربىيەت قىلغان بولسىلا،
ئۈمىدىم ھاسىل بولار ئىدى، — دېدى. ھاجى ئابدۇرەھىم:
— ئەي پەرزەنت، سېنىڭ پەم - پاراستىڭگە رەھمەت! — دەپ ئىشان مەشرەبىنىڭ قولىدىن
تۇتۇپ ھەزرىتى خاجە ئابدۇخالق غەجدەۋاننىڭ قەبرىسىگە ئېلىپ باردى. ئابدۇرەھىم ئىشان مەشرەبىنى
شۇ مۇقەددەس قەبرىدە تەربىيەت قىلدى:
— ئەي پەرزەنت، ياخشىلارنىڭ قەدىمىدىن ئايرىلما ۋە بەتبەختلەرنىڭ سۆھبىتىگە قوشۇلما،
پاسىقلار ھەققىدە دۇئا قىلغىن! خۇدايىتائالا تەۋپىق ئاتا قىلغاي ...
ھاجى ئابدۇرەھىم:

— ئەي مەشرەب، سېنى خۇدايىتائالا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي! — دەپ غايىب بولدى. ئىشان
مەشرەب مەست - پەرىشان بولۇپ، بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

سەئىي قىلغىل گەنجى دىن قولىدىن جۇدا بولماي تۇرۇپ،
تا لەھەدكە گەردى سېنىڭ دىدەڭگە جا بولماي تۇرۇپ.

ئەمما، شۇ ئارىدا چوكاننىڭ دادىسى قىزىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ، ئىشان مەشرەبىنى ئىزدەپ
ئارقىسىدىن كەلدى ۋە:
— ئەي مەشرەب، بۇ پەرزەنتىمنى سىزگە نەزىر قىلغاندىم، نېمە سەۋەبتىن تاشلاپ كېتىپ

قالدىڭىز؟ — دەدى. ئىشان مەشرەپ:

— سىز بۇ يەردە جىندەك تۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن بۇزۇڭلاردىن بېشارەت تىلەپ قېشىڭىزغا كېلەي، — دەپ بىر گۈمبەزنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. گۈمبەزدە بىر سوپى ئولتۇرۇپتۇ. ئىشان مەشرەپ:

— ئەي سوپى، بۇ يەردە نېمە قىلىپ ئولتۇرسەن؟ — دەدى. سوپى:

— مېنىڭ بۇ يەردە تۇرۇۋاتقىنىمغا ئۈچ ئاي بولدى. يېشىم ئەللىك بەشكە يەتتى. بۇ دۇنيادىن بويتاق ھالەتتە كېتىپ قالغۇم يوق. بۇزۇڭلاردىن بېشارەت، خۇدايىتائالادىن بىر روزگار ئاتا قىلىشنى تىلەپ يۈرۈپتىمەن، — دەدى. ئىشان مەشرەپ:

— ئەي سوپى، مەن ساڭا بىر روزگار تېپىپ بېرەي. ئۇ مەزلۇمدىن بىرەر پەرزەنت ۋۇجۇدقا كەلسە، ئېتىنى موللا مۇھەممەد نەزەر قويغايىسەن. سېنىڭ ئۇ پەرزەنتىڭ شەيخ باغدادىدىن تەربىيەت تاپسا كېرەك. ساڭا نەسەتتىم شۇكى، ھەزرىتى خاجە ئابدۇخالىق غەجدەۋانىنىڭ قەبرىگاھىدىن يىراق بولما. تا ئۆلگۈچە شۇ قەبرىگاھ ئەتراپىدا بولغايىسەن، — دەپ چوكاننى سوپىغا نىكاھلاپ بېرىپ، ئۆزى ھەمەدان شەھىرىنى ئىختىيار قىلىپ راۋان بولدى. كۆردىكى، يەتتە ئالىم بۇخارادىن چىقىپ يولدا كېتىپ بېرىپتۇ. ئىشان مەشرەپ بۇ ئالىملاردىن:

— ئەي ئالىملار، قايسى ۋىلايەتنى ئىختىيار قىلىدىڭىزلار ۋە قايسى ئەزىزنىڭ خىزمىتىگە بارسىزلىرى؟ — دەپ سورىدى. بۇ ئالىملار:

— بىز ھەمەدان ۋىلايىتىنى ئىختىيار قىلدۇق ۋە شەيخ نۇرىدىن دېگەن ئەزىزنىڭ خىزمىتىنى ئۆزىمىزگە مۇۋاپىق كۆردۈق، — دەپ جاۋاب بېرىشتى. ئىشان مەشرەپ بۇ سۆزنى ئىشىتىپ مەست پەرىشان بولۇپ، بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

كىشىنىڭ دەردى بار بولسا قىلۇر ئاھى سەھەر فەيدا،
ۋە لېكىن بولماغاي بەتبەختلەرگە چەشمى تەر فەيدا.

ئىشان مەشرەپ بۇ غەزەلنى تامام قىلغان زامان ئالىملار:

— ئەي شاھ، بىز سىزنى تونۇمايدىكەنمىز. ئۆزىڭىزنى ئىزھار قىلىڭ، — دەدى. ئىشان مەشرەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

غۇبارىمنى بەيانىن سوراساڭ بادى سەبادىن سور،
سارىغ رەڭگىم ھەدىسىن زەئفەرانى كەھرەبادىن سور.

ئىشان مەشرەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئالىملار ئىشان مەشرەپنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى ۋە «ئەي شاھىم، بىز سىزنى تونۇماپتۇق» دەپ زار — زار يىغلاشتى. ئىشان مەشرەپ:

— ئەي موللىلار، بۇخارا شەھىرىدە موللا ئابدۇرەھمان ۋەسۋاس دەپ بىر ئەزىز بار. شۇنىڭ خىزمىتىگە بېرىڭلار، — دەپ بېشارەت بېرىپ، ئۆزى ھەمەدان ۋىلايىتىگە — شەيخ نۇرىدىن ھەمەداننىڭ قېشىغا كەلدى ۋە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئارى، سەن راست ئايتاسەن بىر مەرد مىڭ جان ئاخبارۇر،

روسىيەلەرنى بۇ كۈن ھەر يەردە شەيتان ئاخبارۇر.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى تامامغا يەتكۈزگەندىن كېيىن، ھەزرىتى شەيخ نۇرىدىن بىسىيار خۇش بولۇپ مۇرىتلىرىغا:

— ئەي سوپىلار، ئۇلۇغ بوۋامدىن قالغان زەردىن توقۇلغان بىر نېمچە بار، شۇنى كەلتۈرۈڭلار، مەشرەب كىيسۇن! — دېدى.

سوپىلار نېمچىنى كەلتۈرۈپ ئىشان مەشرەبكە كىلدۈردى. ئىشان مەشرەب بۇ نېمچىنىڭ ياقىسىغا قاراپ كۆردىكى، نېمچىنىڭ ياقىسى لەئلى - ياقۇت، ئالماس - مارجان قاتارلىق جاۋاھىرلاردىن ھەل بېرىپ ئىشلەنگەندى. بۇنىڭدىن ئىشان مەشرەبىنىڭ ھالى پەرىشان بولۇپ: «مەن بۇ چاغقىچە مال - دۇنيادىن ئۆزۈمنى يىراق تۇتۇپ كەلدىم. بۇ دۇنيانىڭ ماڭا لازىمى يوق» دەپ نېمچىنى ئوتقا سالدى. شەيخ نۇرىدىن بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ پەرىشان بولۇپ:

— ئەي مەشرەب، بۇ تەۋەرۈك نېمچىنى ئوتقا سالدىغانغا نېمە سالاھىيىتىڭ بار ئىدى؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— سىز بىر پىرى كامىل تۇرۇپ تېخىچە مېنىڭ سالاھىيىتىمدىن خەۋىرىڭىز يوقمۇ؟ — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئادەمى، لېكىن ھەقىقەتدە ھەۋانىڭ رۇھىمەن،
نەۋەگەر مەن نۇھدەك ئول پادىشاھنىڭ رۇھىمەن.

شەيخ نۇرىدىن بۇ غەزەلنى ئاڭلاپ:

— ئەي مەشرەب، ئەگەر يۈز مىڭ نېمچە بولسىمۇ، سەن ئۈچۈن تەسەددۇق، — دەپ سوپىلىرىنى موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادنى چاقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. سوپىلار بېرىپ موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادنى چاقىرىپ كەلدى. شەيخ:

— ئەي موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادى، «خەتى ئىرشاد» پۈتكىن، مەشرەبكە ئىرشاد خېتى بېرى، — دېدى. موللا مۇھەممەد نەزەر «خەتى ئىرشاد» پۈتۈپ شەيخقە بەردى. شەيخ مۇھۈرىنى بېسىپ خەتنى مەشرەبكە بەردى. ئىشان مەشرەب خەتنى ئېلىپ:

— ئەي شەيخ، مېنىڭ ئۇستازىم باردۇر. ئاۋۋال مەن ئانامنىڭ قورسىقىدىكى چاغدا شەيخ نەجمىددىن كۇبەرايى ۋەلىمدىن «روھانىيەت» ئىلمىدىن تەربىيەت تاپقانمەن؛ ئىككىنچى، يەر يۈزىگە چۈشكەندە ھەزرىتى شەيخ «ۋىرد»^① تىن تەربىيەت قىلدى؛ ئۈچىنچى، ھەزرىتى شەيخ يەنە «مەسلەھەت» ئىلمىدىن تەربىيەت قىلدى؛ تۆتىنچى، ھەزرىتى بابا شاھنىڭ تەربىيىتىدە بولدۇم؛ بەشىنچى، ھەزرىتى شەيخ ئەھمەدنىڭ تەربىيىتىدە بولدۇم؛ ئالتىنچى، ھەزرىتى شەيخ سەئىدىنىڭ تەربىيىتىدە بولدۇم؛ يەتتىنچى، ھەزرىتى شەيخ ھاجى ئابدۇرەھىمنىڭ تەربىيىتىدە بولدۇم؛ سەككىزىنچى، ئافاق خوجا مەخدۇم ئەئزەمنىڭ خىزمەتلىرىدە بولدۇم. مانا شۇ تاپتا سىزنىڭ ئاستانىڭىزگە كەلدىم. خىيالىڭىزدا «مەشرەب ماڭا مۇرىت بولغىلى كەلگەن ئوخشايدۇ» دەپ قاپسىز. ئەمما، مەن شۇنچە پىرلاردىن ۋاز كېچىپ، سىزگە مۇرىت بولۇشنى ئىختىيار قىلماسمەن. ئەگەر ماڭا ئىلتىپات قىلىپ رۇخسەت خېتى بېرىي دېسىڭىز، تامام روھانىيەت پەيغەمبەرلەرنى، ئاشىقلار ۋە زاھىتلارنى، دانالار ۋە سادىقلارنى ...

① تەرك قىلماي دائىم بېجىرىپ تۇرىلىدىغان ۋەزىپە، دۇئا.

ھازىر قىلىش. شۇلارنىڭ گۇۋاھلىقى بىلەن رۇخسەت خېتى ئالاي، — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ماڭا ئىرشاد بېرەي دېسەڭ ئادەمۇ، ھەۋانى ھازىر قىل،
غەربۇ خەستەمەن، نۇھى نەبىيۇللاھنى ھازىر قىل.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن:
— شۇ روھانىيەتلەرنى ھازىر قىلالساڭ، «خەتى ئىرشاد» بەرگىن، بولمىسا ماڭا بۇ خەتنىڭ
لازمى يوق، — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

مۇژدە ھەقدىن تەگدى ماڭا پادىشاھ بولدۇم بۇ كۈن،
مەرھەمەت بابىغە مەن ساھىب دۇئا بولدۇم بۇ كۈن.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇپ رۇخسەت تىلىدى. ھەزرىتى شەيخ نۇرىددىن ئاجىز كېلىپ:
— ئەي مەشرەب، قايسى ۋىلايەتنى ۋە قايسى ئەزىزنىڭ سۆھبىتىنى ئىختىيار قىلىدىڭىز؟ —
دېدى. ئىشان مەشرەب:

— خانەئى مۇبارەك ۋە مەدىنەئى مۇنەۋۋەرنى ئىختىيار قىلدىم، — دېگەندى، ھەزرىتى شەيخ
نۇرىددىن: «خۇدايتائالا مەقسىتىڭىزگە يەتكۈزگەي!» دەپ دۇئا قىلدى. موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادى
ۋە دىۋانەئى پانساد — بۇ ئىككى ئەزىز ئىشان مەشرەبكە ھەمراھ بولۇپ يولغا راۋان بولدى. كۆردىكى،
ئالدىدا — يول ئۈستىدە بىر ئادەم سەجدە قىلىۋېتىپتۇ. ئىشان مەشرەب:
— ئەي موللا مۇھەممەد نەزەر، بۇ نېمە ئادەم؟ — دېدى.

موللا مۇھەممەد نەزەر كۆردىكى، بىر سوپى بىر ساندۇقنى بېشىدا كۆتۈرۈۋاپتۇ. ئۇ يەتتە قەدەم
يول يۈرۈپ، ساندۇقنى بېشىدىن ئېلىپ يەردە قويۇپ سەجدە قىلىۋاتقۇدەك. ئاندىن ساندۇقنى يەنە
بېشىغا ئېلىپ يولغا ماڭغۇدەك. يەنە يول يۈرۈپ، ساندۇقنى يەرگە قويۇپ سەجدە قىلىۋاتقۇدەك.
ھەزرىتى ئىشان مەشرەب ئۇ سوپىغا يېتىشىپ بېرىپ سورىدى:

— ئەي سوپى، سەن ئۇنى بېشىڭدا كۆتۈرۈۋاپسەن. يەتتە قەدەم يول يۈرۈپ، ساندۇقنى يەرگە قويۇپ
سەجدە قىلىۋاتسەن. يولۇڭ شۇ تەرىقىدە داۋاملىشىۋاتىدۇ. بۇ ساندۇقنىڭ ئەھۋالىنى ماڭا بايان
قىلساڭ. بۇ ساندۇقنىڭ ئىچىدە نېمە بار؟ — دېدى. سوپى:

— ئەي مەشرەب، بۇ ساندۇقنىڭ ئىچىدىكى مېنىڭ پىرىم شەيخ بەسرىي سانى بولىدۇ. ئۇ بۇ
دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغانىدى. ئوتتۇز يىلدىن بېرى بۇ ساندۇقنى بېشىمدا كۆتۈرۈپ يۈرمەن، —
دېدى.

ئىشان مەشرەب زاھىر كۆزلىرىنى يۇمۇپ، باتىن كۆزلىرى بىلەن بۇ ساندۇقنىڭ ئىچىدىكى
شەيخنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى. مەلۇم بولدىكى، شەيخ دۇنيادىن بىئىمان كېتىپتۇ. ئىشان مەشرەب
شەيخنىڭ جەستىگە قارىتا بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئالەمى فانىغە كەلدىڭ چەشمى گىريانىڭ قانى؟
تەننى قىلدىڭ فەرۋەرىش مالۇ فەراۋانىڭ قانى؟

ئىشان مەشرەب ئېيتتىكى: — ئەي سوپى، بۇ ساندۇقنى سۇندۇرۇپ ئوت قالاپ ماڭا چاي قاينىتىپ بەرگىن. چايىنى ئىچەيلى. ئاندىن ئۆزۈڭنى بىر ئەزىز مەرد كىشىگە تاپشۇراي. سېنىڭ مېھنىتىڭ زايى كەتمەسۇن!

سوپى بۇ ساندۇقنى سۇندۇردى. كۆردىكى، ئىچىدىن بىر توڭگۇز چىقىپ قاچتى. سوپى بۇ ۋەقەدىن باھار بۇلۇتىدەك زار - زار يىغلاپ، ياقىسىنى يىرتىپ:

— ئەي ئىشان مەشرەب، مەن خاتا قىپتىمەن. ئوتتۇز يىلدىن بېرى بۇ توڭگۇزنى بېشىمدا كۆتۈرۈپ يۈرۈپتىمەن. ئوتتۇز يىللىق مېھنىتىم زايى كېتىپتۇ، — دەپ نالە قىلدى. ئىشان مەشرەب قولىنى سوپىنىڭ بېشىغا قويۇپ:

— ئەي سوپى، تولا غەم يېمىگىن. ئىنشائاللاھ، مەن سېنى بىر مەرد - ئەزىز ۋە كارامەت ئىگىسىگە تاپشۇراي، — دېدى.

سوپى توۋا - ئىستىغپار قىلىپ، خۇشال بولۇپ ئۆز يولىغا راۋان بولدى. ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

يەتتە دەۋزەخ مەردى ھەقنىڭ ئالدىدا گۈلزاردۇر،
قول تۇتارغە رەھنەمۇدۇم ئەھمەدى مۇختاردۇر.

ئەلقسە، ئىشان مەشرەب يولىنىڭ تانابىنى ئۆز ئىختىيارىغا تارتىپ، شۇ يۈرگەنچە ۋاقىت - سائىتىدە شور دەرياسىنىڭ لېۋىگە يەتتى. دەريا لېۋىدە شەيخ ئاللايا ئۈچ يۈز ئاتمىش مۇرىتى بىلەن تۇراتتى. بۇ شەيخ تامام بىدئەتچىلەرنىڭ پىرى ئىدى. ئۇ خەلقنى ئۆزىگە قارىتىۋالغانىدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي كۇپپارلارنىڭ سەردارى، بۇ يەردە نېمە قىلسەن؟ خالايقنى ئۆزۈڭگە قارىتىپ، ئۆز دىنىدىن بىگانە قىلىپ، ھەممە يەرنى بۇلغىدىڭ. ئەمدى خانەئى كەبىنى بۇلغاي دەمسەن؟! ئەي بەتبەخت، ناپاك! — دېدى. شەيخ مۇرىتلىرىغا:

— بۇ دىۋاننى كېمىگە چىققىلى قويماڭلار! — دېدى. ئىشان مەشرەبلەر جەمئىي تۆت كىشى ئىدى. بۇ شەيخ - بەتبەختلەر ئۈچ يۈز ئاتمىش تەن ئىدى. مۇرىتلار ئىشان مەشرەب ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى كېمىگە چىققىلى قويمىدى. ئىشان مەشرەب موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادغا:

— ئەي موللا مۇھەممەد نەزەر، مېنىڭ جايىنامزىمنى ئېلىپ كېلىپ سۇنىڭ ئۈستىگە سالغىن! — دەپ ئەمر قىلدى. موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادى ئىشان مەشرەبنىڭ جايىنامزىنى ئېلىپ كېلىپ، سۇنىڭ ئۈستىگە سالدى. ئىشان مەشرەب «بىسمىللاھىر - رەھمانىر - رەھىم» دەپ «ئىلمى ھېكمەت» نى ئوقۇپ جايىنامزنىڭ ئۈستىدە قارار تاپتى. ئىشان مەشرەبنىڭ پەرمانى بويىچە موللا مۇھەممەد نەزەر، دىۋانە پانساد، سوپى خاكسار ئۈچەيلەن جايىنامزنىڭ ئۈچ بۇرجىكىدىن ئورۇن ئالدى. ئىشان مەشرەب يۈزىنى قىبلە تەرەپكە قىلىپ بۇ مۇناجاتنى ئوقۇدى:

يانە دەرگاھىڭغە كەلدىم «قازىيۇل - ھاجات» دەپ،
مىڭ بىر ئاتىڭنى تۇتۇپ «يا سامئۇل - ئەسۋات» دەپ.

ئىشان مەشرەب مۇناجاتنى تامامغا يەتكۈزۈپ دەريانىڭ لېۋىگە چىقتى. قارىسا شەيخ ئاللايار ئۈچ يۈز ئاتمىش مۇرىتى بىلەن دەرياغا غەرق بوپتۇ. ئىشان مەشرەب بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ:
— ئەي موللا مۇھەممەد نەزەر، كۆردۈڭمۇ؟ ھەزرىتى ھەق سۈبھانە ۋەتائالا بۇ بىئەدەپلەرنىڭ جاجىسىنى بېرىپتۇ، — دېدى ۋە مۇناجات قىلىپ دەرياغا قول ئۇزاتتى. كېمىنىڭ ئىچىدە يەتتە مۇسۇلمان كىشى بار ئىدى. ئىشان مەشرەبىنىڭ رەھىمى كېلىپ، ئۇلارنى دەريادىن چىقىرىۋالدى. ئاندىن يولغا راۋان بولۇپ، بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

تا زەبانىڭ لالە بولماي يولغە كىر، ئەي پارسا،
رەھىمى كەلگەي، قولى تۇتقاي، باز بىر مۇشكىل كۇشا.

ئىشان مەشرەب شەھەرنىڭ قارىسىنى ئېلىپ يەنە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

خەتەرلىك يول ئىدى رەھبەر تاپىلدى،
سەرىمنى كەستى دېگەر، سەر تاپىلدى.

ئىشان مەشرەب شەھەرگە كىرىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

تۈتىمى بىبالۇ پەرمەن بالۇ پەر ئاختارامەن،
بەخىيەئى ئىمان ئۈچۈن ساھىبى ھۈنەر ئاختارامەن.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى تامامغا يەتكۈزۈپ تۇرغانىدى، ھەزرىتى شەيخ نەجمىددىن كۈبەرايى ۋەلىنىڭ روھى ئىدا قىلىپ:

— ئەي پەرزەنت، نېمە بولدۇڭ؟ بۇ غەزەلنى تولمۇ شىكەستلىك بىلەن ئوقۇدۇڭ، قانداق تەلىپىڭ بار؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— قەشقەر يۇرتىدا ئافاق خوجا مەخدۇم ئەئزەم دېگەن بىر ئەزىز بار ئىدى. ئۇلارنىڭ يۇرتىغا ئۆزىنى شەيخ دەپ ئاتىۋالغان بىر مۇشرىك — سەنئاسى بېرىپ ئافاق خوجىنىڭ مۇرىتلىرىنى ئۆزىگە مۇرىت قىلىپ، تامام خەلقنى دىنىدىن بىگانە قىپتۇ. شۇنىڭغا ھەسرەت — نادامەت چېكىمەن، — دېدى. ھەزرىتى شەيخ نەجمىددىن كۈبەرايى ۋەلى:

— ئۇنىڭ ھەددى ئەمەس. ئۇ بەتبەخت مەخدۇم ئەئزەمگە مۇنداق بىئەدەپلىك قىلغان بولسا، جاجىسىنى بەرمەك جايىزدۇر، — دەپ ئوتتۇز يەتتە مىڭ لەك قارىي — شەيخنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، ئىشان مەشرەب بىلەن شۇئان قەشقەرگە راۋان بولدى. ئەمما ئىشان مەشرەبكە ئەگىشىپ كەلگەن مۇرىتلار چۇقان سېلىپ:

— بىزلەر قەشقەردىن، ياركەنتتىن ئەگىشىپ كېلىپ، مەككىنى تاۋاپ قىلالماي قايتساق قانداق بولغىنى؟! بىزلەرنى مەھرۇم ياندۇردىڭىز، — دەپ ئەپسۇس قىلغانىدى، شاھ مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

بۇ تەنى خاكىنىيۇ روھى رەۋاننى نە قىلاي؟
بولماسە قاشىمدە جانانە، بۇ جاننى نە قىلاي؟

* * *

نە ھاجەت ھەججى ئەكبەر، كاشغەر ئۆزرە مەزارىم بار.
زىيائى چەشمە خاك دۇرىدىن سۈرمە زارىم بار.

* * *

قىلىدىلار ماڭا بىر جىلۋەئى، ناگاھ باقە قالىدىم،
ئول جىلۋەگە دۇنيا بىلەن دىنىنى ساتە قالىدىم.

ئىشان مەشرەب شۇ يۈرگەنچە ھەمراھلىرى بىلەن ئۆزىنى قەشقەردە كۆردى. ئۇلار ئافاق خوجا مەخدۇم ئەزەمنىڭ خانىقاسىغا كىرىپ كۆردىكى، خانىقانىڭ ئىچىدە بىرنەچچە كالا يېتىپتۇ. ھېچ ئادەم يوق. ئىشان مەشرەب خانىقانىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

سېفاتىڭ زاتى پاكىڭ ئىسمى ئەزەمدۇر، سەۋەللاھدۇر،
سېنىڭ زاتىڭغا ئىنكار ئەيلەگەنلەر ئەمدى رەسۋادۇر.

بۇ چاغدا ئافاق خوجا مەخدۇم ئەزەم ئىستىقامەتتە ئىدى. ساراسمە بولۇپ خانىقانىڭ ئالدىغا چىقتى. ھەزرىتى ئىشان مەشرەب ئافاق خوجىنى كۆرۈپ:
— ئەي پىرىم، بۇ بىئەدەپلەرنىڭ جاجىسىنى خۇدايىتائالا بېرىدۇ. بىز خانىقانى راسلاپ جەم بولۇپ، تامام بۇزۇكلەرنىڭ روھىدىن مەدەت تىلەيلى، — دېدى.
ئىشان مەشرەب پەرۋەردىگارنىڭ زىكرىگە مەشغۇل بولۇپ، بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

مىسلى ئىسرافىل سىفەت ئاغزىمغا ئالدىم سۈرنى،
مەن تۆكەي ئىككى جەھاننىڭ رەھمەتىگە نۈرنى.

ئىشان مەشرەب بۇ بېيىتىنى ئوقۇپ بولۇپ بىر ساپ ئۈزۈمنى «شارابى ئەنتەھۇر» (ساپ شاراب، ئۆتكۈر شاراب) قىلىپ ئىچتى. مەستى خۇدا بولدى. بۇ خەۋەر سەنئەتچى — مۇشەرىككە يەتتى. ئۇنىڭ مۇرىتلىرى:

— ئافاق خوجىنىڭ مەشرەب دېگەن بىر مۇرىتى كەپتۇ. ئەگەر سەن پىرى كامىل بولساڭ، شۇ مەشرەبىنى ئۆزۈڭگە مۇرىت قىلغىن. شۇندىلا تامام خەلقنىڭ ئىخلاسى ۋە ئېتىقادى ساڭا زىيادە بولىدۇ، — دېدى.

سەنئەتچى ئورنىدىن قوپۇپ بىر ئوچۇم تۇپراقنى ئېلىپ، تۇپراققا دەم قىلىپ ئافاق خوجىنىڭ خانىقاسى تەرەپكە چاچتى. خانىقانىڭ ئىچىنى ئوت قاپلىدى. ھەزرىتى ئىشان مەشرەب بۇزۇكلەردىن مەدەت تىلەپ بىر «ئاھ» تارتتى. ئاغزىدىن بىر پارچە ئوت چىقىپ سەنئەتچىنىڭ سېھىر قىلغان ئوتىنى خانىقادىن قوغلاپ چىقاردى. ئاندىن ئىشان مەشرەب ۋارقىراپ:

— ئەي موللا مۇھەممەد نەزەر، بىر جام شاراب بەرگىن، ئىچىپ بۇ سەنئەتنىڭ پىكرىنى قىلاي!
ئۇ تولىمۇ بىئەدەپ بولۇپ كېتىپتۇ، — دېدى.

موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادى شارابنى ئەكېلىپ بەردى. ئىشان مەشرەپ شارابنى ئىچىپ مەستۇ
مۇستەغرىق بولۇپ، بۇزۇكلەردىن مەدەت تىلەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئىچىپ جامى شەربەتنى بۇ جەننەت كەۋسەردىن مەن،
كى رۇھى ئەسلىدۇر ئانىڭ بەھرى بادىيىدىن مەن.

سەنئەتنىڭ ئەھۋالى تەڭ بولدى. ئىشان مەشرەپ ئىسمى ئەنئەنىنى ئوقۇپ ئافاق خوجا مەخدۇم
ئەنئەمگە:

— بۇزۇكلەرنىڭ روھى مەدەت بەردى. مەسلىھەت شۇكى، بۇ كېچە ئىستىقامەت قىلايلى،
سەنئەتسىغا بەرھەم ئورايلى، — دېدى.

ئافاق خوجا مەخدۇم ئەنئەم خۇشال ۋە خۇررەم بولۇپ ھەلقە قۇرۇپ، تەڭرىگە يۈز تۈتۈپ، ئۇنىڭ
زىكرىگە مەشغۇل بولدى.

سەھەر ۋاقتى ئىدى. بىر توپ سوپى خانقانىڭ ئىشىكىگە كېلىپ داد - پەرياد قىلىپ، ئافاق
خوجا مەخدۇم ئەنئەمنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ:

— ئەي پادىشاھىم، بۇ كېچە سەنئەتنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا بوپتۇ. بىز خاتا قىلىپ سىزدىن
قول ئۈزۈپ سەنئەتنى پىر تۈتۈپ، ئۇنىڭغا مۇرت بوپتىمىز، — دەپ يىغلاشتى. موللا مۇھەممەد
نەزەر باغدادى ئىشان مەشرەپكە:

— سەنئەتنى خۇدايىتائالا يوق قىلدى. ئەمدى خاجە ئەككاشەننىڭ زىيارەتلىرىگە بارايلى، —
دېدى. ئىشان مەشرەپ «خوب بولۇر» دەپ ئافاق خوجا مەخدۇم ئەنئەمنىڭ ئالدىغا كىردى ۋە:

— ئەي پىرىم، رۇخسەت بەرسىڭىز، بىز بەلخنى ئىختىيار قىلدۇق. ھەزرىتى ئەككاشەننى زىيارەت
قىلغىلى بارىمەن، — دېدى. ئافاق خوجا:

— ئەي بالام، خۇدايىتائالا يادىڭىزدا بولسۇن، — دەپ دۇئا قىلدى.
ئىشان مەشرەپ موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادى، دىۋانە پانسەد، ھەزرىتى بابا، سەرمەست ۋە باشقا
ھەمراھلىرى بىلەن يولغا راۋان بولۇپ، بۇ تەلەقنى ئوقۇدى:

جانىمنى ھەلاك ئەتمەك ئۈچۈن تۇرغە بەلايى،
ئول زالىمى خۇنخار،
شىرىن سەنەمى، ماھۇەشى، ھۈرلىقايى،
ھۈسن ئەھلىغە سەردار.

ئىشان مەشرەپ بۇزۇكلەرنىڭ مەدەتى ۋە خاسىيىتىدىن سائەت ۋاقتتا ئۆزلىرىنى ھەزرىتى
ئەككاشەننىڭ قەبرىگە كۆردى:

بىر دۇئا ئەيلەڭ مەنى رەسۋايى بىقۇربەت ئۈچۈن،
ھەم كەمەر باغلاپ كېلىمەن، بەندەمەن خىزمەت ئۈچۈن.

ھەزرىتى ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇپ، ھەزرىتى ئەككاشەنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ يىغلىدى. قەبرە لەرزىگە كەلدى. بۇ ۋاقىتتا ئۇچىسىغا جەندە ئارتىۋالغان، پوتلا - پوتلا چاپلىرى بەللىرىگە چۈشكەن، رۇخسارىدىن نۇر چاقناپ تۇرغان بىر دىۋانە پەيدا بولدى. ئىشان مەشرەب بۇ مەردى خۇدانى كۆرۈپ مۇنۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

مەستى ھەق كەلدىم، ئاشناغە بىر قاراڭ،
يولدا قالغان خەستەمەن، بۇ ناتەۋانغە بىر قاراڭ.

ئىشان مەشرەب ئۇ غەزەلنى ئوقۇغان زامان بۇ دىۋانە مەست - ئەلەست بولۇپ:
— ئەي مەشرەب، سەن پەيغەمبەرلىك مېھرىنى، ئالەمنىڭ خۇشاللىقىنى قولۇڭغا ئاپسەن. يەنە نېمە تەلپىڭ بار؟! — دېدى. ئىشان مەشرەب:
— ئەي شەيخ زىندە فىل ئەھمەد جامى، مەشرەب مېنى تونۇمىدى، دەپ قالماڭ. رۇم پادىشاھىنىڭ پىلى ئۆلگەندى. رۇم پادىشاھى تامام شەيخ - ماشايخلارنى يىغىپ دۇئا قىلدۇردى. ئەمما، خۇدايىتائالا ئۇ پىلغا جان ئاتا قىلمىدى. سىز بېرىپ دۇئا قىلغاندىڭىز، خۇدايىتائالا سىزنىڭ دۇئاڭىزنى ئىجابەت قىلىپ، ئۇ پىلغا جان ئاتا قىلدى. ئاندىن رۇم پادىشاھى سىزگە «زىندە فىل ئەھمەد جامى» دەپ نام بەردى. سىز شۇ ئەزىز ئەمەسمۇ؟! — دېدى. بۇ دىۋانە:
— راست، شۇ دىۋانە مەندۇرمەن، — دېدى. ئىشان مەشرەب:
— مېنىڭ ھەققىمدە دۇئا قىلىڭ. بىرىنچى، ھەزرىتى ئەزرائىل ئەلەيھىسسالام جېنىمنى ئالىدىغان چاغدا ئىمانىمنى خاتا قىلمىغاي؛ ئىككىنچى، خۇدايىتائالا گۆر ئازابىنى ئاسان قىلغاي؛ ئۈچىنچى، ساۋابىم ھەممىدىن ئېغىر كەلگەي؛ تۆتىنچى، پىلسىراتتىن ئاسان ئۆتكەيمەن؛ بەشىنچى، خۇدايىتائالا كەۋسەر بۇلىقىنىڭ سۈيىدىن نېسىپ قىلغاي، — دېدى. شەيخ زىندە فىل ئەھمەد جامى:
— ئەي مەشرەب، غەم يېمە. سەن ئاناڭنىڭ قورسىقىدىكى چاغدا ھەزرىتى ھەق سۇبھانە ۋەتائالا ساڭا ھالال لوقما ئەۋەتتى. يەتتە ئەزىزدىن تەربىيەت تاپتىڭ. خۇدايىتائالا سېنى بەختلىك، يۇلتۇزۇڭنى يۈكسەك قىلىپ ياراتقاندۇر. ئارزۇيۇڭغا يەتكەيسەن! — دەپ دۇئا قىلدى. ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

سېنىڭ ئىشقىڭدا، ئەي دىلبەر، ئەجەب دىۋانەلەر بولدۇم،
بۇ ئالەمدە خەلايىقغە بەسى ئەفسانەلەر بولدۇم.

* *

كەل، ئەي دىلبەر، يۈزۈڭ ئاچغىل، تەسەددۇقدۇر بۇ جان ئەمدى،
فراقىڭدا ئەدا بولدى كۆيۈپ بۇ ئۇستىخان ئەمدى.

ھەزرىتى زىندە فىل ئەھمەد جامى ئىشان مەشرەبىنىڭ بۇ غەزەلنى ئىشتىپ:
— ئەي مەشرەب، ھەزرىتى ئەككاشەنىڭ روھى شەرىپلىرىدىن مەدەت - ياردەم تىلىگىن، نەچچە

مۇددەت بۇ يەردە بولغىن! — دەپ غايىب بولدى. ئىشان مەشرەپ قەبرىنىڭ ئىشىكىگە بېرىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

غەم بىلەن ئەفسۇردە بولدۇم كارۇ بارىم يوق مېنىڭ،
چۈن قولۇمدا بەس، ئىنانۇ ئىختىيارىم يوق مېنىڭ.

ئىشان مەشرەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇپ مەست - پەرىشان بولۇپ، بېشىنى قەبرىنىڭ ئىشىكىگە ئوردى. شەيخ ئەبۇلئەزىز كېلىپ، ئىشان مەشرەپنىڭ بېشىنى سىلاپ:
— ئەي مەشرەپ، قەبرىنىڭ ئىشىكىگە نېمە ئۈچۈن بېشىڭنى ئۇرسەن، نېمە مۇددەت ئايىڭ بار؟! — دېدى. ئىشان مەشرەپ:

— مەنغۇ پەيغەمبەرلەرنىڭ مېھرىگە ئېرىشتىم. ئەمما، نەچچە مۇسۇلمان مېنى دەپ، ماڭا ئەگىشىپ بۇ يەرگە كەلگەندى. بۇلارنىڭمۇ مەقسىتى ھاسىل بولسا دەيمەن، — دېدى. ھەزرىتى شەيخ ئەبۇلئەزىز:
— ئەي مەشرەپ، پەرۋەردىگارى ئالەم: «تەلىپىڭدىن يۈز ئۆرۈمىسەڭلا، ھەرنېمە تەلەپ قىلساڭ بېرىمەن» دېگەن. تەلەپ قىلغىن، مۇرادىڭ ھاسىل بولغاي، — دېدى. ئىشان مەشرەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ھەر كىشى زىندە دىل ئېرۇر دىدە ئىچىدە جا تاپار،
زاھىرى باتىنى ئانىڭ جامى جەھاننەما تاپار.

ئىشان مەشرەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇغان زامان شەيخ ئەبۇلئەزىز مەشرەپكە:
— ئەي مەشرەپ، كىمكى ياخشىلارنىڭ خىزمىتىنى ئىختىيار قىلسا، ياخشى بولۇر. سېنىڭ بۇ ھەمراھلىرىڭ ياخشىلارنىڭ خىزمىتىنى ئىختىيار قىلىدىكەن، ئاۋۋال دۇنيادىن كۆڭلىنى ئۈزسۇن. مۇنۇ ئىككى ئىشنىڭ بىرىگە تۇرسۇن: ئەگەر دۇنيا تەلەپ قىلسا، شەيخ جەلىلىنىڭ خىزمىتىگە بارسۇن؛ ئەگەر ئاخىرەت تەلەپ قىلسا، ھەزرىتى ئەككاشەننىڭ قەبرىگاھىنى زىيارەت قىلسۇن، — دېدى. ھەزرىتى ئىشان مەشرەپ ئېيتتىكى:

— ئەي زامانىنىڭ شەيخى، ئىككى ئالەمنىڭ يول باشچىسى ھەزرىتى رەسۇلنىڭ ھېكايىتىنى ئىشىتمىگەنمىدىڭ؟ ھەزرىتى ئىبراھىم: «ھەركىم ئاخىرەت تەلەپ بۇزۇرۇكلەرنىڭ زىيارىتىدىن يىراق كەتمىگەي» دەپ ئۈمىمەتلىرى ئۈچۈن ئۆز پەرزەنتىدىن كەچتى. بۇ مەسنەۋى شۇ ھېكايەتنىڭ شەرھىسىدۇر:

ئولتۇرۇپ مەسجىد دە ئېردى نىك دىن.
جىسمۇ جانى غەرق ئۈچۈن ئەسرار ئىدى،
ئىبراھىم ئاتلىغ بىر ئوغلى بار ئىدى.
سۆيمەس ئېردى ئوغلىنى چۈن مۇستەفا،
بەس، مۇبادا «قەھر كەلگەي» دەپ خۇدا.
كەلدى مەكتەبخانەدىن ئوغلى ئانىڭ،
مىھرى فەرزەند دىلىغە تولدى ئانىڭ.

ئەي بەرادەر، ھەمچۇنان بىنەندە بول،
نىكلارنىڭ خىزمەتدە بەندە بول.
بول ھېكايەتنى ساڭا قىلسام يەنا،
مەئرفەتكە ئەسل دىلدۇر تەكپەگاھ.
تا بولاي دەپسەڭ بۇ يولدا نىك ھال،
روھ ياكى مۇستەفادىن تەئلىم ئال.
بىر كۈنى ئول رەھمەتەن لىل - ئالەمىن،

قىچقىرىپ ئايدى: كۆزۈمنىڭ گەۋھەرى،
سەن ئېرۇرسەن نۇرى دىيىدەم رەۋشەنى.
گەۋھەرىم سەن دىيىدەم ئۈزرە نا پەزىر،
ئۆيگە مېھمان كەلدى سىزگە مۇنتەزىر.
مەن سېنى سۆيىدۇم، خۇدا قەھر ئەيلەدى،
ئۈمىتمەتمنى كۈلل قىلدى دەۋزەخىي.
ئايدى ئىبراھىم: نېچۈك مېھمان ئىكەن،
مېھمان ئېرمەس، بىر بەلايى جان ئىكەن.
ھەر كىشى مېھمان ئاتىنى ئاڭلادى،
جانۇ دىل بىلە مۇدام خۇش نۇر ئىدى.
مەنكى چۈن مېھمان ئاتىنى ئاڭلادىم،
بەرگى بىد يەڭلىغ گويا تىترەدىم.
بۇ سۇخەننىڭ مەزمۇنىدىن ھەم مەگەر،
مەشرەبى، شورىدە ئەتۋارى دېگەر.
تاكى ئايتاي گوشكەنلەرگە سۇخەن،
ھېچ ھەرفى قالمادى سۆزلەلمەگەن.
مەسنەۋىنى شەرھ قىلدى مەشرەبىڭ،
مەغزى قۇرئاندىن ئالىپدۇر مەسنەۋىڭ.
مەكتۇباتى ياز ئىبراھىم ھەم،
شەرھ ئۆلدى ھالەتم بولدى بەھەم.

يۈزىدىن بىر بۇسە قىلدى مۇستەفا،
«ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرى سەن - سەن تۇتىيا»
چۈن شول ھالەتدە ئىدى ھەم مۇتەسەل،
ناگەھان توشتى غەيبىدىن جىبرەئىل.
جىبرەئىل ئايدىكى: سەن فەيغەمبەرى،
ئەۋۋەلىيۇ ئاخىرىنىڭ سەرۋەرى.
ئاڭلاغىل ھەر فەمنى، ئەي شىرىن كەلام،
ھەقتەئالا سىزگە يىبەردى سەلام.
بارىپ ئايغىل سەن ھەبىمىغە بۇ كۈن،
ئوغلنى بىسىار ھەرگىز سۆيمەسۇن.
سۆيسە ئوغلنى ئوشۇل ئالىي نەسەب،
ئۈمىتمەتنى قىلماسۇن مەندىن تەلەب.
كەچمەسە فەرزەندىدىن شۇنداغ نەبىي،
ئۈمىتمەتنى كۈلل قىلدىم دەۋزەخىي.
مۇستەفا ئايدىكى: رەببىل - جەللىم^①،
مەن - مەن كى ئاخىر زەمان ئۈمىتمەتلەرىم.
بەردىم ئوغلۇمنى يولۇڭغە پادىشاھ،
كۈلل ئۈمىتمەتنى سەن ئەتكىل بىگۇناھ.
سەربەرەھنە، پا بەرەھنە ئول ئەزىز،
تۇتتى مەكتەبخانە راھىن باتەمىز.

شەيخ ئەبۇلئەزىز بۇ ھېكايەتنى ئىشىتىپ:

— ئەي مەشرەب، بۇ سۆزۈڭنىڭ مەزمۇنىدىن بىلدىمكى، بۇلارنىڭ ھەممە ئېتىقادى دۇرۇس ئىكەن. ئەمدى بىللە ئولتۇرۇپ، بۇلارنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلايلى، — دېدى.
ئىشان مەشرەب «خوب بولۇر» دەپ شەيخ ئەبۇلئەزىز بىلەن بىللە ھەمراھلىرىنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلدى. بۇ چاغدا ھەزرىتى ئەككاشەننىڭ قەبرىسىدىن بىر ئاۋاز كەلدى: «بۇ سوپىلارنىڭ كۆڭلى غۇباردىن خالىي ئەمەس. خۇسۇسەن، بۇلارنىڭ ئىچىدە بىر ئالىم بار. بۇ ئالىم (ئالىمى بىئەمەل)، يەنى ئىلىمگە ئەمەل قىلمايدىغان ئالىمدۇر. ئۇ مېنىڭ قەبرىمىدە ئوتتۇز يىل زىيارەتتە تۇرسۇن ۋە كۆڭلىنى غۇباردىن خالىي قىلسۇن، ئاندىن مەقسەت گۆھىرىنى قولغا ئالسا ئەجەب ئەمەس!»
«ئالىمى بىئەمەل» بۇ سۆزنى ئىشىتىپ بېھوش بولۇپ قەبرىگە يىقىلدى. ئىشان مەشرەب بۇ مۇخەممەسنى ئوقۇپ ھىندىستانغا قاراپ يول ئالدى.

ئەي سەنەم، گۈل - گۈل يانىپ مەي ئىچىپ رەخشانمۇ سەن؟
بەرق ئۇرادۇر گۈل يۈزۈڭ، ھەي - ھەي، مەھى تابانمۇ سەن؟

① رەببىل - جەللىل - ھەممىدىن ئۈستۈن، ئالىي تەربىيىچى خۇدا.

خۇش كېلىپ بەرگىل جەۋابىم، جانمۇ سەن، جانانمۇ سەن؟
ئاللاھ - ئاللاھ، تازە كۆڭلۈم تەختىگە سۇلتانمۇ سەن؟
شىشەنى جانىمغا تۈشكەن بىر پەرى جەۋلانمۇ سەن؟

ئىشان مەشرەپ بۇ مۇخەممەسنى تامامغا يەتكۈزۈپ كېتىپ باراتتى. يول ئۈستىدە ئولتۇرغان بىر بۈتپەرەسنى كۆردى. بۈتپەرەسنىڭ يېنىدا بىر مۇسۇلمان ئولتۇرۇپتۇ. ئىشان مەشرەپ ئۇنىڭدىن:
— ئەي مۇسۇلمان، ئېتىڭ نېمە؟ — دەپ سورىدى. مۇسۇلمان:
— مېنىڭ ئېتىم ئىبنى يەمەن. شەھابىدىننىڭ مۇرىتىمۇرمەن. ھەزرىتى سۇلتان شاھ ناسىر خۇسرەۋنى زىيارەت قىلغىلى كەلدىم، — دېدى. ئىشان مەشرەپ:
— ئەي مەردى ئەزىز، ئورنۇڭدىن قوپ. ماڭا ھەمراھ بولغىن. مەن ھەم ۋىلايەتى ھىندىستانغا كېتىۋاتىمەن، — دېدى ۋە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

سەنى كۆردۈم، ھەمە ئەلنى ئۇنتۇدۇم،
جەھان لەززاتىدىن كۆڭلۈم ساۋۇتدۇم،

شەيخ ئىبنى يەمەن ئىشان مەشرەپكە:
— ئەي شاھى قەلەندەر، پىرىڭ كىمدۇر ۋە رەھبىرىڭ كىم؟ بايان قىلغىن، — دېدى. ئىشان مەشرەپ جاۋابەن:
— مېنىڭ پىرىم ھەزرىتى شەيخ نەجمىددىن كۈبەرايى ۋەلىدۇر. رەھبىرىم ھەزرىتى ئافاق خوجا مەخدۇم ئەزەمدۇر، — دېدى. ئىبنى يەمەن:
— ئۇنداق بولسا، مەن ئەمدى قالغان ئۆمرۈمنى سېنىڭ خىزمىتىڭدە ئۆتكۈزەي، — دەپ ئىشان مەشرەپكە ھەمراھ بولدى.
بۇ ئىككى ئەزىز ۋىلايەتى ھىندىستانغا داخىل بولدى ۋە بەنگانە دېگەن شەھەرگە كېلىپ چۈشتى. بۇ شەھەردە ساھىبى تەگبىر بىر شەيخ بار ئىدى. بۇ شەيختىن خۇش پىچىم، ساھىبجامال بىر ھىندى بەچچە تەلىم ئالاتتى. ئىشان مەشرەپ بۇ بالىنى كۆرۈپ ھەيران قېلىپ:
— ئەي ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى، بىر تامچە سۇدىن مۇنداقمۇ خۇش سۈرەن بەندىنى يارىتىپسەن؟! — دەپ، بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

كۆتۈرسەڭ پەردەنى ناگەھ يۈزۈڭنى بىر كۆرەي دەرمەن،
جەمالىڭ نەزەر سالىپ كى ھۈسنۇڭگە تويىي دەرمەن.
خەلايىق قىبلەگە باقىپ دەيۈرلەر «رەببىيەل - ئەئلا»،
نەمازۇ روزەگە سەن دەپ، ساڭا سەجدە قىلاي دەرمەن.

ھىندى بەچچىنىڭ شەيخى بۇ غەزەلنى ئىشىتىپ، ئورنىدىن قوپۇپ ئىشان مەشرەپكە بىرنەچچە ئېغىز يامان سۆز قىلدى. ئىشان مەشرەپنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، بىر بۇتنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇردى. بۇت پارە - پارە بولدى. شەيخ بۇ ۋەقەنى ھىندىلارغا خەۋەر قىلدى. ھىندىلار ئىشان مەشرەپنى تۈتۈپ

بۇتخانغا سولاپ قويدى. ئىشان مەشرەب بۇتخانا ئىچىدە سىرتقا قاراپ تۇراتتى. شۇ ئەسنادا ھىندى بەچچە كېلىپ، بۇت يېنىدا تۇردى. ئىشان مەشرەب ھىندى بەچچىنى كۆرۈپ، يەنە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

تەسەددۇقۇڭ، ئەي پەرى جەمالىڭ ئاچ،
ئالۇرغە جان تىلەسەڭ تىغى بىمەلالىڭ ئاچ.

ھىندى بەچچە بۇ غەزەلنى ئىشتىپ ئاچچىقى كېلىپ، قولىغا بىر تاشنى ئېلىپ:
— ئەي دىۋانە، ناۋادا سېنى زىندانغا سالسا ھەم ماڭا شۇنداق سۆزلەرنى ئېيتامسەن؟! — دەپ
ئىشان مەشرەبىنىڭ بېشىغا ئۇردى. ئىشان مەشرەب مەست - پەرىشان بولۇپ، يەنە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

گۈلشەنۇ باغ ئارا بۇ كۈن بۇلبۇلى خۇش خەبەر ئۆزۈم،
بىر بۇتى بىبەدەل ئۈچۈن ئاشىقى دەربەدەر ئۆزۈم.

ھىندى بەچچە قارىماي چىقىپ كەتتى. ئىشان مەشرەب بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ئەي، غۈنچەئى لەئلىڭ قىلىبان تۈرلى مەلاھەت،
ھەي، تازە نىھال چەمەنئارايى نەزاكەت،
مەقبۇل سەن، ئەي دىلبەر، خۇش لەھجەئى بەغايەت،
قەھقەھ كۈلەسەن بۇ نە ئەجايىب، نە قىيامەت،
ھەي - ھەي، نەجەفا قىلسە سەنەم جانىمە راھەت.

ئىشان مەشرەب بۇ بېيىتنى ئوقۇغاندا، ھىندى بەچچە ئىشىك تۈۋىدە قاراپ تۇرغانىدى. بۇ بېيىتنى
ئىشتىپ، ئىشان مەشرەبىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئەي دىۋانە، ئوبدان بېيىت ئوقۇدۇڭ. ئوقۇغان بېيىتلەرنىڭ يۈرىكىمنى سۇ قىلدى. شۇ تاپتا
ساڭا رەھىم كېلىۋاتىدۇ. سېنى بۇتخاندىن چىقىرىپ قويايمۇ؟ — دەپ سورىدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي ھىندى بەچچە، ناۋادا مېنى بۇتخاندىن چىقىرىپ قويساڭ، مەن سېنىڭ ھەققىڭدە دۇئا
قىلاي. خۇدايىتائالا سېنى بۇتپەرەسلىكتىن خالاس قىلغاي! — دېدى. ھىندى بەچچە تەبەسسۇم قىلىپ
چىقىپ كەتتى. ئۇ ھىندىلارنىڭ چوڭىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ئۇ دىۋاننى ماڭا بېرىڭ، — دېدى. ئۇ:

— ساڭا بەردىم، — دېدى.

ھىندى بەچچە ئىشان مەشرەبىنى بۇتخاندىن چىقىرىپ ئېلىپ كەتتى. ئىشان مەشرەب ھىندى
بەچچىگە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

گۈل يۈزۈڭنى كۆرگەندە ھالەتم پەرىشاندۇر،

ئىزدەسەم خەمى زۇلفۇڭ دۇررى سۆزۈم چەندادۇر.

ئىشان مەشرەب غەزەلنى ئوقۇغانىدى، ھىندى بەچچىنىڭ دادىسى كېلىپ:

— ئەي دىۋانە، مېنىڭ بالامغا ئاشىق بولغان بولساڭ، مېنىڭ خىزمىتىمنى قىلغىن ۋە ھىندۇ لىباسىنى كىيگىن. پەرزەنتىمنى كېچە - كۈندۈز سەندىن يىراق قىلماي، — دېدى. ئىشان مەشرەب ھىندى بەچچىنىڭ دادىسىغا بۇ مۇستەھزادنى ئوقۇدى:

مەن ئەيلەدىم زىكرۇ سەنا تەۋھىد بىسىيار،
بىر خۇدا باردۇر،
ئالەم ئىگەسى بىر، ئاتى ئەۋۋەلۇ ئەھەد، قەھھار،
ئالەمگە پەناھدۇر.
مىڭ بىر ئاتىدۇر خەلقى جەھان ئىچىدە مەۋجۇد،
ئالەم ئاڭا باقى،
بىلگىلىكى يەنە توقسان توققۇز بىرلە سىغاتى ئول،
بىررىكى خۇدادۇر.

ھىندى بەچچە ئىشان مەشرەبىنىڭ بۇ بېيىتىنى ئىشىتىپ، كۆڭلى ئېرىپ:
— ئون ئۈچ ياشقا كىرىپتىمەن. بۇ چاغقىچە مۇنداق سۆزنى ئاڭلاپ باققىنىم يوق. ئەمدى مەن نېمە دېسەم، سېنىڭ دىنىڭغا مۇشەررەپ بولالايمەن؟! — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي تەلەپلىك يىگىت، «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللاھ» (بىر ئالادىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ بەرھەق پەيغەمبىرى) دېگىن، — دېدى.
بۇ ھىندى بەچچە بۇ كەلىمىنى ئېيتىپ مۇسۇلمان بولدى. ھىندى بەچچىنىڭ دادىسى بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ، تامام ھىندىلارنى يىغىپ ئىشان مەشرەبىنىڭ قېشىغا كەلدى. ئىشان مەشرەب ھىندىلار كەلگىچە بۇتخانغا كىرىپ، يىگىرمە يەتتە بۇتنى ئۇرۇپ سۇندۇردى. ھىندىلار بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ، ئىشان مەشرەبىنى بەنگانەنىڭ ھاكىمىنىڭ قېشىغا ئېلىپ باردى. ئۇ چاغلاردا ھىندىستاننىڭ پادىشاھى ئەلى گۆھەرخان ئىدى. بەنگانەنىڭ ھاكىمى ئەلى گۆھەرخاننىڭ ۋەزىرى ئىدى. ئېتى سەييىد ئابدۇللا ئىدى. ئۆزى مۇسۇلمان ئىدى. ئۇ ئىشان مەشرەبىنى — ئىشان مەشرەبىنىڭ نۇرئانە چېھرىنى كۆرۈپ ھەيران قېلىپ:

— ئەي دىۋانە، نەدىن كەلدىڭ، قايسى شەھەردىن بولسىەن؟ — دەپ سورىدى. ئىشان مەشرەب:
— مەن ۋىلايەتى نەمەنگاندىن بولمەن. بەلخ شەھىرىدىن كەلدىم، — دەپ جاۋاب بەردى. بۇ چاغدا ھىندىلار ئەرز قىلىپ:

— بۇ دىۋانە بىزنىڭ بۇتخانمىزغا كىرىپ، يىگىرمە يەتتە بۇتنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋەتتى. بىر بالىمىزنى ئۆزىنىڭ دىنىغا ئىشىنىدىغان قىلىۋالدى، — دېيىشتى. سەييىد ئابدۇللا:
— ئەي دىۋانە، بۇ نېمە ۋەقە؟ راست شۇنداق قىلدىڭمۇ؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب بۇ سۆزنىڭ جاۋابىغا بۇ بېيىتىنى ئوقۇدى:

بەندەڭ ئېرۇرمەن ۋەللاھۇ بىللاھ،
شامۇ سەھەرلەر مەن ساڭا شەيدا.

كەلدىم ئىشىككە دەپ «شەيئەن لىللاھ»^①،
كۆردۈم يۈزۈڭنى، ئەلھەمدۇلىللاھ.

سەيىد ئابدۇللاھنىڭ يېنىدا بىر ئالىم بار ئىدى. دىلى سۆيۈنۈپ ئىشان مەشرەپكە مايىل بولدى. بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ ھىندىلارنىڭ ھالى پەرىشان بولدى ۋە ھەممىسى ھەر تەرەپكە تارقىلىشىپ كەتتى. ھىندى بەچچىنىڭ دادىسى پەرزەنتىنى بىر سائەت كۆرمىسە، ھالى پەرىشان بولاتتى. شۇڭا پەرزەنتى تۈپەيلى مۇسۇلمان بولدى. بۇ ۋەقەنى كۆرگەن قىرىق ئۆيلۈك ھىندىمۇ مۇسۇلمان بولدى. بۇ ئىشلار توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر ئەلى گۆھەرخانغا ئىشتىلىدى:

غىئەي پادىشاھى ئالەم، بىر قەلەندەر ۋىلايەتى بەنگانەگە كېلىپ، قىرىق ئۆيلۈك ھىندىنى مۇسۇلمان قىپتۇ. يىگىرمە يەتتە بۇتنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇپتۇ...

ئەلى گۆھەرخان بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ خۇشال ۋە خۇررەم بولۇپ، ئىشان مەشرەپنى ئېلىپ كېلىشكە پەرمان قىلدى. ئەلى گۆھەرخاننىڭ مېيانى فەيزبەخش دېگەن خاس كىشىسى بار ئىدى. مېيانى فەيزبەخش نەچچە كۈن يول يۈرۈپ بەنگانەگە كېلىپ، ئىشان مەشرەپ بىلەن كۆرۈشتى ۋە:

— ئەي قەلەندەرلەرنىڭ شاھى، پادىشاھىمىز سىز توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاپ، مېنى سىزنى ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. مەن سىزنىڭ خىزمىتىڭىزگە كەلدىم، — دېدى. ئىشان مەشرەپ:

— ئەي شەيخ ئېتىڭىز نېمە؟ — دېدى. شەيخ:

— ئېتىم مېيانى فەيزبەخش، — دېدى. ئىشان مەشرەپ:

— پىرىڭىز كىم؟ — دەپ سورىدى. شەيخ ئېيتتىكى:

— مېنىڭ پىرىم مۇجەررەد ئەلىق ساننىڭ نەۋرىسى مېيانى مۇھەممەددۇر. ئىشان مەشرەپ:

— مەنمۇ مۇجەررەد ئەلىق ساننى زىيارەت قىلماقچى ئىدىم، — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەلى گۆھەرخاننىڭ ھۇزۇرىغا راۋان بولدى. ئىبنى يەمەن ۋە ھىندى بەچچە ھەمراھ بولدى. ھىندى بەچچىنىڭ ئېتى كەجۈرە ئىدى. ئىشان مەشرەپ ئۇنىڭغا موللا مۇئىن فەيز دەپ ئىسىم قويۇپ قويدى.

ئىشان مەشرەپ شۇ يۈرگەنچە پادىشاھنىڭ خىزمىتىگە يېتىپ كەلدى. پادىشاھ ئىززەت - ئىكرام كۆرسىتىپ، ئىشان مەشرەپكە بىرلەك رۇپىيە نىياز قىلدى ۋە دېدىكى:

— ئەي قەلەندەرلەرنىڭ شاھى، مېنى دۇئاڭىڭىزدا ئەسلەپ تۇرۇڭ. سىزنىڭ دۇئاڭىڭىزدىن

ئۈمىدۋاردۇرمەن!

ئىشان مەشرەپ «ئىنشائاللا» دەپ يولغا راۋان بولدى. ۋاقتى سائەتتە مۇجەررەد ئەلىق ساننىڭ مۇبارەك قەبرىگاھىغا مۇشەررەپ بولدى. زىيارەتتىن كېيىن ئىشان مەشرەپ ئەندىجانغا يول ئالماقچى بولغانىدى، شەيخ مېيانى فەيزبەخش كېلىپ:

— ئەي مەشرەپ، مېنىڭ ئىككى قىزىم بار، بىرىنى سىزگە بېرى، قىزىمنى سىزگە نەزىر

قىلدىم، — دېدى. ئىشان مەشرەپ:

— ئۇنداق بولسا، كەلتۈرۈڭ، — دېدى.

شەيخ قىزىنى ئېلىپ كەلدى. ئىشان مەشرەپ بۇ قىزنى ھىندى بەچچىگە نىكاھلاپ بەردى. ئاندىن كېيىن ھىندى بەچچىنى مېيانى فەيزبەخشكە تاپشۇرۇپ، ئۆزى ئىبنى يەمەن بىلەن ۋىلايەتنى ئەندىجانغا

① تەڭرى يولىدا بىرەر نەرسە (بەر).

يۈرۈپ كەتتى. يولدا ئىككى ھاجى ئۇچرىدى. ئۇلار ئىشان مەشرەپكە سالام قىلدى. ئىشان مەشرەپ ئۇلارنىڭ سالامىنى ئىلىك ئالدى. ھاجىلارنىڭ ئۆشنىسىدە رىدا، قوللىرىدا تەسۋى بار ئىدى. ئىشان مەشرەپ:

— ئەي ھاجىلار، نېمىدەپ يەلكەڭلەرگە رىدانى ئارتىپ، قولۇڭلارغا تەسۋى ئېلىۋالدىڭلار؟! — دەپ سورىدى. ھاجىلار شۈك تۈردى. ئىشان مەشرەپ:

— ئەي ھاجىلار، تەسۋى دېگەن شەيتاننىڭ زۇننارىدۇر. تامام ئۆمرىنى تەڭرىنى ياد قىلىپ ئۆتكۈزگىنى نېمىسى، قولغا تەسۋى ئېلىۋالغىنى نېمىسى؟! — دەپ يەنە يولغا راۋان بولدى. بۇ ئىككى ھاجى: «بۇ دىۋانە تەڭرىم بىزگە يەتكۈزگەن ئەۋلىيا ئىكەن، بىز ئۇنىڭدىن دۇئا ئالايلى ۋە نەچچە كۈن خىزمىتىدە بولايلى» دېيىشىپ ئىشان مەشرەپكە ھەمراھ بولدى. ئىشان مەشرەپ ھاجىلارنىڭ ئۆزىگە ھەمراھ بولغانلىقىغا قارىتا بۇ ھېكايەنى ئوقۇدى.

ئايدى: ئەي شەيخ، ئەجەب دىلخەستەمەن،
 ھاجەتتم كۆپدۈركى مەن ۋابەستە مەن.
 شەيخ ئىشارەت قىلدىيۇ ھالا جانان،
 بەس، ۋۇزۇ ئەيلەرگە قوپتى ھەم جانان.
 يەتتە كوزە سۇ بىلە قىلدى ۋۇزۇ،
 قوپتى ئورنىدىن كى قىلدى جۇستۇجۇ.
 باي ئايتتى: ئاندا، ئەي شەيخى زەمان،
 يەتتە كوزە سۇنى ئىسراف ئەيلەبان،
 شەيخ ئايدىلاركى: بىر قۇر بەققەئى،
 يەتتە يىلدۇر تەشەببۇ بىچارەئى.
 «مەن ۋۇزۇ قىلدىم سەرە ئىسران ئەمەس،
 تائەتتىم دەرگاھى ھەققە بولدى بەس.»
 باي ئايدى: سۆزنى يالغان ئايتاسەن،
 ئارى، ئۆز ھالىڭغەدۇر يەكتا سۇخەن.
 «يولدا بىر بەتنىيەت شەيتان ئۇچرادى،
 شەھرى رۇمدا ئالىمى ئول شەيخ دېدى.
 بول سەبەبدىن ئەمدى كەلدىم باز ھەم،
 غەمىنىڭ دەرياسىغە تۇشتۇم مەن بەھەم.»
 ھەر كىشى ئىخلاسىگەر بولسە جانان،
 مۇتتەسىل ئىزدەر چۇ راھى ئاشقان.
 رەددى پىرى بولدى بۇ يولدا ئەمدى باي،
 يەتمەدى مەقسۇدىغە ئول نىكراي.
 مەكتۇباتى شەيخ نەجمۇددىن مەگەر،
 مەشرەبى ژۇلىدە مۇ شەرىھ ئايتتىلەر.

بار ئىدى ئول شەھرى رۇمدا ئالىمى،
 كېچە - كۈندۈز زىكرى ھەققە قايىمى.
 ئولتۇرۇپ ئېردى ئوشۇل مەردى خۇدا،
 كۆڭلىگە كەلتۈردى ئايدى مۇستەفا.
 بار ئىدى مەردى دىگەر، ئول نىك راي،
 يەتتە يىل پىرى تەلەب ئېردى بۇ باي.
 ئاشىقى دىلخەستەۋۇ نىكۇسەر،
 كېچە - كۈندۈز ئىزدەر ئېردى راھبەر.
 يەتتە يۈز يەتمىش يەتە مىڭ يىلقىسىن،
 بەردى دەرگاھى خۇداغە ھەممەسىن.
 پىر تەلەب بولدى چىقىپ ئول دەشتكە،
 ئۇچرادى ئول خىزر سانى بەختكە.
 ئايدىلار: «ھالا بۇ يولدا تۇرماغىل،
 مەردى ھەقلەر خاكىدىن ئايرىلماغىل.
 شەھرى رۇمغە بارغۇ ئىزدە جانان،
 شەيخ جۈنەيد ئالىمى ئول نىكنام.
 خىزمەتتە بولغىلۇ ئايرىلما باز،
 ھەر تەلەپ قىلساڭ، بولۇرسەن سەرفەراز.»
 «ئەئما، ئەئمالى كەم ئەئمادۇمەن،
 يولدا قالغان خەستەئى رەسۋادۇمەن.»
 بول سۇخەننى ئايتىبان ئول نىكنام،
 كەلدى شەيخ ئالدىغە ئول نىكنام.
 كەلدى، تۈردى سەلام ئەيلەب جانان،
 شەيخ ئايدى: قايدا ئىدىڭ سەن شۇئان.

ئىشان مەشرەب بۇ ھېكايەتنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ھاجىلار تەھسىن - ئاپىرىنلەر ئوقۇشۇپ: — بىز بىلمەپتۇق. سىز دەرگاھى ۋاجىبۇل - ۋۇجۇدقا يېقىن ئىكەنسىز، — دەپ ھەزرىتى ئىشان مەشرەبكە بىسىيار ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. ئىشان مەشرەب بۇلارنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىپ يولىغا راۋان بولدى. نەچچە ۋاقىت يول يۈرگەندىن كېيىن، سەمەرقەنتكە كەلدى ۋە خوجا ئەھرار ۋەلىنىڭ مۇبارەك قەبرىگاھىغا مۇشەررەب بولدى. بۇ يەردە بىر ئەما ئولتۇراتتى. ئىشان مەشرەب بۇ ئەمانى كۆرۈپ: — ئەي ئەما، سەن كىم؟ بۇ يەردە نېمە قىلىۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى. ئەما: — مەن بۇ يەردە تۇرۇۋاتقىلى نەچچە يىللار بولدى. مەن خوجا ئەھرار ۋەلىنىڭ مۇرىتى بولمەن. ئەي دىۋانە، سەن قەيەردىن كەلدىڭ؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب جاۋابەن بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئەۋەل ئادەم ئىدىم ھەمسۇھبەتى ھەۋۋا بولۇپ كەلدىم،
مۇھت دەرياسىغە تۈشتۈمكى رۇھۇللاھ بولۇپ كەلدىم.
كۆڭۈل تۆرىدە مۇسادەك ھەمىشە «رەببى ئەھدىنا»^① نى دەپ،
ھەقىقەت تەختىغە مەن ھەزرەتى مۇسا بولۇپ كەلدىم.

ئەما بۇ بېيىتنى ئىشىتىپ، پەرىشان بولۇپ: — ئەي دىۋانە، بىلىدىمكى، سېنىڭ بەرىكىتىڭنى ھەق سۇبھانەۋەتائالا زىيادە قىپتۇ. مېنىڭ ھەققىمدە دۇئا قىلغىن. مېنىڭ ئىمانىمنى ھەق سۇبھانەۋەتائالا خاتا قىلمىغاي! — دېدى. ئىشان مەشرەب يەنە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئەي بەندە، بىسىيار غەم يېمە، رۇھى رەۋاننىڭ مەن سېنىڭ،
جانىمدىن ھەم ئارتۇقمۇسەن، ئارامى جاننىڭ مەن سېنىڭ.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئەما كېلىپ ئىشان مەشرەبىنىڭ ئېتەكلىرىنى كۆزىگە سۈرتتى. ئىشان مەشرەب: — ئەي ئەما، سېنىڭ پىرىڭ خوجا ئەھرارىدۇر. شۇنداق ئەزىز كىشى ساڭا يولباشچى بولسا، سەن يەنە غەپلەتتە يۈرەمسەن؟! كۆزۈڭدىن غەپلەت ئۇيقۇسىنى يىراق قىلغىن. دەرگاھى قازىيۇل - ھاجاتقا مۇناجات قىلغىن. خوجا ئەھرارى ۋەلىنىڭ مۇبارەك قەبرىگاھىغا يىقىل! مۇرادىڭ ھاسىل بولغاي، — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

سەھرا يۈزى كۆكەرمەس، تا ياز بولماغۇنچە،
بۇلبۇل تەرەننۇم ئەتمەس گۈل - غۇنچە كۈلمەگۈنچە.

ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى تامامىغا يەتكۈزۈپ بۇخارايى شەرىپكە راۋان بولدى. نەچچە ۋاقىت يول يۈرۈپ بۇخارايى شەرىپكە داخىل بولدى. ئىشان مەشرەب بۇخارايى شەرىپتە شەيخ جويبارىنىڭ

① رەببى ئەھدىنا — ئىگەم، ماڭا توغرا يول كۆرسەتكىن.

خىزمەتلىرىگە كەلدى. كۆردىكى، شەيخ جويبارى بىر قۇلىنى دەرەخكە ئېسىپ قىناپ تۇرۇپتۇ. ئىشان مەشرەب:

— ئەي شەيخ، مۇنداق ئازاب قىلغۇدەك، بۇ قۇل نېمە گۇناھ قىلدى؟ — دەپ سورىدى. شەيخ:

— ئەي دىۋانە، بۇ قۇل ئىككى يۈز مىسقال ئالتۇنغا ئالغان ئېتىمىنى توخۇ پوقى بېرىپ ئۆلتۈرۈپتۇ، — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي ئەقىلسىز شەيخ، سەندىن بىر سۆز سوراي، جاۋاب بەرگىن! — دېدى.

— سورىغىن! — دېدى شەيخ. ئىشان مەشرەب سورىدى:

— ئەي شەيخ، بوۋاڭ بارمۇ؟ بوۋاڭنىڭ ئوغلى ئاتاڭ بارمۇ؟

— بار ئىدى.

— ئۇلار قەيەردە؟

— ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەن.

ئىشان مەشرەب دېدىكى:

— ئۇلار كىمنىڭ پوقىنى يەپ ئۆلگەن؟!

شەيخ شۈك تۇردى.

ئىشان مەشرەب مەست — پەرىشان بولۇپ، بۇ غەزەلنى ئوقۇدى.

مەئرىفەت بابىغە مەن ساھىب دۇئا كەلدىم بۇ كۈن،

ئىشقى مەيدانىغە ئەمدى رەھنەما كەلدىم بۇ كۈن.

ھەزرەتى ياسىنى خەتم ئەتسەم خۇداغە يىغلاسام،

چۈن ھەقىقەت كىشۋەرىغە پادىشاھ كەلدىم بۇ كۈن.

بەرقى سەرمەستدەك بۇ يولدا مەست چۈن شورىدە ھال،

يەتتە دەۋزەخنى بۇزۇپمەن ئەۋلىيا كەلدىم بۇ كۈن.

شەيخ جۈنەيدى ئىشقى ھالاتىدا مەستى لايەتقىل،

مەشرەبى مەھدى زەمانىم ئاشنا كەلدىم بۇ كۈن.

شەيخ جويبارى ئىشان مەشرەبتىن بۇ سۆزلەرنى ئىشىتىپ كۆپ ئىزا تارتتى ۋە كېلىپ مەشرەبىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. ئىشان مەشرەب يەنە بۇ مۇستەھزادنى ئوقۇدى:

ۋەسلىڭنى تاپاي دېسەم، سەنەما، فىكرۇ غەمىم بار،

بىر نەچچە مەھەلدۇر،

ھىجرانۇ فىراق، سوزىشى دەردۇ ئەلەمىم بار،

باغرىم تولا قاندۇر.

ئىشان مەشرەب شەيخ جويبارىنىڭ ھەقىقىگە دۇئايى خەير قىلىپ، يەنە بۇ مۇستەھزادنى ئوقۇدى:

ئىشقىڭدا سېنىڭ كۆيدۈمۇ ياندىم خەبەرىڭ يوق،

ئەي دىلبەرى رەئنا،

قانلار يۇتۇبان زەھر ئىچمەن بىر نەزەرىڭ يوق،

ئەي زالىمى خۇنخار.

بۇ ۋاقىتتا غايىبىتىن بىر سادا كەلدى:
 — ئەي مەشرەب، پاتراق نەمەنگانغا بارغىن. ھەزرىتى موللا بازار ئاخۇن دۇنيادىن ۋىدالاشتى. ئۇل ھەزرەتنىڭ جىنازىسىغا مۇشەرىپ بولغىن!
 ئىشان مەشرەب بۇخارادىن چىقىپ نەمەنگانغا يول ئالدى ۋە نەچچە مەنزىل يول يۈرۈپ ئىشان مۇساخاننىڭ خىزمىتىگە كەلدى. ئىشان مەشرەب ئىشان مۇساخان بىلەن سالاملىشىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

لامەكاننىڭ شەھرىدە ئاشىقنى شەيدا قىلدى ئىشقى،
 ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيالارنى ھۇۋەيدا قىلدى ئىشقى.

شەيخ مۇساخان:

— ئەي قەلەندەر، نەنى ئىختىيار قىلدىڭ ۋە قايسى بۇزۇكنىڭ خىزمىتىنى مۇۋاپىق كۆردۈڭ ۋە قايسى بۇزۇكنىڭ خىزمىتىدىن كەلدىڭ؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب:
 — سۇلتان ناسىر خۇسرەۋنى زىيارەت قىلىپ، ھىندىستاندىن كەلدىم. ئەمدى نەمەنگاننى ئىختىيار قىلىپ تۇرۇپتىمەن، — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

«ھۇ» سەراسى دەمبەدەم زاتى ھۇۋەيدىدىن كېلۈر،
 ھەر سۆزۈمنىڭ تەفسىرى نەھنۇ قەسەمىدىن كېلۈر.

ئىشان مۇساخان خوجا بۇ غەزەلنى ئىشلىتىپ:

— ئەي مەشرەب، ھەر يەردە ئۇلۇغلارنىڭ خىزمىتىگە داخىل بولساڭ، مېنى ھەم ياد قىلغىن، — دېدى. ئىشان مەشرەب «خوب» دەپ يولغا راۋان بولدى.

ئىشان مەشرەب كۆردىكى، يەر بىلەن كۆكنىڭ ئارىسىدا بىر گۈمبەز تۇرغۇدەك. مەشرەب گۈمبەزگە قاراپ ھەيران بولۇپ تۇرغانىدى، پەرىشتىلەر بىر تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ كېلىپ گۈمبەزگە ئەكىرىپ كەتتى. بۇ چاغدا موللا مۇھەممەد نەزەرنىڭ مۇبارەك روھى ئىشان مەشرەبىنىڭ يېنىدا ھازىر بولدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي موللا مۇھەممەد نەزەرى، بۇ نېمە ۋەقە؟ پەرىشتىلەر بىر تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ كېلىپ گۈمبەزگە ئەكىرىپ كەتتى، — دېدى. موللا مۇھەممەد نەزەرى:

— تەقسىر، مەن بىلمەيمەن. سەل تۇرۇپ موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادى ۋە ئۇنىڭ مۇرىتلىرى كېلىدۇ. شۇلار بىلسە كېرەك، — دېدى.

بىر سائەتتىن كېيىن توقسان يەتتە شەيخ - مەشايخنىڭ مۇبارەك روھلىرى بۇ يەردە ھازىر بولۇپ، ھەزرىتى ئىشان مەشرەبىنى زىيارەت قىلدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي شەيخلىرىم، بۇ نېمە گۈمبەز؟ بۇ گۈمبەزگە بىر تاۋۇتنى ئەكىرىپ كېتىشتى. بۇ قانداق ئىش؟ — دېدى. موللا مۇھەممەد نەزەر باغدادى:

— تەقسىر، ئۇ تاۋۇتتىكى ھەزرىتى موللابازار ئاخۇننىڭ جەستىدۇر. دۇنيادىن ۋىدالاشقىلى ئۈچ

كۈن بولغانىدى، روھى «جەننەتۈل - فەردەۋسى» غە داخىل بولدى. جەستى بۇ گۈمبەزگە كەلتۈرۈلدى. بۇ كىشى ئالىم - ئادالەتپەرۋەر كىشى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەزرىتى ھەق سۆبھانە ۋە تائالا بۇ ئالىمنىڭ جەستىنى بۇ گۈمبەزگە مۇۋاپىق كۆردى، - دېدى.

ئىشان مەشرەپ بۇ ۋەقەدىن خۇشال ۋە خۇررەم بولۇپ، ھەزرىتىنىڭ روھىغا بېغىشلاپ خەتمە قۇرئان قىلدى. ئاندىن شەيخ - مەشايىخلار بىلەن ۋىدالىشىپ، خاجە ئەھمەد يەسسەۋىنى زىيارەت قىلدى.

ئىشان مەشرەپ يۈرەكلەرنى ياپراقتەك تىترىتىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

غەربدۈرمەن بۇ ھالىمغە ئۆزۈمدەك بىنەۋا يىغلار،
كېرەك بەختى قارانىڭ ھالىمغە بەختى قارا يىغلار.
باشمىدىن تا ئاياغىمغە ئۈرۈبدۈر خىرمەنى ئاتەش،
مەنىڭ فەريادۇ ئاھىمغە جەمىئى ئەنبىيا يىغلار.
يۈرەكنى قان ئېتىپ دەفتەرنى ئاچسام، تاغلا، ئەمما بار،
بۇ ئەھۋالىمغە ئەمدى مەشرەپى ساھىب ئەزا يىغلار.

ئىشان مەشرەپ بىرپەس سۈكۈتتە تۇرغانىدى، خاجە ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ روھى ئىشان مەشرەپكە مەدەت قىلدى. ئىشان مەشرەپ بېشىنى كۆتۈرۈپ، يەنە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

بۇ كۈن رەنجۇر ئېردىم خەستە دەردىمگە دەۋا تاپتىم،
يۈرەكنى قەتئى دىل قىلدىم، چۇ رەڭگى كەھرەبا تاپتىم.

بۇ چاغدا ئىشان مەشرەپكە ھىدايەت (توغرا يول كۆرسىتىش، توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا كىرىش) مەيدىدىن بىر جام شاراب كەلتۈرۈلدى. ئىشان مەشرەپ مەزكۇر شارابنى بىراقلا سۈمۈرۈپ مەست - پەرىشان بولۇپ، بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

تۈنۈكۈن سېنىڭ يادىڭدا مەن سۇساپ يۈرۈپ،
ئىشقى ئوتىدا بىريان بولۇپ باغرىم كۆيۈپ،
كۆزلەردىمىدىن گىريان ئولۇپ قانلار تۆكۈپ،
يا ئىلاھا، نېچكۈك سېنى تاپقايمەن؟

ئىشان مەشرەپ خانىقادىن چىقىپ ۋىلايىتى تاشكەنتنى ئىختىيار قىلدى. ھەمراھلىرى بىلەن كېتىۋېتىپ يولنى قىسقارتىش ئۈچۈن، بۇ ھېكايەتنى ئوقۇدى:

ئىشان مەشرەپ ھېكايەتنى تامامغا يەتكۈزۈپ، تاشكەنت شەھىرىگە يېتىپ كەلدى. ئىشان مەشرەپ

بۇ ھېكايەتنى، جانان، ئايتاي مەگەر،

ئاتى ئىبراھىم ئەدھەم سەرفەراز.

ئىزدەگىل دائىم بۇ يولدا راھبەر.

تەختۇ بەختىنى قىلىپ بەرھەم ئۇ شاھ،

بىر كۈنى ئوممۇل - بىلادى بەلخغە باز،

ئىزدەدى دەرگاھى ھەقنى پادىشاھ،

ئايىدى ئىبراھىم ئەدەم ئەمدى باز: قىلمە سىرىمنى بەيان، ئەي سەرفەراز. بۇ سۇخەننى ئايتتى ئول نېكۇ بىسەر، مۇتتەسىل دايم بۇ يولدا راھبەر. قوپتى ئورنىدىن بۇ يەردە رەھنەما، ئىختىيارى كەئبە قىلدى دىلرەبا. شەھرى دىگەرگە يېتىپ باردى يەنە، باز ئول شەھرىگە تۇشتى غولغولە. ئالىمانە با ئەمەلنىڭ دىگەرى، سەيىدانە رەھنەمانىڭ دىگەرى. ئاشقانە، سادىقانە راھبەر، ئارىفانە، ئابىدانە راھبەر. توقسان يەتتە مىڭ شەيخى ھەمچۇنان، كەلدى ئاشىقلار ھەمە مەردى ئەيان. ئايدىلار: ئەي رەھنەمايى نىكۋەر، بىزنى قىلغايىسەن ئۆزۈڭگە راھبەر. ئايىدى ئىبراھىم ئەدەم ئەمدى باز، رەھبەرىم ھەقدۇر مەنىڭ، ئەي سەرفەراز. تەكىيە قىلغانمەن خۇدا دەرگاھىغە، قول سالىپمەن مەئەرفەت دەرياسىغە. مەن نېچۈك سەندىن تىلەي، ئەي مەردى ھەق، ماڭا يەتكەندۇر خۇدادىن بۇ سەبەق. ھەر تەلەپ قىلسام ئانىڭ دەرگاھىدىن، يەتكۈرۈر ھەر ھاجەتتىم سىررۇل - يەقىن. بول سۇخەننى ئايىدى يىغلاپ رەھنەما، يىغلادى دەرگاھىغە ئول پادىشاھ ئايىدى: ئەي فەرۋەردىگارا، قادىرا، رەھنەما بولغىل ماڭا، ئەي نازىرا. لۇتقى بىلە تۇت قولۇمنى پادىشا، رەھمەتەن لىل - ئالەمىن ھەققى يانا. بۇ سۇخەننى ئول ئايۇردى مەگەر، ئۇچرادى بۇ شاھىغە ئەمدى راھبەر. ئاتى قۇتبىدىن شەيخدۇر رەھنەما، ئۇچرادى بۇ شاھىغە ئەمدى ئەۋلىيا. ھەر تەلەپ قىلساڭ خۇدا دەرگاھىدىن، مەن بېرەي بۇ كۈن ساڭا سىررۇل - يەقىن.

مالۇ ئەشياۋۇ تەمامى سەلتەنەت، ھەممەسىنى قىلدى بەرھەم بىئەدەد. ئىختىيارى كەئبە قىلدى ئول ئەزىز، ئىزدەدى دەرگاھى ھەقنى باتەمىيز. سەر بەرەھنە، پا بەرەھنە رەھنەما، تۇشتى يولغە يىغلادى ئول پادىشا. ئايىدى: ئەي فەرۋەردىگارى، ئىنسۇ جان، دەستىگىرى بەندەئى بىچارەگان. يولدا قالغان خەستەئى ناكام مەن، دەرگەھىڭغە دائىما يىغلامەن. مەن ئۇمىد بىلە كۆتەرىپمەن بىلەك، ئەي خۇداۋەندە، قەبۇل ئەتكىل تىلەك. بۇ سۇخەننى ئايتىبان قىلدى رۇجۇۋ، يولغا تۇشتى ئەيلەدى چۈن جۇستۇجۇ. فۇرسەتى ئۆتمەيكى ئول شاھەنشەھى، يەتتى رۇم شەھرىگە مەردى ئاگەھى. كىردى بىر مەسجىدكە مەردى خۇدا، ئىزدەر ئېردى دائىما ئول رەھنەما. بار ئىدى بىر مەرد زەردارى دىگەر، كۆردى ئىبراھىم ئەدەمەنى مەگەر. ئايىدى: ئەي شاھى قەلەندەر، نىكراي، قىل بەيانىڭنى بۇ يەردە جا - بەجاي. سەن نە يەردىن سەن، بەيان ئەتكىل مەگەر، مەن سەنى بىلدىمكى ھالاتىڭ دىگەر. ئايىدى ئىبراھىم ئەدەم: خەستەمەن، ئىشقى مەقاماتىدا چۈن ۋابەستەمەن. ھالەتتىم بولدى دىگەرگۈن ھەمچۇنان، ئىختىيارى كەئبە قىلدىم مەن چۇنان. يىغلادى ئول مەرد زەردارى يەنە، ئاتى نۇرىدىن بارگانى يەنە. بەلخ يۇرتىدا سېنى كۆرگەن ئىدىم، نىمەت ئەلۋانىڭنى مەن بىلگەن ئىدىم. مىڭ كەنىزۇ توقسان يەتتە مىڭ غۇلام، خىزمەتتىڭدە بار ئىدى، ئەي نىكۇ نام. نە ئۇچۇن كەلدىڭ بۇ يەرگە پادىشا ؟ قىل سۆزۈڭنى ماڭا سەن، ئەي رەھنەما.

ھەر كىشى ئىنسانى بار، قەدرى بار،
دەرگەھى ھەقىقە ھەمىشە قۇربى بار.
مەكتۇباتى ئەمدى ئىبراھىم مەگەر،
مۇختەسەر بولدى بۇ يولدا ھەم دىگەر.
شەرھ بولدى بۇ ھىكايەت راھبەر،
مەشرەبى دىۋانە قىلدى مۇختەسەر.

«خوب بولۇر» دەپ ئەمدى ئىبراھىم مەگەر،
ئەمدى بىلدىم ماڭا سەن - سەن راھبەر.
شەيخ قۇتبىدىن تەۋەججۇھ بەردىلەر،
ئىشقى مەقاماتىدا ئەللا قىلدىلەر.
تەختۇ بەختىنى بۇزۇپ ئول رەھنەما،
دەرگەھى ھەقىقە يەقىن يەتتى يەنا.

يەنە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

تا ئەدەم سەھراسىدىن بەختىم قارا كەلتۈرمىشەم،
نامەئى ئەئمالىمە يۈزىمىڭ خەتا كەلتۈرمىشەم.

بۇ غەزەلنى ئوقۇپ شەيخ ئابدۇرەھمان تاشكەنتنىڭ خىزمەتلىرىگە باردى. شۇ ئەسنادا شەيخ زىندە فىل ئەھمەد جامى ئىشان مەشرەپنىڭ نەزەرلىرىگە چىلۋىگەر بولدى. ئىشان مەشرەپ شەيخ زىندە فىل ئەھمەد جامىنى كۆرۈپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

قاشلارنىڭ ئىننا فەتەھنا خەتتى خۇش ئىملاسى بار،
مۇسەھەفى ھۈسنۇڭتەك ھەر سەترىدە بىسمىللاھسى بار.

ئاندىن شەيخ زىندە فىل ئەھمەد جامى كەلدى ۋە ئىشان مەشرەپنى زىيارەت قىلىپ، خۇدايىتائالاغا شۈكرى بەجا كەلتۈردى. سوپى مۇھەممەد دېگەن بىر ئەزىز بار ئىدى. ئۇ ئىشان مەشرەپنىڭ قېشىغا كىرىپ سالام قىلدى ۋە:

— ئەي مەشرەپ، مەن سىزگە تۆت تۆھپە (سوۋغا) ئېلىپ كەلدىم. بۇ تۆھپە تۆت ئەزىزنىڭ ھاسىلىرىدۇر. شەيخ ئەبۇلجەلىل سەريانى: «بۇ تۆت ھاسىنى مەشرەپ بېشىغا تەگكۈزۈپ يەرگە سانجىپ قويسۇن، تاكى بۇ ھاسىلار كۆكەرمىگۈچە مەشرەپ ھېچ يەرگە تەۋرىمىگەي» دېگەندى، — دېدى. ئىشان مەشرەپ «خوب» دەپ تەرەت ئېلىپ، ئىككى رەكەت ناماز ئۆتەپ ھاسىلارنى بېشىغا تەگكۈزۈپ، ئاندىن يەرگە سانجىدى. ئىشان مەشرەپ بۇ ئىشلارنى تامامىغا يەتكۈزۈپ بولۇپ، بۇ تۆھپىنى ئېلىپ كەلگەن ئەزىزدىن:

— ئەي سوپى، بۇ ھاسىلار كىمنىڭ؟ — دەپ سورىدى. سوپى:

— ئاۋۋالقى ھاسا شەيخ مياننىڭ؛ ئىككىنچى ھاسا شاھ مەسۇم ۋەلىنىڭ؛ ئۈچىنچى ھاسا ھەزرىتى باقى بىللاھنىڭ؛ تۆتىنچى ھاسا ھەزرىتى خاجە كۆشەشنىڭ، — دەپ جاۋاب بەردى. ۋاقتى - سائىتى يېتىپ، بۇ تۆت ھاسا كۆكىرىپ، يوپۇرماق چىقىرىپ دەرەخ بولدى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ دەرەخنىڭ يوپۇرماقلىرىنى ئېزىپ سۈيىنى ئىچسە، ھەرقانداق جاراھەت ساقىيىپ كېتەرمىش.

ئىشان مەشرەپ شەيخ ئابدۇرەھمان تاشكەنتنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ يەنە «ھۇ» دەپ بەلخ شەھىرىگە راۋان بولدى. بىرنەچچە قەلەندەر شاھ مەشرەپكە ھەمراھ بولۇپ ئەگەشتى. ئىشان مەشرەپ ئېشىكىگە تەتۈر مىنىپ، ساتارنى قولىغا ئېلىپ، بۇ مۇستەھزادنى ئوقۇدى:

ئەي مەھۋەش، گۈلچېھرە، سۈمەنساي نىگارم،
 كۆڭۈل ساڭا شەيدا،
 جەبرۇ سىتەمىڭ خوب تۇرۇر خاسەئى ئەييار،
 ئاشىقغە ھۇۋەيدا.

ئەلقسە، ئىشان مەشرەب بۇ مۇستەھزادنى ئوقۇپ بەلخ شەھىرىگە كىرىپ كەلدى. قارىسا، بىر كىشى بىر پارچە يولۋاس تېرىسىنى ساتماق بولۇپ بازاردا كۆتۈرۈپ يۈرۈپتۇ. ئىشان مەشرەب ئۇ كىشىنىڭ قېشىغا بېرىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ:
 — ئەي قەلەندەر، بۇ يولۋاس تېرىسىنى ماڭا سېتىپ بەرگىن، مەن ئۇنى يېپىنچا قىلاي، — دېدى. ئۇ كىشىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— ئەي قەلەندەر، سەن كىم يولۋاسنىڭ تېرىسىنى يېپىنچا قىلغۇدەك؟ — دەپ ئېتىغا قامچا ئۇردى. تېخى ئىككى قەدەم قويمايلا ئېتى بىلەن يىقىلىپ چۈشتى. دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، سالامەت تۇرغىنىغا شۈكرى ئېيتىپ، يولۋاس تېرىسىنى ئىشان مەشرەبكە نەزىر قىلدى. يەنە ئۆزرە ئېيتىپ، ئىشان مەشرەبنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. ئىشان مەشرەب ئۇ تېرىنى ئىككى پارچە قىلىپ، بىر پارچىسىنى دۈمبىسىگە يېپىنچا قىلدى. يەنە بىر پارچىسىنى ئېشىكىگە يېپىپ، ئېشەككە تەتۈر مىنىپ شەھەرنى تاماشا قىلىپ تۇراتتى، موللىلاردىن بىرى كېلىپ، ئىشان مەشرەبكە سالام قىلدى ۋە:
 — ئەي قەلەندەر، ئېتىڭىز نېمە؟ — دېدى. شاھ مەشرەب ئېيتتىكى:
 — ئېتىم خۇدايى.

موللىلار بۇ سۆزنى ئىشىتىپ:

— تۇتۇڭلار! بۇ قەلەندەر كاپىر بولدى. بۇنىڭ سۆزىدىن خۇدالىق دەۋاسى چىقىپ تۇرۇپتۇ. بۇ قەلەندەرنى ئۆلتۈرمەك كېرەك، — دەپ چۇقان سېلىشتى.
 ئىشان مەشرەب ئېشەكتىن چۈشۈپ بەدەر قاچتى. شۇ قاچقانچە ئۈدۈل مەھمۇدخاننىڭ ئوردىسىغا كىرىپ كەلدى. كۆردىكى، مەھمۇدخان يەتتە - سەككىز يۈز كىشىگە ئاش نەزىر قىلىۋېتىپتۇ. ئىشان مەشرەب شۇ جامائەتنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ مەھمۇدخاننىڭ تەختىنىڭ ئاستىغا كىرىپ ياتتى. مەھمۇدخان بۇنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. مەھمۇدخان ئىشان مەشرەبتىن گەپ سورىغۇچە ئوتتۇز - قىرىق موللا ئىشان مەشرەبىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىشىپ يېتىپ كەلدى. مەھمۇدخان موللىلاردىن:
 — بۇ نېمە ۋەقە؟ — دەپ سورىدى. موللىلار:

— بۇ قەلەندەر ئېشەككە تەتۈر مىنىپ كېلىۋاتقانكەن، بىز بېرىپ ئېتىنى سورىغانىدۇق، ئۇ: «ئېتىم خۇدايى» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ سۆزى كۈپۈرلۈقتۇر. شۇڭا، ئۇنى ئۆلتۈرمەك كېرەك، — دەپ جاۋاب بېرىشتى. مەھمۇدخان:

— ئەي قەلەندەر، بۇلار نېمە دەيدۇ؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب.

— ئەي مەھمۇدخان، ئېشەككە تەتۈر مىنىگىنىم راست. ئەمما، ئېتىمنى ئاتا - ئانام «خۇدايى بەردى» دەپ قويغانكەن. بۇلار ئېتىمنى سورىدى. مەن: «خۇدايى» دەپ تېخى «بەردى» سىنى ئېيتماي تۇرۇپ، ئۇلار ئىت بولۇپ مېنى قوغلاشتى. مەن مۈشۈك بولۇپ بۇ يەرگە قېچىپ كەلدىم، — دېدى. بۇ يەردە تۇرغان خالايق بۇ سۆزنى ئىشىتىپ تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلۈشتى. موللىلار مەسخىرىگە

قالدى. مەھمۇدخان ئىشان مەشرەپنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ: — ئەي موللىلار، بۇ قەلەندەرنىڭ گۇناھىنى سىزلىرىدىن تىلەيمەن! — دېدى. موللىلار مەھمۇدخاننىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلدى. ئىشان مەشرەپ قولغا ساتارىنى ئېلىپ، مەھمۇدخانغا قاراپ بۇ مۇسەددەسنى ئوقۇدى:

ئەي پەرى، يۈز كۆرسەتىپ يۈز ناز بىلەن باققانمۇ سەن،
خىرمەنى ئۈمرۈمگە ئىشقىڭ ئوتىنى ياققانمۇ سەن،
مەھرەدەك ھۈسنۇڭغە زۇلفۇڭ ئەبىرىنى ياپقانمۇ سەن،
ئۆزگە يۈزگە باقما دەپ، كۆزۈمگە مىخ قاققانمۇ سەن،
قەتل ئېتەرگە قەست ئېتىپ، باغرىمغا تىخ چاپقانمۇ سەن،
ئايلىنىپ ھەريانغە غەمزەڭ ئوقىنى ئاتقانمۇ سەن.

سۈنبۈلى رەيھان ساچار ھەردەم پەرىشان كاكۈلۈڭ،
بارچەنى بۈلبۈل قىلۇر ئول تازە ئاچىلغان گۈلۈڭ،
مەست ئېتەر ئەغيارنى لەب جامىدىن گۈلگۈن مۈلۈڭ،
لەئلى مارجانلار تۆكەر كۆز مەخزەندىن بۈلبۈلۈڭ،
ئىلتىفاتىڭ مەخزەندىن تاپمادى مەھزۇن قۇلۇڭ،
تالىمىمغا لۇتفۇ ئىھسان ئىشكىن ياپقانمۇ سەن.

شادلىق ماڭا يىراقدۇر، مەسكەنىڭ مەيخانەدۇر،
تۈنۈكۈن ئىشرەت مەيىدىن كۆزلەرنىڭ مەستانەدۇر،
لەئلىگۈن مەي تابىدىن يۈزۈڭدە مىڭ دۈردانەدۇر،
جان ئۈمىد ئەيلەپ ئوشۇل دەردلەر ئۈچۈن پەرۋانەدۇر،
دەردۈ مەنەت تاشىدىن كۆڭلۈم مەنىڭ ۋەيرانەدۇر،
ئاتەۋان كۆڭلۈمگە ھەردەم داغلار باسقانمۇ سەن.

قولدا شەكلى تىرناغىڭ ئىيىدى ھىلالىمدۇر مېنىڭ،
كىم ئاڭا ھەيرانلىغىم دەفتى مەلالىمدۇر مېنىڭ،
كۆزنى گىريان ھۈسنۇڭ قىلغا خەيالىمدۇر مېنىڭ،
ئىتلارنىڭ سەفەدە ئۆلمەكلىك كەمالىمدۇر مېنىڭ،
تەندە ھەريان ئوقلارنىڭكىم نەۋنەھالىمدۇر مېنىڭ،
كۆڭلۈم ئالىپ ئۆرتەمەككە جانغە ئوت ياققانمۇ سەن.

مەندىن ئولدۇڭ نە ئۈچۈن، ئەي دىلرەبا، ئاشۇفتە ھال،
بارچە ئەل كۆڭۈل قۇشىن تۇتماق ئۈچۈن ئەيلەر خەيال،
لالە يەڭلىغ يۈزلەرنىڭدۇر، قاشلارنىڭ ئايدەك ھىلال،
دەم - بەدەم سۇۋ ئورنىغە لەبىڭ تۆكەدۇر جامى بال،

سەرۋ شاخىن ھەر تەرەفكە مايىل ئەتكەندەك شامال،
جىلۋە ئەيلەپ قايرىلارسەن خەمچەئى لەرزىنىمۇ سەن.

خوب ياراشىپتۇر، نىگارم، باشىڭ ئۈزرە قەرقەرەڭ،
ئۇشبۇ زىننەتلەر بىلەن بۇ ناتەۋانغە بىر قارەڭ،
تەركى زۇلم ئەت، لەھزەئى رەھم ئەيلە، ئەي شاھى فەرەڭ،
قاراسى خۇبدۇر قاشىڭغە ھوسمە بىرلە سۈرمە رەڭ،
تۈرۈفە نازۇك گۈل يۈزۈڭدۇر، كىرىپكىڭ سانجىپ خەدەڭ،
بارچە مەھۋەش ئىشقى ئارا قۇل، ھۈسن ئارا سۇلتانىمۇ سەن؟

بادە ئىچسەڭ گۈل ئاچىلغاندەك قىلۇرسەن خەندەلەر،
جان تاپۇر قەھقەھ ئۈنۈڭدىن قايتادىن جان كەندەلەر،
تىرى غەمزەڭدىن يولۇڭدا ھەر تەرەق ئەفكەندەلەر،
بارچە زىبىلار سىنى كۆرسە بولۇر شەرمەندەلەر،
لەيلىيۇ شىرىن كەبى كويىڭدا يۈز مىڭ بەندەلەر،
بارچە يۈزنى ناپەدىد ئەتكەن مەھى تابانىمۇ سەن.

قەتل ئۈچۈن كىيگەن تونۇڭنى گۈل بىلەن تىككەنمىدۇر؟
ئولتۇرۇپ باق ھەر تەرەق ئاندىن ساچىلغاق قانمىدۇر؟
ھەربىرى گۈلدەك ئاچىپ يۈز، سەن كەبى جانانمىدۇر؟
تىغ ئۇرساڭ قاچماغايىلار ئول قۇلۇڭ نادانمىدۇر؟
نازۇ غەمزەڭ تىغى بىرلە ئۆلمەگەن ھەم سانمىدۇر؟
ئوتمۇ سەن، يا گۈلمۇ سەن، يا لەئلىسەن، مەرجانىمۇ سەن؟

ئەتەشىن لەئلىك مەيىدىن جۇرئەتى قىلدىم تەلەب،
ۋەئدە قىلدىڭ لۇتفۇ ئىھساندىن بېرەي دەپ لەب - بەلەب،
باقمادىڭ، بىلمەم گۇناھىم، كۆز ئۈچى بىرلە قارەب،
بۇل ئەجەب مەھرۇملۇقلار بىزگە بولدى روزۇ شەب،
نە سەبەبتىن قوغلادىڭ مەن خەستە قۇلنى تەشنى لەب،
ئايىقىل تەڭرى ئۈچۈن، چىنىمۇ سۆزۈڭ، يالغانمۇ سەن؟

جاننى يۈزىڭ پارە قىلدى، دىلرەبا، نازىڭ سېنىڭ،
ئەلنى قۇربان ئەيلەمەككە كۈندە ئەندازىڭ سېنىڭ،
ئۆلتۈرۈرگە، تىرگۈزۈرگە يوقدۇر ئەنبازىڭ سېنىڭ،
ئەل سۆزۈڭدىن جان تاپار، جاندۇركى ئەلفازىڭ سېنىڭ،
شەرھ قىل، جانان نەدۇر ھۈسنۇڭغە پەرۋازىڭ سېنىڭ،
ئۆرگىلەي، ئەي دىلرەبا، يا جانمۇ سەن، جانانمۇ سەن؟

قەتل ئېتەر ھەركۈندە مىڭ بىچارەنى كافر كۆزۈڭ،
كېچە ئىشرەت بىرلە، قان تۆكمەكتە ئۆتكەي كۈندۈزۈڭ،
قايسى شاھنىڭ ھەددى مەن ئەتمەككە، ھاكىمسەن ئۆزۈڭ،
لەھزەدە يۈزمىڭ كىشىگە جان ئەتا ئەيلەر سۆزۈڭ،
غۇنچەدەك ئاغزىڭ ئاچىپ، مەشرەپ قۇلۇڭنى تىرگۈزۈڭ،
ئۆلتۈرۈرسەن، تىرگۈزۈرسەن، ئېيسائى دەۋرانمۇ سەن؟

ئەلقىسسە، مەھمۇدخان ئىشان مەشرەبتىن بۇ بېيىتنى ئىشتىپ:

— مەن خېلىدىن بېرى «مەشرەپ دېگەن بىر ئەۋلىيا بار ئىمىش، ئۇ مەككىنى تاۋاپ قىلىپ كەپتۇ» دەپ ئاڭلىغانىدىم. مەن ھەم شۇ ئەۋلىيانى بىر كۆرسەم دېگەن ئارزۇدا ئىدىم، — دېدى. ئەمما، ئىشان مەشرەپ:

— ئەي مەھمۇدخان، مېنىڭ كۈشەندەم سەن. مېنىڭ ئەجلىم سېنىڭ قولۇڭدا. مېنى سەن شېھىت قىلسەن. مېنىڭ ۋەسىيەتتىم شۇكى، جەستىمنى ئېگىزرەك بىر يەرگە قويغىن. تاكى ھەركىم كۆرسە يىراقتىن دۇئايى خەير قىلىپ ئۆتكەي! — دېدى. مەھمۇدخان تەئەججۈپلىنىپ:
— ئەي تەقىسر، ھەددىم ئەمەس، — دەپ ئالدىدىكى ئىشان مەشرەپنىڭ ئالدىغا قويدى.
ئىشان مەشرەپ يېمەي ئىتنىڭ ئالدىغا قويدى. ئىت ھەم يېمەي بىر جايغا بېرىپ ياتتى. ئاندىن كېيىن مەھمۇدخان:

— تەقىسر، مېنىڭ ئېشىمنى نېمىشقا يېمەيسىز؟ — دېدى. مەشرەپ:

— سېنىڭ ئېشىڭنى ئىت يېمىگەن يەردە، مەن قانداقسىگە يېگۈدەكمەن؟! — دېدى.

ئىككىنچى كۈنى مەھمۇدخان ئىشان مەشرەپنى يەنە چاقىرتقاندى. ئىشان مەشرەپ:

— ئەي مەھمۇدخان، بۇ مەجازىي تەختىڭنى ماڭا بەرگىن، مەن ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇپ باقاي، — دېدى.

مەھمۇدخان «جان دىلىم بىلەن» دەپ تەختىدىن چۈشۈپ مېھمانخاننى بوشىتىپ بەردى. ئىشان مەشرەپ مېھمانخانغا كىرىپ، تەخت ئۈستىگە چىقىپ ھەممە يەرگە تەرەت قىلىپ قويدى. سائەتتىن كېيىن مەھمۇدخاننىڭ ۋەزىرى كېلىپ قارىسا، تەخت نىجاسەتكە توشۇپتۇ. ۋەزىر ياقىسىنى يىرتىپ پادىشاھقا:

— ئەي پادىشاھىم، قايسى بىر يەردىن كەلگەن بەڭگى قەلەندەرگە ئىخلاسى قىلىپ يۈرۈپسىز. پەرغانە زېمىنىدىن بىر قەلەندەر كېلىپ، پادىشاھ مەھمۇدخاننىڭ تەختىنى نىجاسەت بىلەن بۇلغاپتۇ دېگەن بەتنامغا قالدۇرغان بولدۇق. ئىشەنمىسىڭىز ئۆزىڭىز بېرىپ كۆرۈڭ، — دېدى.
پادىشاھ مەھمۇدخان نۆكەرلىرى بىلەن كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، تەخت ئۈستى نىجاسەتكە توشۇپ كېتىپتۇ. پادىشاھ مەھمۇدخان:

— ئەي مەشرەپ، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟! — دېدى. ئىشان مەشرەپ:

— خوب قىلدىم. سەن يۇرت ئۈستىگە ئولتۇرساڭ ھېچ گەپ يوق، مەن سېنىڭ تەختىڭگە

ئولتۇرسام نېمە بوپتۇ؟ — دېدى. پادىشاھ مەھمۇدخان بۇ سۆزنى ئىشتىپ دەرغەزەپ بولۇپ:

— ئەي جاللاتلار، كېلىڭلار، مەشرەپنى ئېلىپ بېرىپ دارغا ئېسىڭلار! — دەپ ئەمر قىلدى.

جاللاتلار شۇ دەققىدە ئىشان مەشرەبىنى تۇتۇپ، قول - پۈتىنى مەھكەم بوغۇشلاپ دار ئاستىغا ئېلىپ باردى. تامام خەلق ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كەلدى. ئىشان مەشرەب ئۆز - ئۆزىگە: «ئەي جان، كىشى مەشۇقنى كۆرگىلى بارسىمۇ قورقاردۇ؟» دەپ جېنىغا قۇۋۋەت بېرىپ: — ئەي جاللاتلار، ماڭا تىخ ئۇرماقچى بولساڭلار، بىر قېتىم ئۇرۇڭلار، ھەرگىزمۇ ئىككى قېتىم ئۇرۇپ سالماڭلار! — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ۋادەرىخا، دەرد بىرلەن مەن ئەدا بولدۇم، نېتەي؟
دۈررۇ گەۋھەرنى يىتۈردۈم تابمايىن ئۆلدۈم، نېتەي؟

ئەلقسىسە، ئىشان مەشرەب بۇ غەزەلنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن: «كېلىڭلار، ئەي جاللاتلار، مېنى چېپىڭلار!» دەپ بىرلا سىلكىنىپ دارغا ئېسىلدى. جاللاتلار كېلىپ ئىشان مەشرەبنىڭ ھەلقۇمىغا تىخ ئۇردى. ئىشان مەشرەب جان بەھەق تەسلىم قىلدى. «قالۇ ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن» (بىز ئەلۋەتتە ئاللاننىڭ بەندىلىرىمىز، چوقۇم ئاللاننىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز). ئاندىن كېيىن بەلخ شەھىرىنىڭ ئۇلۇغ - ئۇششاقلرى شاھ مەشرەبكە ماتەم تۇتۇپ يىغا - زار قىلىشتى. ئىشان مەشرەب ئون تۆت كۈنلۈك ئايدەك بولۇپ ياتتى. پادىشاھ مەھمۇدخان سائەت ۋاقتتىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ: — ئەي ۋەزىرلەر، ئىشان مەشرەب قېنى؟ — دەپ سورىدى. ۋەزىرلەر: — ئەي پادىشاھىم، ھېلى ئۆزىڭىز «ئۆلتۈرۈڭلار» دەپ ھۆكۈم قىلغانىدىڭىز، جاللاتلار ئېلىپ چىقىپ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى، — دەپ جاۋاب بېرىشتى. پادىشاھ مەھمۇدخان قولىنى تىزىغا ئۇرۇپ:

— ھەي دەرىخ! ئەي نائىنساپلار، سىلەرنىڭ ماڭا ياردەمچى بولغىنىڭلار قېنى؟! ئانچىكىم بىر ئوغرىنىڭ گۇناھىنى مەندىن تىلەيتتىڭلار. شۇنداق ئۇلۇغ ئەۋلىيانى مەندىن تىلۋالمايدىڭلار! مەن سىناپ باقماق ئۈچۈن كۆزۈمنى قىسىپ شۇنداق ھۆكۈم قىلغان، — دەپ، دەرغەزەپ بولۇپ ئېتىغا مىنىپ كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، ئىشان مەشرەب ئاللىقاچان ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. پادىشاھ مەھمۇدخان: — ئەي نائىنساپلار، مەن سىلەرنى ئىشان مەشرەبىنى «ئۆلتۈرۈڭلار!» دېگەندە، كۆزۈمنى قىسىپ قويغانىدىم، — دېدى. ۋەزىر ۋە جاللاتلار: — بىز بىلمەپتۇق، — دېيىشتى.

ئەلقسىسە، پادىشاھ مەھمۇدخان پۇشايمان ۋە نادامەتلەر قىلىپ، زار - زار يىغلاپ ئىشان مەشرەبنىڭ مۇبارەك جەستىنى لەھەدكە دەپنە قىلدى. ئىشان مەشرەبنىڭ ئالەمدىن ئۆتكىنىگە ئۈچ كۈن بولغانىدى. تۆتىنچى كۈنى پادىشاھ مەھمۇدخان ھەم ئالەمدىن ئۆتتى. ۋەللاھۇ ئەلەم بىسسەۋاب (خۇدا توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر) ①.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا، دوتسېنت)

① بۇ كىتاب نىيازخوجا مىڭ يېڭى دېگەن كىشىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ھىجرىيە 1230 - يىلى (مىلادىيە 1814 - 1815 - يىللىرى) خاجە ئەھمەد نەرىپىدىن قەلەمگە ئېلىنىپ كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن قولىزما نۇسخىدىن رەتلەنىپ نەشرگە تەييارلاندى.

شىنجاڭ ۋە پەرغانىدە تېپىلغان مازار ھۆججەتلىرى

مازار ھۆججەتلىرى تەتقىقاتىغا كىرىش

سۇگاۋارا جۇن [ياپونىيە]

1. مازار ھۆججەتلىرى

مازار (ئىسلامنىڭ مۇقەددەس جايلىرى) ئىسلام ۋەلىلىرىنىڭ ئېتىقادى نىشان قىلىنغان ئىسلامىي ئېتىقاد، كېسەل داۋالاش، بالا تىلەش قاتارلىق رېئال مەنپەئەتنى ئاساس قىلغان ئاممىۋى ئېتىقاد بىر گەۋدە قىلىنغان قۇرۇلما بولۇپ، ئۇزاق تارىخىي جەرياندا مەنىۋى ئوزۇقلۇق رولىنى ئويناپ كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مازارلار تاۋاپ ۋە تىلاۋەت مەقسىتىدە كەلگەن ئۆزىنىڭ تار تۇرمۇش دائىرىسىدىن ھالقىغان كەڭ جامائەتنىڭ ئۇچرىشىش ئورنى بولۇش سۈپىتى بىلەنمۇ جەمئىيەتتە مۇھىم ئورۇن بولۇش ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ كەلگەن^①.

بۇ كىتابتا تۈزگۈچىلەر تەرىپىدىن ئىشلىتىلگەن «مازار ھۆججەتلىرى» دېگەن بۇ ئاتالغۇ كىشىلەر ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ساقلاپ كەلگەن، مازارنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى، مازارلارنىڭ قوغدىلىش ئەھۋالى، باشقۇرۇلۇشى، دىنىي مۇراسىملارنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى قاتارلىقلارغا مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلىرىنى كۆرسىتىدىغان ئاتالغۇدۇر. مازارلار جەمئىيەتتە ئالاھىدە رول ئويناپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ ھۆججەتلىرى شۇ مازارلارغا بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنىڭ قولىدا تا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن. ھۆججەتلىرىنىڭ سانى، ساقلىنىش ئەھۋالى، مەزمۇنلىرىمۇ ھەرقايسى جايلاردا ئوخشىمايدۇ، بولۇپمۇ بۇ كىتابتا تونۇشتۇرماقچى بولغان پەرغانە ۋە شىنجاڭدىن تېپىلغان ھۆججەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق بەك چوڭ.

مازار ھۆججەتلىرى مازارلارنى ساقلاپ كەلگەن شەيخلەرنىڭ ھەقىقىيلىقى (مازارلاردا ياتقان ۋەلىلەرنىڭ بىۋاسىتە تۇغقانلىرى ياكى مۇرىتلىرى) نى ئىسپاتلايدىغان ھۆججەتلىرى، مازار قۇرۇلۇشى، كۆ-

① «مازارنىڭ جەمئىيەتتىكى فۇنكسىيىسى ۋە تارىختا ئويناپ كەلگەن رولى توغرىسىدا»، شىنمەن ياسۇشى، سانادا ياسۇشى، ۋاڭ جىيەنشىن (تۈز): «شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ مازار ۋە مازارلىرى»، (ئىسلام مەدەنىيىتى مەجمۇئەسى 70 - سان)، توكيو، توكيو چەت ئەل تىللىرى ئۈنۈمۈرستېتى ئاسىيا - ئافرىقا تىل - مەدەنىيىتى تەتقىقات ئىنستىتۇتى، 2002 - يىلى، ياپونچە: راھىلە داۋۇت: «ئۇيغۇر مازارلىرى»، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى.

لىمى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەن ھۆججەتلەر، مازار ۋەخېسىگە مۇناسىۋەتلىك ياكى مازارنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخىغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ھۆججەتلەرنىڭ بىر قىسمى 17 - 18 - ئەسىرلەردە يېزىلغان. قالغانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى 19 - 20 - ئەسىرلەردە يېزىلغان. ھۆججەتلەر يېزىلغان دەۋرلىرىگە قاراپ، پارسى ۋە تۈركىي تىللاردا يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن بەزىدە ئەرەبچە جۈملىلەر ئارىلاش كەلگەن ھۆججەتلەرمۇ ئۇچرايدۇ. كېيىنكى دەۋرلەردە رۇسچە ۋە خەنزۇچە قوشۇلۇپ يېزىلغان ھۆججەتلەرمۇ ئۇچرايدۇ. مازار ھۆججەتلىرىنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا، ھۆججەتلەرنىڭ تۈرلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. نەسەبنامە، شەجەرە ياكى جورۇڭقاي

ھۆججەتلەر ئارىسىدا مۇھىم مەدەنىيەت پەيغەمبەر بىلەن ھۆججەتنىڭ ئىگىسى ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋەتنى بىلدۈرىدىغان نەسەبنامىلەر بار. گەرچە مازارلاردا ياتقان بىر قىسىم ۋەلىلەر ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى كىشىلەر بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ نەسەبى مۇھىم مەدەنىيەت پەيغەمبەرگە باغلاپ قويۇلغان. نەسەبنامىلەر شەكىل جەھەتتە دەرەخ شەكلىدە شاخلىتىپ ۋە يىلتىز تارتقۇزۇپ بايان قىلىش ئۇسۇلى ۋە ئاددىي بايان قىلىش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت ئىككى خىل شەكىلگە ئىگە. نەسەبنامىلەر ئاساسەن تۈرمىلەك شەكىلدە يۆگەلگەن بولۇپ، بەزىلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10 مېتىردىن ئاشىدۇ.

2. تەزكىرىلەر

دەپنە قىلىنغان ۋەلىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىغا ئائىت ئەپسانە - رىۋايەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تەزكىرىلەردە مازاردا ياتقان ئاساسلىق شەخسنىڭ كارامەتلىرى، دىنىي پائالىيەتلىرى ئەتراپلىق تونۇشتۇرۇلىدۇ. تەزكىرىلەرنىڭ يەنە مازارنى ساقلىغۇچى شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ جەمئىيەتتىكى دىنىي ئىمتىيازىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش رولى بار.

3. شەيخلىككە تەيىنلەنگەنلىك خېتى

پەرغانىدە شەيخلەرنىڭ كۆپىنچىسى شۇ دەۋردىكى ھاكىمىيەت تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن.

4. ئالاھىدە ئىمتىياز بېرىلگەنلىك خەتلىرى

بۇ خەتلەر پەرغانىدىكى ۋەلى ۋە ئەۋلادلىرىغا شۇ چاغدىكى ھاكىمىيەت تەرىپىدىن بېرىلگەن باجدىن كەچۈرۈم قىلىنغانلىق قاتارلىق ئالاھىدە ئىمتىياز خەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يۇقىرىدىكى 3 - تۈر ۋە مۇشۇ 4 - تۈردىن مازارلارنىڭ جەمئىيەتتىكى سىياسىي ئورنىنى بىلگىلى بولىدۇ.

5. ۋەخېنامىلەر

ۋەخېنامىلەر مازار ۋە مازارغا قاراشلىق مەسچىت، مەدرىسىلەرگە قىلىنغان ۋەخېلەرگە ئائىت گۇۋاھلىق خەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلار يەرلىك خەلق بىلەن مازار ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەر ۋە باشقا كونكرېت مۇناسىۋەتلەرنى چۈشىنىشتىكى مۇھىم ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ.

6. ئەرز، دەۋا - دەستۇر ھۆججەتلىرى

بۇلار شەيخ تەيىنلەش ماجىراسىغا ئائىت ئەرز، پەتۋا - ھۆكۈملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھۆججەتلەر بولۇپ، مازارنىڭ جەمئىيەتكە كەلتۈرىدىغان پايدا - زىيىنىنى تەپسىلىي بىلىشتىكى مۇھىم

ماتېرىيال.

7. مۇقەددەس جايلارنى زىيارەت قىلىش كىتابى

مازارلارنى زىيارەت قىلغۇچىلار ئۈچۈن تەييارلانغان ئەسەر. مازارنىڭ ئىسمى، دەپنە قىلىنغان كىشىنىڭ ئىسمى، ئورنى قاتارلىق ئاساسىي مەلۇماتلارغا يەنە مازارلارغا مۇناسىۋەتلىك تارىخ، ئەپسانىلەر، شۇ مازارنى زىيارەت قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى، زىيارەت قىلىشتىكى پەرھىزلەر قوشۇمچە قىلىنغان ماتېرىيال دۇر.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا مازار ئەتراپىدىكى مازارلارغا زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان توختام خەتلەر، يەر سېتىش، سېتىۋېلىش، ئىجارە خېتى، ئۆتۈنۈپ بېرىش خېتى، مىراس، ۋەكىللىك خېتى قاتارلىقلارنىڭ مۇكەممەل مەنبەدىن ئېيتقاندا، مازار ھۆججەتلىرى دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. بۇ ھۆججەتلەر مازارلارنىڭ شۇ جەمئىيەتتىكى ماددىي ۋە مەنىۋى فۇنكسىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينايدىغان جانلىق ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل ھۆججەتلەر ھازىرقى رېئال ئەھمىيىتىدىن سىرت، ئىلمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا يەنە مازارلارنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى، جەمئىيەتتە ئويناپ كەلگەن رولى قاتارلىق ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2. خەتەرلىك ئەھۋال ئاستىدىكى مازار ھۆججەتلىرى

ئالاي تاغلىرىنىڭ ئىككى يېقىغا جايلاشقان شىنجاڭ ۋە پەرغانە رايونىدا مازارلار كۆپ بولۇپ، خەلقنىڭ مازارلارغا چوقۇنۇش ئادەتلىرى ھېلىمۇ مەۋجۇت. ھەر ئىككى رايوندىكى مازار ھۆججەتلىرى يۇقىرىدا ئېيتقاندا كىشىلەر تەرىپىدىن قەدىرلىنىپ كەلگەچكە، بۈگۈنگىچە ساقلىنىپ كەلگەن. بىراق، بۇ مازار ھۆججەتلىرىنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىدىن سۆز ئېچىش تەس. 20 - ئەسىردە يۈز بەرگەن ئىككى چوڭ ئۆزگىرىش، يەنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادا مۇستەقىل مىللىي دۆلەتلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى؛ جۇڭگودىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئاخىرلىشىشى بىلەن بارلىققا كەلگەن ئىسلاھات ۋە ئىشىكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ھەرىكىتىدىن كېيىن، ھەر ئىككى رايوندىكى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت قايتا جانلىنىشقا ۋە ئىككى رايون ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىيەت ئالاقىسى ئەسلىگە كېلىشكە يۈزلەنمەكتە. بىراق، يەنە بىر تەرەپتىن قارىغاندا، يۇقىرىقى ئەھۋاللارنىڭ دەرىجىسى ئوخشاش بولمىسىمۇ، دىندىن يىراقلىشىش ئەھۋالى ناھايىتى تېز بولماقتا. بۇ خىل ئەھۋال ئەنئەنىۋى دوکۇمېنتلارغا خەتەرلىك ئاقىۋەت ئېلىپ كەلمەكتە.

پەرغانە رايونىدا سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ بەش مۇستەقىل دۆلەت بارلىققا كەلگەن ھازىرقى شارائىتتا، پۈتكۈل مەملىكەت بويىچە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ۋە تارىخنى قايتا تونۇشنىڭ مۇھىملىقى تەكىتلىنىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن تارىخىي ماتېرىياللارغا كۆڭۈل بۆلۈش تازا ياخشى ئەمەس. مۇشۇنىڭغا ئوخشاش، يېقىنقى زاماندىكى ئىسلام دىنى ئېتىقادى قايتا جانلىنىپ، مازارلارغا قىزىقىش كۈنسېرى ئاۋاتلىشىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن خەلقنىڭ مازار ھۆججەتلىرىگە تۇتقان پوزىتسىيەسىدە ئېغىر ئېگىز - پەسلىك بار بولۇپ، ياشلارنىڭ مازار ھۆججەتلىرىگە بولغان چۈشەنچىسى ناھايىتى تۆۋەن. شىنجاڭدا بولسا، جۇڭگونىڭ يېقىنقى مەزگىللەردىكى دۆلەت پىلانى بولغان «غەربىي رايوننى كەڭ

كۆلەمدە ئېچىش» پىلاننىڭ تەسىرى بىلەن نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى ھەددىدىن زىيادە تېزلىشىپ، ئىچ-تىمىئىي مەدەنىيەتتە تۈپلۈك ئۆزگىرىش دولقۇنى پەيدا بولۇپ، ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاجىزلاۋاتىدۇ، ھەتتا يىمىرىلىۋاتىدۇ، دېسەكمۇ ئارتۇق كەتمەيدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا بۇ رايوندا كۆپ ئۇچرايدىغان دىنىي قۇرۇلۇشلارنىڭ كۈندىن - كۈنگە ۋەيران بولۇشقا قاراپ يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، يېقىنقى يىللاردىكى ئەھۋالنى، جۈملىدىن ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش، ساياھەت-چىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەقسىتىدە مازارلارنى ساياھەت ئورنى قىلىپ بېكىتىش ئەھۋالىنى بۇنىڭغا مىسال قىلىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ. مازار قۇرۇلۇشى، خەلقنىڭ مازار، تاۋاپ قىلىش پائالىيەتلىرى ھازىرقى ساياھەتچىلەرنىڭ زىيارەت ئوبيېكتى بولۇپ قالماقتا. شۇنىڭ بىلەن يەرلىك جەمئىيەتنىڭ مازارلارنى ئەنئەنىۋى باشقۇرۇش ئۇسۇلى ھۆكۈمەت تەرەپىنىڭ باشقۇرۇش ئۇسۇلىغا قاراپ ئۆزگەرمەكتە. دېمەك، پەرغانە ۋە شىنجاڭدىن ئىبارەت ئىككى رايوندا ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە بىرى مۇستەقىل دۆلەت مەيدانىدا تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىۋاتقان، شىنجاڭدا ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت كۈنسېرى سۇسلاۋاتقان قارىمۇ قارشى ۋەزىيەتتە مازار ھۆججەتلىرى يەنىلا يوقىلىش خەتىرىگە دۇچ كەلمەكتە. مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ھەر ئىككى رايوندا مازار ھۆججەتلىرىنىڭ تەقدىرى ئوخشاش. مۇنداق ۋەزىيەتتە مازار ھۆججەتلىرىنى يىغىپ ساقلاش - ئىككى رايوننىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى ساقلاش، ئەنئەنىۋى يەرلىك جەمئىيەت ئەھۋالىنى چۈشىنىشتە جىددىي قىلمىسا بولمايدىغان تەخرىسز ۋەزىيەتدۇر.

3. مازار ھۆججەتلىرىدىكى يېتەرسىز بىلبۇگرافىيىلىك ئۇچۇر ۋە ئازغىنە توپلانما

قوليازما ياكى ئاددىي توختامنامە قاتارلىق يازما ماتېرىياللار ئىلگىرى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگونىڭ ئىلمىي ئورگانلىرى تەرىپىدىن سىستېمىلىق يىغىۋېلىنىش نەتىجىسىدە ھەرقايسى ئارخىپ-خانلاردا مەلۇم مىقداردا ساقلانماقتا. لېكىن، مازار ھۆججەتلىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇرلار ۋە جامائەت ئورۇنلىرىدا ساقلىنىۋاتقان ھۆججەتلەر بەك ئاز. مازار ھۆججەتلىرىنىڭ ساقلىنىشىغا ئائىت ئۇچۇر ھەمدە مازار ھۆججەتلىرىنىڭ مەزمۇنىغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇمات خاراكتېرلىك ماتېرىياللار تېخىمۇ ئاز. بۇنىڭ سەۋەبىگە كەلسەك، خەلق جىددىي كېرەكلىك بولمىغان ماتېرىياللارنىڭ ئىلمىي ئورۇنلار تەرىپىدىن يىغىۋېلىنىپ، خەلق ئورتاق قەدىرلەپ ساقلاپ كېلىۋاتقان مازار ھۆججەتلىرىنىڭ بۇ يىغىۋېلىنىش پىلاننىڭ سىرتىدا قالغانلىقىدىن بولسا كېرەك.

دېمەك، ھازىر جەمئىيەتتە ساقلىنىۋاتقان مازار ھۆججەتلىرى جامائەت ئورۇنلىرىدىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان قىممەتلىك ماتېرىياللاردۇر. بۇ خىل خەتەرلىك ئەھۋال ئاستىدا، مازار ھۆججەتلىرىگە ئائىت خەۋەرلەرنى خاتىرىلەپ تەتقىقاتتا پايدىلىنىش مۇھىتىنى يارىتىشنىڭ ئۆزى ئەڭ ئاخىرقى پۇرسەت بولۇپ قالغۇسىدۇر.

4. مازار ھۆججەتلىرىنى يىغىش

بۇ كىتابنىڭ تۈزگۈچىلىرى باشچىلىقىدىكى يۇقىرىقىدەك ئورتاق چۈشەنچىگە ئىگە بولغان تەتقىقاتچىلار مازار ھۆججەتلىرىگە بىۋاسىتە ئالاقىدار يەرلىك خەلق بىلەن ھەمكارلىشىپ، مازار ھۆججەتلىرىنى يىغىشقا تىرىشىدۇ.

رى بار ئورۇننى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئىشىنى، يەنى مازار ھۆججەتلىرى تەتقىقاتى پىلاننى قولغا ئالدۇق. بۇ پىلان پەرغانە ۋە شىنجاڭدىن ئىبارەت ئىككى رايوندا مازار ھۆججەتلىرىنى ساقلاش شارائىتىنى يارىتىپ، شۇ رايونلاردىكى مازارلار مەركەز قىلىنغان ئۆرپ - ئادەتلەرنى ساقلاپ داۋاملاشتۇرۇشقا ھەسسە قوشۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. يەنە ھەر ئىككى رايوندىكى مازار ھۆججەتلىرىنى تەتقىق قىلىپ، مازارلار مەركەز قىلىنغان يەرلىك تارىخى قايتا بەرپا قىلىش ھەمدە ئىككى رايونغا ئورتاق مەدەنىيەت قاتلىمىنى ئېچىشقا ئورۇنۇپ كۆرۈشتىن ئىبارەت.

بۇ تەتقىقات پىلانىنىڭ بارلىققا كېلىشى بىرنەچچە گۈرۈپپا ۋە شەخسلەرنىڭ ھازىرغىچە مازار ۋە «مازار ھۆججەتلىرى» تەتقىقاتى توغرىسىدا ئېلىپ بارغان تەتقىقات ۋە تەكشۈرۈشلىرى، ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتە قولغا كەلتۈرگەن تەتقىقات نەتىجىلىرى ئاساسىدا داۋاملاشقان دېگەن نۇقتىنى بۇ جايدا ئېيتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. تەتقىقات گۈرۈپپىلىرىنىڭ پائالىيەتلىرىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

(1) 1996 - يىلى. شىنجاڭنىڭ قەشقەر، تۇرپان ۋىلايەتلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان مازار تەكشۈرۈشى. شىنمەن ياسۇشى، سانادا ياسۇشى، ۋاڭ جىيەنشەن (ياپونىيە ھۆكۈمىتى مائارىپ مىنىستىرلىقىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات خىراجىتى بىلەن): «ئىسلام دۇنياسىنىڭ باشقا مەدەنىيەتلەر بىلەن ئۇچرىشى مېخا-نزمى - ئىنسانىيەتنىڭ ھازىرقى ھالىتى ۋە ئۇنىڭغا ئائىت ئۇچۇرلار توغرىلۇق ئومۇمىي تەتقىقات». باشلىقى ياجىما خىكوئىچى بىلەن بىرلىكتە^①.

(2) 1998 - يىلى. شىنجاڭنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېلىپ بېرىلغان مازار تەكشۈرۈشى. ساۋادا مىنورۇ، خورى سۇناۋو (شەخسىي تەتقىقات خىراجىتى بىلەن)^②.

(3) 2000 - يىلى. شىنجاڭنىڭ خوتەن ۋىلايىتىدە ئېلىپ بېرىلغان مازار تەكشۈرۈشى. ساۋادا مىنورۇ، سۇگاۋارا جۇن (ياپونىيە ھۆكۈمىتى مائارىپ مىنىستىرلىقىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات خىراجىتى بىلەن): «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەدەنىيەت ئورتاقلىقى ۋە ئىسلام تارىخى توغرىسىدا تەتقىقات»، باشلىقى شىنمەن ياسۇشى.

(4) 2005 - يىلى. شىنجاڭنىڭ قۇمۇل ۋىلايىتىدە ئېلىپ بېرىلغان مازار تەكشۈرۈشى. سۇگاۋارا جۇن (توكيو چەت ئەل تىلى ئۈنۈپىرىستېتى ئاسىيا - ئافرىقا تىل ۋە مەدەنىيەت تەتقىقات ئىنستىتۇتى SACIG قۇرۇلۇشى): «ئىچكى ئاسىياغا ئائىت ئۇچۇر مەنبەلىرىنى بەرپا قىلىش»، باشلىقى ناكامى تاتسۇئو^③.

(5) 2005 - يىلى. ئۆزبېكىستاننىڭ پەرغانە ئوبلاستى ۋە شىنجاڭنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېلىپ بېرىلغان مازار تەكشۈرۈشى. ساۋادا مىنورۇ، شىنمەن ياسۇشى، سۇگاۋارا جۇن، كاۋاخارا يايوئى، ئاشىر.

① شىنمەن ياسۇشى، سانادا ياسۇشى، ۋاڭ جىيەنشەن (تۈز): «شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ بازار ۋە مازارلىرى» (ئىسلام مەدەنىيىتى مەجمۇئەسى 70 - سان)، توكيو چەتئەل تىللىرى ئۈنۈپىرىستېتى ئاسىيا - ئافرىقا تىل - مەدەنىيىتى تەتقىقات ئىنستىتۇتى، 2002 - يىلى، ياپونچە.

② ساۋادا مىنورۇ: «ئوردام پادىشاھىنىڭ مۇقەددەس دائىرىسى توغرىسىدا»، «ئىچكى ئاسىيا تەتقىقاتى» 14 - سان، 91 - 109 - بەتلەر، ياپونچە؛ ساۋادا مىنورۇ: «تارىم ۋادىسى ئەتراپىدىكى ئىسلامغا ئائىت تارىخىي يادىكارلىقلارنى تەكشۈرۈش دوكلاتى»، تېزۇكايا ماگاۋىن ئۈنۈپىرىستېتى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى فاكولتېتىنىڭ يىللىق ئىلمىي ژۇرنىلى، قوشۇمچە سان، 49 - 70 - بەتلەر، ياپونچە.

③ ساۋادا مىنورۇ: «تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى مۇقەددەس قەبرىگاھلار»، تېزۇكايا ماگاۋىن ئۈنۈپىرىستېتى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى فاكولتېتىنىڭ يىللىق ئىلمىي ژۇرنىلى، 2 - سان، 160 - 182 - بەتلەر، ياپونچە. سۇگاۋارا جۇن: «شەھىدانە خوتەن»، توكيو چەتئەل تىللىرى فاكولتېتى ئاسىيا - ئافرىقا تىل - مەدەنىيىتى تەتقىقات ئىنستىتۇتى خەۋەرلىرى، 101 - سان، 10 - 17 - بەتلەر، ياپونچە.

بەك مۆمىنوف، نادىربەك ئابدۇئەھمەتوۋ (نارا يىپەك يولى تەتقىقات مەركىزى: «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىسلام دىنىغا ئائىت مۇقەددەس جايلار تەتقىقاتى - پەرغانە ۋادىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا») لار بىلەن^①.

بولۇپمۇ، ئەڭ ئاخىردا كۆرسىتىلگەن نارا يىپەك يولى تەتقىقات مەركىزىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان تەتقىقات پائالىيىتىنى قاتناشقان ئەزالارنىڭ كۆپلۈكى ۋە تەكشۈرۈش ئوب- يېڭى نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ، مازار ھۆججەتلىرى تەتقىقاتىدا ئەھمىيەتلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلگەن بىر ھەقىقىي مازار ھۆججەتلىرى تەتقىقاتى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

يۇقىرىقىدەك تۈرلۈك تەتقىقات پائالىيەتلىرى ئۈچۈن تەشكىللەنگەن بۇ گۇرۇپپىدا بۇ كىتابنىڭ تۈزگۈچىلىرىدىن بىرى ھەمدە مەزكۇر تەتقىقات پىلانىنىڭ باشلىقى بولغان سۇگاۋارا جۇن (توكيو چەت ئەل تىللىرى ئۈنىۋېرسىتېتى ئاسىيا - ئافرىقا تىل - مەدەنىيىتى ئىنىستىتۇتى)، يەنە بىر تۈزگۈچىسى كاۋاخارا يايويى (ياپونىيە ئىلمىي تەرەققىيات جەمئىيىتى)، ساۋادا مىنورۇ (توياما ئۈنىۋېرسىتېتى)، شىنمەن ياسۇشى (چيۇئو ئۈنىۋېرسىتېتى). سۇگاۋارا مۇتسۇمى (توكيو چەت ئەل تىللىرى ئۈنىۋېرسىتېتى)؛ ئاشۇربەك مۆمىنوف (قازاقىستان شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى)، نادىربەك ئابدۇئەھمەتوۋ (پەرغانە ۋىلايەتلىك مۇزېي)، ئابلىز ئۇرخۇن (شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى)؛ ئارسلان ئابدۇللا (شىنجاڭ ئۈنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتى)؛ راھىلە داۋۇت (شىنجاڭ ئۈنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتى)؛ ئەسەت سۇلايمان (شىنجاڭ ئۈنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتى) ۋە يەرلىكتىن ھەمكارلاشقۇچى ئەلىشىر تاشقۇلوپ (پەرغانە ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت گېزىتى)، ئىسمائىلخان مەھمۇدوپ (ئۆزبېكىستان ئۈچكۆۋرۈك ناھىيە كاتتا كېنەگەس مەس- چىتى)، زۆھرە تالىپ (قۇمۇل ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر، تىل - يېزىق ئىشخانىسى) لاردىن تەركىب تاپقان. بۇ پىلان «شىنجاڭ ۋە پەرغانىدىكى مازار ھۆججەتلىرىنى تەكشۈرۈش، يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش» دېگەن تەتقىقات نامى بىلەن تويوتا فوندىنىڭ 2005 - يىللىق ئالاھىدە تەتقىقات تېمىسى بول- غان «ئاسىيانىڭ چېگرا رايونلىرىدىكى ئەنئەنىۋى ھۆججەتلەرنى ساقلاش، يىغىش، تەتقىق قىلىش» پىلا- نىغا ئېلىنغان. كىتابنى نەشر قىلىشتىن ئىلگىرى ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى - «پەرغانە ۋە شىنجاڭدىكى مازارلار» (2005 - يىلى 11 - ئايدا توكيو سۇئىدوباشىدا ئۆتكۈزۈلگەن) بۇ تەتقىقات گۇرۇپپىسى ئۆتكۈزگەن تۇنجى ئىلمىي پائالىيەت بولۇپ، بۇ پائالىيەت تويوتا فوندىنىڭ بىر قىسىم ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن.

5. بۇ كىتابتا تونۇشتۇرۇلغان ھۆججەتلەر توغرىسىدا

مەزكۇر كىتاب مازار ھۆججەتلىرى تەتقىقات پىلانىنىڭ ئاساسى بولغان ھۆججەت يىغىشنىڭ تۇنجى مېۋىسىدۇر. كەلگۈسى پىلانمىزدا ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئارقىلىق، يوقىلىش ئالدىدا تۇرغان مازار ھۆج- جەتلىرىنى يىغىش، فاكسىمىل ھالىتىدە نەشر قىلىش، مەزكۇر ھۆججەتلەرنى تېخىمۇ زور ھاياتىي

① ساۋادا مىنورۇ (تۈز): «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىسلام دىنىغا ئائىت مۇقەددەس جايلار تەتقىقاتى - پەرغانە ۋادىسى ۋە قەشقەر ۋىلايىتى»، «يىپەك يولى - شۇناسلىق تەتقىقاتى» توپلىمى، 28 - سان، نارا: نارا يىپەك يولى كۆرگەزمىسىنى خاتىرىلەش خەلقئارا ئالماشتۇرۇش فوندى، يىپەك يولى شۇناسلىق تەتقى- قات مەركىزى، ياپونچە، 2007 - يىلى نەشرىدىن چىقىش ئالدىدا.

كۈچكە ئىگە قىلىشنى باش ۋەزىپە دەپ قاراپ، قۇربىمىزنىڭ يېتىشىچە تېخىمۇ كۆپ ھۆججەتلەرنى نەشر قىلدۇرماقچى. بۇ كىتابتا تونۇشتۇرۇلغان مازار ھۆججەتلىرىنىڭ تەپسىلىي مەزمۇنلىرى تۆۋەندىدە. كى مەخسۇس تېمىلاردا تونۇشتۇرۇلىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى تۈزگۈچىلەر تەرىپىدىن ئەمەلىي تەكشۈرۈش جەريانىدا يىغىۋېلىنغان.

*

شىنجاڭدا تېپىلغان ھۆججەتلەر

بۇ كىتابتا تونۇشتۇرماقچى بولغان شىنجاڭدىن تېپىلغان ھۆججەتلەر تۆۋەندىكى ئىككى خىلدىن ئىبارەت. 1. قۇمۇل شەھەر ئىچىدىكى ئەزىزىم ئاغىچام مازىرىغا مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلەر (تۆت پارچە: 10AE - 40). 2. قۇمۇلدىكى مازارلار تونۇشتۇرۇلغان بىر دانە ماتېرىيال (19 ۋاراق: 10MQ). تىرناق ئىچىدىكى نومۇر تەتقىقات جەريانىدا تۈزگۈچى تەرىپىدىن قويۇلغان. بۇ ھۆججەت ۋە قوليازما ماتېرىيال ھازىرغىچە تېخى تەتقىق قىلىنشى ئاز بولغان قۇمۇل مازارلىرى ھەققىدە، ئەتراپلىق ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەيدىغان يېڭى ماتېرىياللار ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئىككى خىل ماتېرىيال ھەققىدە 2003 - يىلى سۇگاۋارا جۇن مەسئۇل بولۇپ ئىشلىگەن توكيو چەت ئەل تىلى ئۇ. نۇپۇرسىتېتى ئاسىيا - ئافرىقا تىل ۋە مەدەنىيىتى تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ SACIG پىلانى جەريانىدا بايقىلىپ، ماتېرىيال ئىگىسىنىڭ رۇخسىتى بىلەن سۈرەتكە تارتىلغان، كېيىن تويوتا فوندىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن قايتا نەق مەيدان تەكشۈرۈشى ئۆتكۈزۈلگەن ماتېرىياللاردۇر. بۇلار ھازىرغىچە ئانچە تەتقىق قىلىنمىغان، قۇمۇلدىكى مازارلار توغرىسىدا كۆپرەك مەلۇمات بېرىدىغان يېڭى ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ.

1. قۇمۇل شەھىرىدىكى ئەزىزىم ئاغىچام مازىرىغا مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلەر

(تۆت پارچە: EA01-04)

ئەزىزىم ئاغىچام مازىرى قۇمۇل كونا (مۇسۇلمان) شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى شەھەر ئەتراپى يې. زىسىغا قاراشلىق ئەزىزىم مەھەللىسىگە جايلاشقان مازار بولۇپ، بۇ يەرگە ئەرەبىستانلىق بىبى رابىيە - ئى ئەدەۋىيە ۋە لىيۇلا دېگەن ئايال كىشى دەپنە قىلىنغان، بۇ مازارغا ھەر يىلى قۇربان ھېيتىنىڭ ھارپا ئاخشىمى ئاياللار كېلىپ زىيارەت قىلىدىغان ئەنئەنىۋى ئادەت بار^①. رابىيە ئى ئەدەۋىيە (؟ - 801) تارىختىكى ئايال سوپىلار ئىچىدە «ئەڭ مەشھۇر» سوپىلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ^②. ئوتتۇرا ئاسىيادا داڭلىق ئەسەر فەرىدىدىن مۇھەممەد ئەتتارنىڭ «تەزكىرەتۇل -

① ئايشەم ئەخمەت: «قۇمۇل»، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 - يىلى، 244 - 245 - بەتلەر.

② Trimmingham, J.S, The Sufi Orders in Islam. New York & Oxford: Oxford University Press, 1998, p.18

ئەۋلىيا» دېگەن ئەسىرىدەمۇ بۇ بىرلا ئايال سوپى شەخس سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلغان^①. بۇ داڭلىق سوپى مىلادىيە 801 - يىلى بەسرەدە ۋاپات بولغان^②، قەبرىسىمۇ شۇ جايدا بولغاچقا، قۇمۇلدىكى مازارنى بۇ كىشىنىڭ قەبرىسى دەپ قاراش تەس. مۇشۇنداق پۈتۈنلەي مۇناسىۋەتسىز قەبرىگە مەشھۇر سوپىلارنىڭ ئىسمىنى قويۇش ئەھۋالى شىنجاڭ ۋە پەرغانىدە كۆپ كۆرۈلىدۇ. ئەزىزىم ئاغىچا مازىرىمۇ ئەسلىدە باشقا ئايال كىشىنىڭ مازىرى بولۇپ، كېيىنكى ئۇزۇن تارىخى جەريانىدا ئۆزگىرىپ يۇقىرىقى مەشھۇر ئايال سوپىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ قالغان بولسا كېرەك.

بۇ كىتابتا تونۇشتۇرماقچى بولغان تۆت پارچە ھۆججەت مۇشۇ مازارغا مۇناسىۋەتلىك ئىككى پارچە يەر خېتى بىلەن مازار شەيخىنىڭ ئىككى پارچە نەسەبنامىسىدىن ئىبارەت. مۇشۇ خەتلەرنىڭ ئىگىسى 2002 - يىلى مەزكۇر مازارنىڭ شەيخى بولغان يۈسۈپجان قاسىم شاھ (2003 - يىلى ۋاپات بولغان) بولۇپ، ھۆججەتتە بۇ كىشىنىڭ دادىسى بوۋىسىنىڭ ئىسمى بىلەن ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىن بۇ ھۆججەتلەر - نى مەزكۇر مازار شەيخىنىڭ ئائىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك ماتېرىيال دېيىشكە بولىدۇ. يەر خەتلىرى بولسا 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى مەزكۇر مازار ئەتراپىدىكى جەمئىيەتنىڭ مەلۇم ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى بىلىش ھەمدە قۇمۇلدىكى ھۆججەتلەرنىڭ ئۇسلۇبىنى چۈشىنىشتە مۇھىم تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە. نەسەبنامىلەرنى مەزكۇر مازار ۋە مازار شەيخلىرىنىڭ قۇمۇلنىڭ يەرلىك جەمئىيىتىدە خېلى ئۇزۇنغىچە بىرقەدەر مۇھىم دىنىي رول ئوينىغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن مۇھىم ماتېرىيال دەپ قاراشقا بولىدۇ.

EA01 نەسەبنامە (تۈزۈلگەن ۋاقتى نامەلۇم)، 44 × 47cm.

قۇل ئەلى شاھ شەيختىن باشلانغان سەككىز ئەۋلاد شەيخىنىڭ (بالا - چاقىسى بولۇپ جەمئىي 60 نەپەر كىشى) نەسەبنامىسى. ھۆججەت ئىگىسى يۈسۈپجان شەيخىنىڭ دادىسى قاسىم شاھ، بوۋىسى نىياز شاھ شەيخلىرىنىڭ ئىسمى بۇ نەسەبنامىدە 7 - ، 8 - ئەۋلاد شەيخ سۈپىتىدە يېزىلىدۇ.

EA02 نەسەبنامە (تۈزۈلگەن ۋاقتى نامەلۇم)، 11 × 32cm .

قۇل ئەلى شەيخ ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى بولۇپ، جەمئىي سەككىز شەيخىنىڭ نەسەبنامىسى. ئادەم ئىد - سىملىرى AE03 تىكىگە ئوخشىمايدۇ.

EA03 يەر سېتىش ھۆججىتى (ھىجرىيە 1318 - يىلى ھەمدۈنە يىلى دۇئا ئاينىڭ 7 - كۈنى /1900/31/10)، 31 × 21.5cm.

قارنى چوڭ ئىلياسنىڭ ئۆزىنىڭ ئىنچىكە ئېرىق ياقىسىدىكى تۆت چارەكلىك يېرىنى شەمسىيە تەرەپكە بەخشەندە قىلغانلىقى ھەققىدىكى خەت. ئۈچ مۆھۈر.

① فەرىدەدىن مۇھەممەد ئەتتار: «تەزكىرەتۇل - ئەۋلىيا» (فۇجىئى مورىئو، ياپونچە تەرجىمىسى)، توكيو: كوكۇشۇ كانكو - كائى، 1998 - يىلى، 49 - 84 - بەتلەر؛ قۇمۇلدا ئەزىزىم ئاغىچا مازىرىنىڭ تەزكىرىسى دەپ ئاتىلىدىغان بىر قوليازما ساقلىنىۋاتىدۇ. بىز ئەمەلىي تەكشۈرۈش جەريانىدا بۇ قول - يازمىنى كۆرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشتۇق، بىراق ئۇنىڭ مەزمۇنى «تەزكىرەتۇل - ئەۋلىيا» نىڭ مەزمۇنىغا ناھايىتى ئوخشايدۇ.

② Smith, Margaret, Rābia, Basri: The Mystic and Her Fellow - Saints in Islam. New Delhi: Kitab Bhavan, 2005, p.45

EA04 يەر سېتىش ھۆججىتى (ھىجرىيە 1343 - يىلى رامىزان ئېيىنىڭ 12 - كۈنى 1925/4/6 /)،
36cm × 30cm.
تۆلەك شاكر ئۆزىنىڭ ئىنچىكە ئېرىققا جايلاشقان ئىككى چارەكلەك يېرىنى نىياز شاھ شەيخقا
50 سەر پۇلغا ساتقانلىقى ھەققىدىكى خەت. ئىككى مۆھۈر. نىياز شاھ شەيخ بولسا ھۆججەت ئىگىسى
يۈسۈپجان شەيخنىڭ بوۋىسى.

2. قۇمۇلدىكى مازارلار تونۇشتۇرۇلغان ئەسەر

(17 ۋاراق: 10MQ) 11 × 5.61cm

«قۇمۇل شەھىرى ئىچىدىكى ۋە تابىئەلەردىكى بارلىق بۇزۇقۇر خوجاملارنىڭ ئىسىم شەرىپلەرى
بۇ تۈرۈر» دېگەن جۈملىدىن باشلانغان 17 ۋاراقلىق ماتېرىيال. باشتىكى سەككىز ۋاراققا 35 ئورۇندىن
ئىبارەت بولغان قۇمۇل ۋىلايىتىدىكى مازارلارنىڭ ئىسمى، مازارنىڭ ئورنى ۋە بەزى مازارلارنىڭ ئازغى-
نە ھېكايىسى تونۇشتۇرۇلغان. قالغان ۋاراقلاردا مازار زىيارىتىنىڭ زۆرۈرلۈكى ۋە ئۈسۈلى، ئوقۇلىدى-
غان ئايەتلەر، ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆتكەن ئاپاق خوجىغىچە بولغان مەشھۇر سوپىلارغا ئوقۇلغان ھەمدۇ
سانالار يېزىلغان.^①

ئەسەرنىڭ يېزىلغان ۋاقتى ھەققىدە 4 - بەتتە قەيس خوجام قەبرىسىنىڭ شىخشىشىدىن قۇمۇل
شەھىرىگە كۆچۈرۈپ كېلىنگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بار، شۇڭا، بۇ ماتېرىيالنىڭ 1940 - يىلىدىن
كېيىن يېزىلغانلىقىدا گۇمان يوق.^② دېمەك، بۇ ماتېرىيالنى كونا دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن قۇمۇل-
دىكى مازارلارغا ئائىت بۇنىڭدىن تەپسىلىيەرەك باشقا نەرسە تېپىلمىغاچقا، بۇ ماتېرىيالنى قۇمۇلدىكى
مازارلار تەتقىقاتى ئۈچۈن بىرقەدەر مۇھىم قىممەتكە ئىگە دەپ قاراشقا بولىدۇ.

*

پەرغانە ۋادىسىدا تېپىلغان ھۆججەتلەر

كاۋاخارا يايوئى [ياپونىيە]

بۇ كىتابتا پەرغانە ۋادىسىدا تېپىلىپ رەسىمگە ئېلىنغان يەتتە پارچە ھۆججەتنى تونۇشتۇرمىز.
يەتتە پارچە ھۆججەتنىڭ تۆتى قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم مازىرىغا، قالغان ئۈچى قارايازى بابا مازىرىغا ئا-
ئىت ھۆججەتلەردۇر. بۇ ھۆججەتلەر «نارا يىپەك يولى تەتقىقات مەركىزى» قوللىغان «ئوتتۇرا ئاسىيادا-
كى ئىسلام دىنىغا ئائىت مۇقەددەس جايلار تەتقىقاتى - پەرغانە ۋادىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا» نامى-
دا نەشر قىلىنغان.

① تويۇتا فوندىنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن نەق مەيدان تەكشۈرۈشىدە بۇ ئەسەردە تونۇشتۇرۇلغان مازارلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ھەقىقەتەن
مەۋجۇتلۇقى مۇقىملاشتۇرۇلغاچقا، مۇشۇ ئەسەردىكى مەلۇماتلارنىڭ توغرىلىق دەرىجىسىنى يۇقىرى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

② «1945 - يىلى 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىكى قەيس خوجام مازىرىنىڭ كۆچۈرۈپ كېلىنىشى توغرىسىدا»، قۇمۇل ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتى
تۈزگەن: «قۇمۇل ۋىلايىتى تەزكىرىسى»، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1997 - يىلى خەنزۇچە نەشرى، 1306 - بەت.

دىكى ئىلمىي تەتقىقات پىلانغا ئاساسەن 2004 - يىلى يازدا ئېلىپ بېرىلغان پەرغانە ۋادىسىدىكى ئە - مەلىي تەكشۈرۈشىدە تېپىلغان ھەمدە تويوتا فوندى ياردەم بەرگەن «شىنجاڭ ۋە پەرغانىدىكى مازار ھۆججەتلىرىنى يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش» ناملىق تەتقىقات پىلانغا ئاساسەن، 2006 - يىلى ئېلىپ بېرىلغان ئەمەلىي تەكشۈرۈش جەريانىدا يىغىلغان.

1. قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم مازىرىدا تېپىلغان ھۆججەتلەر^①

ئا. قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم مازىرى

ئورنى: ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى ئەنجان ۋىلايىتىنىڭ جەلە قۇدۇق ناھىيىسى سوپى يېزىسى كىلىچ (كونا نامى: گۈرۈنچ) قەبرىستانلىقىغا جايلاشقان.

كېلىپ چىقىشى: يەرلىك خەلقنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، بۇ يەرگە 8 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئوت - تۇرا ئاسىيانى بېسىۋالغان ئەرەب لەشكەرلىرىنىڭ قوماندانى قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم ۋە ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى دەپنە قىلىنغانىكەن. قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم بۇ جايدا كۆپچىلىك (رىۋايەت قىلغۇچىنىڭ ئېيتىد - شىچە (قىتانلار) نىڭ پادىشاھى گۈلۈنچ (كىلىچ) نىڭ قىزى سۇلتان ئاناغا ئۆيلىنىپ، ئۈچ ئوغۇللۇق بولغان ۋە ئۆز ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگۈچە يەتتە يىل بۇ يەردە ياشىغانىكەن^②.

ھازىرقى ئەھۋالى: قەبرىستانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ قەبرىسى جايلاشقان بولۇپ، ئەتراپىغا ئۈچ ئوغلى ۋە ئىككى نامەلۇم كىشى دەپنە قىلىنغان، قەبرە يېنىدا يەنە «خاسىيەتلىك سۇ» چىقىدىغان دەرەخ بار. مازار ئەتراپىدا قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ ئەۋلادى ھېسابلانغان «خوجا» لار ياشايدۇ. مازارغا يېقىن جايدا «خوجام مازىرى»، «قىرغىز مازىرى»، «ئۆزبېك مازىرى»، «كاشىغەر مازىرى»، «قاراقالپاق مازىرى» ھەمدە «مۇندۇز مازىرى» دەپ ئاتىلىدىغان مازارلار بار. قوشنا يېزىلاردى - مۇ قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمغا مۇناسىۋەتلىك بىر نەچچە مازار بار. يەنە مۇشۇ سوپى يېزىسىدا «شېھىت مازىرى (گۈلۈنچى مازار، مازار بوۋا)» بار. تولۇق ئىسمى نامەلۇم بولسىمۇ، ئەمما يەرلىك خەلقنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ بىرىدۇر. بۇ جايدا ئىلگىرى بىر قەلئە بولغان. مەزكۇر ناھىيىنىڭ قۇند يېزىسىدا بولسا، قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ خوتۇنى بولغان «سۇلتان ئانە» نىڭ مازىرى بار. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، سۇلتان ئانا مۇسۇلمان ئانا سۈپىتىدە قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمغا ياتلىق بولغان. قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئۆلتۈرۈلگەندە دۈشمەنلەرنىڭ قولىغا ئەسىر - گە چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن غار ئىچىگە كىرىپ غايىب بولغان. بۇ ناھىيىنىڭ چەشمە يېزىسىدىكى

① قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم مازىرى ھەققىدە ئىلگىرى ئاپتور تەرىپىدىن لېكسىيە ئوقۇلغان ۋە ماقالە تەييارلانغان

Kawahara. Y, Tazkira of Qutayba ibn Muslim and his Mazar in the Ferghana Valley, International Conference «Mazars» in Ferghana and, Xinjiang November 26 - 27 2005, Conferece room, 4th floor Ogura building Suidobashi Tokyo; Kawahara. Y, The Mazar of Qutayba ibn Muslim : A Study Of the Oral Tradition and Historical Documents, Sawada Minoru (ed), Islamic Sacred Places in Central Asia: The Ferghana Valley and Kashghar Region (Silk Roadology 28, Bulletin of the Research Center for Silk Roadology), Nara: Research Center for Silk Roadology , The Nara International Foundation, 2007, pp. 49 - 65 (in Japanese, forthcoming).

② بۇ ئۈچۈرنى بەرگۈچى ئابدۇلھەمىد مەخسۇم ھاجى سىراجىددىنوف (1922 - يىلى تۇغۇلغان، مۇشۇ يېزىدا ياشايدۇ).

«چەشمە بوۋا مازىرى» ۋە خوجا ئاباد ناھىيىسى يار يېزىسىدىكى «قەمبەر ئاتا مازىرى» نى بولسا يەرلىك خەلق قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ شېھىت بولغان ئەسكەرلىرىدىن بىرىنىڭ مازىرى دەپ قارايدۇ.

مازارغا ئائىت تارىخىي مەنبەلەر: 10 - ئەسىردە ياشىغان تارىخچى نارشاھىي ئۆزىنىڭ «بۇخارا تارىخى» ناملىق ئەسىرىدە «قۇتەيبىنىڭ قەبرىسى پەرغانىدە مەشھۇر بولۇپ، كاخ يېزىسىدىكى راباتى سەرھەڭ دېگەن جايغا ئورۇنلاشقان، ئادەملەر ھەر يەرلەردىن بۇ يەرگە زىيارەتكە كېلىپ تۇرىدۇ» دېگەن مەلۇماتلار بار^①. 14 - ئەسىردە ياشىغان جامال قارشىنىڭ «مۇلھاقاتى سۇراھ» ناملىق كىتابىدا بولسا «قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ قەبرىسى كىلىچ يېزىسىغا جايلاشقان» دەپ يېزىلغان^②. ۋ. ۋ. بارتولد ئۆز ماقالىسىدە بۇ ئىككى تارىخچى تىلغا ئالغان جاي ناملىرىنى سېلىشتۇرۇپ، نارشاھىي يازغان «كاخ» سۆزىنىڭ «كىلىچ» سۆزىنىڭ خاتا يېزىلىپ قېلىشىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىدۇ^③. ئېتنوگراف ئا. ك. پىسارچىك 1946 - يىلى قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ مازىرى ھەققىدە ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان^④.

ب. ھۆججەتلەر

تېپىلغان ھۆججەتلەرنىڭ ئىگىسى نەسرۇللاخان ھەسەتوپ (1938 - يىلى تۇغۇلغان، ئاخۇنبايىپى شەھىرىنىڭ ئاھالىسى) تۇر. بۇ كىشىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ئۇزۇندىن بېرى مۇشۇ مازارغا شەيخلىق قىلىپ كەلگەن بولۇپ، ھۆججەتلەر بولسا ئەۋلادمۇئەۋلاد مىراس سۈپىتىدە تاپشۇرۇلۇپ، قولدىن قولغا ئۆتۈپ ساقلىنىپ كەلگەنكەن. ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى نەقىشەندىيە تەرىقىتىنىڭ شەيخى بولغان ئىكەن. مانا مۇشۇ مەلۇماتقا ئاساسەن، بۇ مازاردىكى ئىلگىرىكى زاماندا نەقىشەندىيە تەرىقىتىنىڭ پائالىيەتلىرى بولغان بولۇشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ.

238.5 × 27.5cm: WT-QM-01

تۆۋەندىكى ئىككى پارچە ھۆججەتتىن ئىبارەت ئورالما ھالەتتە ساقلانغان ئۇزۇن ھۆججەتتۇر.

a. قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ تەزكىرىسى. باش قىسمى ساقلانمىغان.

b. ھىجرىيە 1271 - يىلى^⑤ رەجەپ ئېيى (1855 - يىلى مارت - ئاپرېل ئايلىرى) دا پۈتۈلگەن

① *Description topographique et historique de Boukhara par Mohammed Nerchakhy suivie de textes relatifs à la p.57; Transoxanie, texte persan publié par Charles Schefer, Reprint of the Edition Paris 1892, Frankfurt am Main, 1993, راباتى سەرھەڭ نامى «بابۇرنامە» كىتابىدىمۇ تىلغا ئېلىنغان. Zahir al-Din Muhammad Babur, Babur-Nama (Vaqayi), ed. by Eiji Mano, Kyoto, 1995, p.108, 110.*

② Абу-л-Фадл ибн Мухаммад Дхамал ад-Дин Карши, Мулхакат ас-сурах, (пере. с персидского Р.Ш. Шарафутдиновой) *Материалы по истории Средней и Центральной Азии X-XIX вв.*, Ташкент, 1988, стр.122.

③ Barthold, W.-[Spuler, B.], *Farghana, EI2*.

④ Писарчик, А. К., Некоторые данные по исторической топографии городов Ферганы, *Сборник статей посвященных искусству таджикского народа*, Сталинабад, 1956, стр.171-174.

⑤ دەسلەپتە 1261 - دەپ يېزىلىپ، كېيىن 1271 - يىلىغا ئۆزگەرتىلگەن ياكى بۇ يىلنامە بۇنىڭ ئەكسىچە بولۇشى مۇمكىن. بەزى قازىلارنىڭ مۆھۈرلىرىدە 1270، 1271 - دېگەن يىلنامىلەر كۆرۈلگەنلىكى ھەمدە مەللەخان ھۆكۈم سۈرگەن يىللار بولغانلىقى ئۈچۈن، 1271 - يىلى يېزىلغانلىقىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلدۇق.

خوجىلار نەسەبىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان شەجەرىدە شاھ قۈتەيبە ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى بولۇپ، جەمئىي 28 ئەۋلادقا مەنسۇپ 45 كىشىنىڭ ئىسمى يېزىلغان. نەسەبنامىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە قوقان خانى مەللە - خان (1858 — 1862 - يىللاردا ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ مۆھۈرى، ئاستىغا قازىلارنىڭ 38 تال مۆھۈرى بېسىلغان.

750.4 × 31.5cm:WT-QM-02

تۆۋەندىكى ئالتە تال ھۆججەتتىن تەركىب تاپقان، ئورالما ھالەتتە ساقلانغان ئۇزۇن ھۆججەت.
 a. قۈتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ تەزكىرىسى. تولۇق. WT-QM-01 ھۆججەت ئا بىلەن ئوخشاش.
 b. ھىجرىيە 1274 - يىلى رەببىيەل ئەۋۋەل ئېيى، يەنى مىلادىيە 1857 - يىلى ئۆكتەبىر، نويا - بىر ئايلىرىدا پۈتۈلگەن خوجىلار نەسەبىنى ئەكس ئەتتۈرگۈچى نەسەبنامىدە شاھ قۈتەيبە ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ جەمئىي 27 ئەۋلادقا مەنسۇپ 32 كىشىنىڭ نەسەبى بېرىلگەن. توققۇز مۆھۈر بېسىلغان.
 c. پەتىۋا 1: قۈتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئەۋلادلىرىنىڭ خوجا ئەۋلادى ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ باج - خىراجىدىن ئازاد قىلىنغانلىقى ھەققىدە چىقىرىلغان پەتىۋا. 13 مۆھۈر بېسىلغان.
 d. پەتىۋا 2 (نۇسخا): سەيىدلەرنى ھۆرمەت قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدە چىقىرىلغان پەتىۋا.
 e. پەتىۋا 3: خوجا ئەۋلادى بولمىش قۈتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئەۋلادلىرىنىڭ باشقا ئادەملەردىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى ھەققىدىكى پەتىۋا. بىر مۆھۈر بېسىلغان.
 f. پەتىۋا 4: مازاردا ياشىغۇچى قۈتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ ئەۋلادلىرى خوجا ئەۋلادى بولغاچقا، مازارغا قىلىنغان سەدىقەلەرنى ئۇلاردىن ئېلىۋېلىشقا بولمايدىغانلىقى ھەققىدىكى پەتىۋا. يەتتە مۆھۈر بېسىلغان.

587 × 26cm:WT-QM-03

تۆۋەندىكى تۆت تال ھۆججەتتىن تەركىب تاپقان، يۆگەلمە ھالەتتە ساقلانغان ئۇزۇن ھۆججەت.
 a. ھىجرىيە 1293 - يىلى رەببىيەل ئەۋۋەل ئېيى، يەنى مىلادىيە 1867 - يىلى ماي، ئىيۇن ئايلىرىدا تۈزۈلگەن نەسەبنامىدىن ھىجرىيە 1312 - يىلى جەمادىيەل ئەۋۋەل ئېيى، يەنى مىلادىيە 1894 - يىلى ئۆكتەبىر، نويا بىر ئايلىرىدا كۆچۈرۈلگەن، خوجا ئەۋلادى بولمىش قۈتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئەۋلادلىرىدىن تۆت ئەۋلادقا مەنسۇپ 10 كىشىنىڭ نەسەبنامىسى. تۆت مۆھۈر بېسىلغان.
 b. پەتىۋا 1: WT-QM-02-c بىلەن ئوخشاش. توققۇز تال مۆھۈر بېسىلغان.
 c. پەتىۋا 2 (نۇسخا): WT-QM-02-d بىلەن ئوخشاش.
 d. پەتىۋا 3: مازار ئەتراپىدا ياشىغۇچى قۈتەيبە ئىبنى مۇسلىمنىڭ ئەۋلادلىرى بولغان سارىمىساق خوجا ئىشان، ئىسمائىل خوجا ئىشان، خال خوجا، خان خوجا ۋە ئىسمائىل خوجىنىڭ ئەۋلادلىرى مازارغا قىلىنغان سەدىقەلەرنى ئېلىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكى ھەققىدىكى پەتىۋا. ئىككى مۆھۈر بېسىلغان.

35.6 × 21.9:WT-QM-04

ھىجرىيە 1283 - يىلى رامزان ئېيى، يەنى 1867 - يىلى يانۋار - فېۋرال ئايلىرىدا مازار مۆتىۋەللىلىرى، يەنى ئىسمائىل خوجا ئىشان، خان خوجا ئىشان، يۈنۈس خوجا ئىشان ۋە سارىمىساق خوجا ئىشان.

شانلارغا قوقان خانى خۇدايارخان (1845 — 1858، 1862 — 1863، 1865 — 1875 - يىللاردا ھۆ-كۈم سۈرگەن) تەرىپىدىن چۈشۈرۈلگەن باجلارنى كەچۈرۈم قىلىش ھەققىدىكى يارلىق.

2. قارايازى بابا مازىرىدىن تېپىلغان ھۆججەتلەر

ئا. قارايازى بابا مازىرى

ئورنى: ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى پەرغانە ۋىلايىتى ئۆزبېكىستان ناھىيىسى بەشكەپە يېزىسىغا جايلاشقان.

كېلىپ چىقىشى: قارايازى بابانىڭ ئەسلى ئىسمى ئەسەدۇللا بولۇپ، سەيىد بەتتال غازىنىڭ ئوغلى ئىكەن. بۇ ھەقتە تارىخىي مەنبەلەردىنمۇ، ئەسلىي تەكشۈرۈش جەريانىدىمۇ ھېچقانداق مەلۇمات ئالالمىدۇق. 1859 - يىلى پۈتۈلگەن WT-QB-01 دە يېزىلغان نەسەبنامىدە قارايازى بابانىڭ 28 - ئەۋلادى يېزىلغانلىقىغا قارىغاندا، بۇ مازارغا دەپنە قىلىنغان كىشى ئىسلامىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ياشىغان بولسا كېرەك.

تۈركىيىدىن تاكى ئوتتۇرا ئاسىياغىچە بولغان ئارىلىقتا سەيىد بەتتال غازى دېگەن بىر ئەۋلىيا مەشھۇر. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئۇ ھىيلە بىلەن ۋىزانتىيە ئىمپېراتورىدىن كونسىتانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) نىڭ يېرىمىنى ئالغانىكەن. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، سەيىد بەتتال غازىنىڭ قەبرىسى تۈر-كىيىننىڭ ئەسكەشەھەر شەھىرىگە جايلاشقان. بۇ مازارغا 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىمۇ ئوتتۇرا ئاسىيا-دىن زىيارەتچىلەر ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرغان^①. مانا مۇشۇنىڭدىن قارىغاندا، كىشىلەر مۇشۇ قەبرىدە يات-قان شەخسنى قارايازى بابانىڭ دادىسى ھېسابلىغان سەيىد بەتتال غازىنىڭ ئۆزى دەپ تەسەۋۋۇر قىلغان بولۇشى مۇمكىن.

ھازىرقى ئەھۋالى: مازاردا «مويى مۇبارەك» (تەۋەررۈك چاچ) دەپ ئاتىلىدىغان مۇھەممەد پەيغەم-بەرنىڭ چېچى سېلىنغان قۇتا بار^②. قەبرە ناھايىتى چوڭ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن توققۇز مېتىرچە كې-لىدۇ. مازار ئىچىدە ھاۋۇز بار. يەرلىك خەلقنىڭ ئېيتىشىچە، «قارايازى بابا» سۆزى «قارا تاشلىق دەشت» دېگەن مەنىدە ئىكەن. مازارغا قارايازى بابانىڭ ئەۋلادلىرى شەيخلىق قىلىپ كەلگەن.

مازارنىڭ ئەتراپىدىكى يېزىلاردا قارايازى بابانىڭ قېرىنداشلىرى بولغان بىرنەچچە كىشىنىڭ ماز-رى بار. مەزكۇر ناھىيىدىكى ئاقيازى يېزىسىدا «ئاقيازى بوۋا مازىرى»، دەشت مەھەللە يېزىسىدا «سا-رىيازى بوۋا مازىرى» ھەمدە ئىشان بوۋا قەبرىستانلىقىدا «پەشتاق بوۋا مازىرى»^③ مەۋجۇت بولۇپ، رىۋا-يەتلەرگە قارىغاندا، بۇلارنىڭ ھەممىسى سەيىد بەتتال غازىنىڭ ئوغۇللىرى، يەنى قارايازى بابانىڭ قې-رىنداشلىرى ئىكەن.

① Снесарев, Г.П., Хорезмские легенды как источник по истории религиозных культов Средней Азии, Москва, 1983, стр.178-180.

② پەرغانە ۋادىسىدا تېپىلغان «مويى مۇبارەك» دەپ ئاتىلىدىغان قەبرىدىن بىرنەچچىسى بار. مەسىلەن، پەرغانە ۋىلايىتى ئۆزبېكىستان ناھىيىسى ئوۋچى يېزىسىدا «مويى مۇبارەك» مازىرى مەۋجۇت. مەرغىلان شەھىرى خوجا مەگىز مەھەللىسىدە بولسا «ھەستى مەئاز مازىرى» ئىچىدە «مويى مۇبارەك» مازىرى مەۋجۇت.

③ بۇ لەقەمنىڭ كېلىپ چىقىشى ئېنىق ئەمەس.

مازارغا ئائىت تارىخىي مەنبەلەر: تارىخىي مەنبەلەرگە قارىغاندا، قوقان خانى ئالىمخان (1799 — 1810 - يىللاردا ھۆكۈم سۈرگەن) ئوغلى ئاتالىقبەك 1843 - يىلى مۇشۇ يەردە ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن مازار نامىمۇ تىلغا ئېلىنغان^①.

ب. ھۆججەتلەر

بۇ يەردە تونۇشتۇرۇلغان ئۈچ پارچە ھۆججەتنىڭ ئىگىسى، ئانا تەرەپتىن مازاردىكى شەيخلەرنىڭ ئەۋلادى بولغان ھەلىمخان مەرۇپ خوجايېۋا (1948 - يىلى تۇغۇلغان، مۇشۇ يېزىدا ياشايدۇ) دۇر. ئۇنىڭغا بۇ ھۆججەتلەر ئۆز ئانىسىدىن مىراس قالغانىكەن. ئانىسىغا بولسا دادىسىدىن قالغانىكەن. بۇ ئائىلىنىڭ ئەجدادلىرى 16 - ئەسىردە نەقشەبەندىيە تەرىقىتىنىڭ چوڭ شەيخى بولغان لۇتپۇللا چۇس - تىي (1571 - يىلى ۋاپات بولغان) نىڭ ئەۋلادلىرىمىش. مۇشۇ ئۇچۇرغا ئاساسلانغاندا قارايازى بابا ما - زىرىدىكى شەيخلەرنى شەيخ چۈستىغا ئالاقىدار بولۇشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىشقا بولىشىمۇ، لېكىن كېسىپ ئېيتىش تەس.

49.5 × 31.5cm:WT-QB-01

1275 - يىلى جەمادىيەل ئاخىر ئېيى، يەنى مىلادىيە 1859 - يىلى يانۋار - فېۋرال ئايلىرىدا سەيىد بەتتال غازىنىڭ ئوغلى ئەسەدۇللا (لەقىمى قارايازى بابا) نىڭ ئەۋلادلىرىدىن مۇھەممەد ئى - مىنخان ۋە دانىيارخانلار ئۈچۈن پۈتۈلۈپ، خوجا ئەۋلادى ئىكەنلىكى ئېنىقلانغان نەسەبنامە. بۇنىڭغا جەمئىي 28 ئەۋلادقا مەنسۇپ 42 كىشىنىڭ ئىسمى يېزىلغان. 32 مۆھۈر بېسىلغان.

34.2 × 43.5cm:WT-QB-02

پەتىۋا. سەيىد بەتتال غازىنىڭ ئوغلى ئەسەدۇللا (لەقىمى قارايازى بابا) نىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئەسەمتۇللا خوجا، ھەيدەرئەلى خوجا، غازى خوجا، ئاتا خوجا، ھەمزە خوجا، سەيىد خوجا، ۋەلى خوجا، بابا خوجا، شاراپەت بانۇ ۋە ئابدۇللا خوجىلارنىڭ كىشىلەر مازارغا ئېلىپ كەلگەن سەدىقىلەرنى ئې - لىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكى ھەققىدىكى پەتىۋا.

يېزىلغان ۋاقتى يېزىلمىغان. بېسىلغان مۆھۈرلەرنىڭ ئىچىدە WT-QB-01 بىلەن ئوخشاش مۆ - ھۈرلەر بولسىمۇ، بەزىلىرىدە 1289، 1290، 1293، 1294 (1874 - 1878) - يىلى دېگەندەك يىلنامىلەر بار. شۇنىڭغا قارىغاندا، ھۆججەت WT-QB-01 يېزىلىپ، 15 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى رۇسىيە ئىمپېرىيىسى دەۋرىدە يېزىلغان بولسا كېرەك. ئەمما، بۇ پەتىۋا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر ھۆججەت WT-QB-01 دە يېزىلغان شەخسلەر بىلەن ئوخشىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆججەت WT-QB-01 دە تىل - غا ئېلىنغان شەخسلەر باشقا بىر كىشىنىڭ ئەۋلادلىرى بولۇشى مۇمكىن. 28 مۆھۈر بېسىلغان.

① Mirza' Alim Mushrif, Ansab al-salatin wa tawarikh al-khawaqin, Institute of Oriental studies of the Academy of Science of the Republic of Uzbekistan, Inv.No.1314,1.61b; Awaz Muhammad, Tuhfat al-tawarikh-i khani, St.Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies of Russian Academy of Sciences, Inv.No.S440,1.248b.

181 × 16cm:WT-QM-03

پۈتۈلگەن ۋاقتى يېزىلمىغان. قەبىلىلەر بويىچە ئايرىلغان مۇندەرىجىدۇر. بۇ ھۆججەت مازار شەيخ-لىرىنىڭ قولىدا باشقا مازارلارغا ئائىت ھۆججەتلەر بىلەن بىرگە ساقلانغانلىقىغا قارىغاندا، بۇ مۇندەرىجىنى سوپىزم تەرىقىتىنىڭ شەيخلىرى دارامەت ئېلىشنى نىشان قىلغان مۇرىتلارنىڭ تىزىملىكى بولسا كېرەك. ئا. ئە. سۇخارىۋانىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، ھەر يىلى ھوسۇل يىغىش پەسلى تۈگىگەندە ئىشانلار ئۆز مۇرىتلىرى ياشايدىغان يېزىلارغا بېرىپ، ھوسۇل ۋە مېۋىلەرنى ھەمدە باشقا جانىۋارلارنى ئېلىپ كېتىدىكەن. ئىشانلارنىڭ مۇشۇ ئىش ئۈچۈن تۈزۈلگەن مەخسۇس دەپتەرلىرىمۇ بولۇپ، ئىشانلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى «ئوۋ» دەپ ئاتالغان^①. بۇ ھۆججەتمۇ شۇ دەپتەرلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك.

مۇندەرىجە مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە: يۈسۈپ ئالى (ئۇرۇق) (سانى ئېنىق ئەمەس)، تارتوغلى جالاير (جامائەت) 72 كىشى، قۇدش - ئالچىن (جامائەت) 36 كىشى، پانجىغالى - ئالچىن (جامائەت) 35 كىشى، يالاڭ - ئاس (ئۇرۇق) 77 كىشى، ئانجىغالى - مىڭ (جامائەت) 13 كىشى، قاڭغىلى قا-يۇشقانلى (جامائەت) 20 كىشى، جەمكى دۈرمەن قوش تامغىلىق (جامائەت) 11 كىشى، ئاي تۇۋ (جامائەت) - قوش تامغىلىق (ئۇرۇق) 32 كىشى، ئاي تۇۋ جۇبلاچى (جامائەت) 20 كىشى، جۇبلاچى (جامائەت) 16 كىشى ۋە شادمان بىلەن ئۇرۇشقان بالغالى جالاير 22 كىشى ۋە سالىن مەرقە (جامائەت) 15 كىشى.

تىزىملىكتىكى قۇدش ئالچىن ۋە پانجىغالى ئالچىنلار «ئىشان كۆچەكخان خوجا ئىبنى نىيازخان خوجىنىڭ مۇرىتلىرى» دەپ يېزىلغان. ئىشان كۆچەكخان خوجىنىڭ ئىسمى WT-QB-01 دىكى نە-سەبنامىدە تىلغا ئېلىنغان. ئەمما، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمى ئەزىزخان بولغاچقا، ئۇنىڭ باشقا ئىشان كۆچەكخان ئىكەنلىكى ئېنىق. نىيازخان خوجىنىڭ ئىسمىمۇ WT-QB-01 دە تىلغا ئېلىنغان. نەسەب-نامىدە ئۇنىڭ ئوغلى نەۋرۇزخان خوجا دەپ يېزىلغان بولسىمۇ، نەۋرۇزخاندىن باشقا يەنە بىر ئىشان كۆچەكخان خوجا ئىسمىلىك ئوغلى بولغان بولۇشى مۇمكىن. ئىشقىلىپ، قارايازى بابا مازىرىدا پائال-يەت قىلغانلار ئىشان كۆچەكخان خوجىنىڭ ئەۋلادلىرى بولۇپ، بۇ ھۆججەت سوپىزم تەرىقىتىنىڭ پىرى بولغان شەيخلەرنىڭ مەزكۇر قەبىلىلەر ئىچىدە نۇرغۇن مۇرىتلەرنىڭ بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.



① Сухарева, О. А., *Ислам в Узбекистане*, Ташкент, 1960, стр.64.



نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: ئابدۇلباقى ھاجىم، يۈسۈف ئىگەمبەردى

نەشرگە تەييارلىغۇچىلاردىن: بۈيۈك ئىسلام پەيلاسوپى، «ئۇزاق تۈنلەردە روزا»، «ھەزرىتى ئاللاغا نەزىرىم» قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلىرى بىلەن تونۇلغان ئالىم مۇسا جەرۇللاھ ئالاھەزەل 1930 — 1932 — يىللىرى قەشقەر شەھىرىگە قەدەم تەشرىپ قىلغان. ئۇ قەشقەر بىلەن تاشكەنت، ئوش، قازان، ئۇفا، تۈركىستان، بۇخارا قاتارلىق شەھەرلەر ئارىسىدا قاتناپ قەشقەرگە شۇ يىللاردىن كىتاب ئېلىپ كېلىپ ساتىدىغان قەشقەر ئەلگەكچى كوچىسىدىن بولغان ئابدۇرەھمان بىننى نەسىردىن دېگەن ئادەمنىڭ يول باشلىشى بىلەن يېتىپ كەلگەن. ئۆز نۆۋىتىدە قەشقەرنىڭ داڭلىق بېيى باھائىددىن باينىڭ قۇدىسى ئۆمەر ئاخۇن ئاخۇنباينىڭ ھوزۇرىدا، خەزىنىچى بەگ مەھەللىسىدىكى مۇھەممەدخان مەخدۇمھاجىنىڭ ھوزۇرىدا تۇرغان ھەم مەكتۇپ قالدۇرغان.

مۇسا جەرۇللاھ قەشقەردە تۇرغان ۋاقىتلىرىدا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ قەشقەرنىڭ ھەر ساھە زاتلىرى، دىنىي ئۆلىمالىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولغان ھەم بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئىستىداتىنىڭ ناما-يەن بولۇشىغا سەۋەبچى بولغان. مەسىلەن، قەشقەر ھەزرەتلىك ئابدۇرەھىم داموللا شۇ ۋاقىتتا قەشقەردە ھەپسىدە بولۇپ، قەشقەر كاتتىلىرى مۇسا جەرۇللاھ بىلەن تەڭ تۇرىدىغان ئادەمنى تېپىش ئۈچۈن، ئۇ زاتنى ھەپسىدىن بوشاتقان. ئابدۇرەھىم داموللا مۇسا جەرۇللاھقا ئەرەب يېزىقىدىكى چېكىتىسىز ھەرپلەر بىلەن شېئىر يېزىپ كىرگۈزگەن. مۇسا جەرۇللاھ خەتنىڭ ئۈزلۈكسىز، شېئىردىكى شاپتۇل ئۈچكە-سىگە ئېيتىلغان مەنادىن تەسرىلىنىپ «يا ئاللا، كاشغەردە بۈيە ئادەمدە بار ئىكەن، ئاي!» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ تەھسىن ئوقۇپ ھاياجانلىنىپ كەتكەن. يەنە بىر قېتىمدا ھازىرقى قەشقەر شەھىرى يۇ-مۇلاقشەھەر كۆلىبېشى مەھەللىسىدىكى دوستلۇق كىنوخانىسى ئورنىدىكى باغدا قەشقەردىكى موللىلار-نىڭ خەتمقۇرئان پائالىيىتىگە قاتناشقان ھەمدە ئۇ سورۇندا پەيزاۋات قىزىلبوي يېزا ئارۋىن كەنتلىك خەتتات داموللا سابىت بىننى سالىھئاخۇن بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭ خۇش ئاۋازلىق قىرائىتىنى ئاڭلىدىغان. مۇسا جەرۇللاھ بىلەن ھەمسۆھبەت بولغان كىشىلەردىن يەنە قەشقەر يېڭىئۆستەڭدىن قاسىم قا-رىھاجىم، قەشقەر ياغاچچى كوچىسىدىن يۈسۈف ھاجىم كاشغەرى، قەشقەر جالا مەھەللىسىدىن سىدىق ھاجىم قاتارلىقلارمۇ بار. مۇسا جەرۇللاھ قەشقەردىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ھىندىستاندا قاسىم قارىھا-جىم بىلەن بىر مەزگىل بىللە ياشاپ، ئاندىن ئوتتۇرا شەرققە كەتكەن.

مەزكۇر مەكتۇپ ئەينى چاغدا پەيلاسوپ مۇسا جەرۇللاھنىڭ ئۆمەربايئاخۇن بىننى ئىسمائىل ئا. خۇنباي ھوزۇرىدا كۈتۈنگەندىن كېيىن، رازىمەنلىك بىلەن يېزىلغان بولۇپ، بىزنىڭ ئەينى دەۋردىكى قەشقەر مائارىپىنى ھەم مائارىپ جەھەتتە چوڭ رول ئوينىغان ئۆمەر باينى، مۇسا جەرۇللاھنى تەتقىق قىلىشىمىز ئۈچۈن ھۆججەتلىك ماتېرىيال بولالايدۇ. بىراق، بۇ مەكتۇپتا ئاپتورنىڭ ئىدىيىسىدىكى چەكلىمىلەر ۋە ناتوغرا تەرەپلەرمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. بۇنداق تەرەپلەر تەقدىدى پوزىتسىيە تۇتۇشقا توغرا كېلىدۇ.

مەزكۇر مەكتۇپ ئۇيغۇر، تۈرك، تۈركمەن، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، قازاقلىق، تاتار قاتارلىق تۈركىي مىللەتلەرنىڭ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىن يېڭى دەۋر تىلىغا كۆچۈش ۋاقىتلىرىدا يېزىلغان بولسىمۇ، يەنىلا چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ، ئوسمانلى تۈرك تىلىنىڭ سۆزلەملىرى ۋە مورفولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ھەم رىزائىدىن ھەزرەت تەشەببۇسىدىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرگە ئورتاق تىل بەرپا قىلىش تەسىرىدىنمۇ نېرى ئەمەس. مەكتۇپنى ئوقۇش جەريانىدا بىز ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىسىم ھەم سۈپەت ياسىغۇچىلار قوشۇمچىلار «-لىق، -لىك، -لۇق، -لۈك» ئورنىغا «-لى» نىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى، باغلىغۇچى ھەم تىركەلمە بولغان «بىلەن» نىڭ ئورنىغا «ئىلە» نىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى، ئورۇن كېلىش قوشۇمچىلىرى «-دا، -دە، -تا، -تە» نىڭ ئورنىغا «-نىدا، -نىدە» نىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى، بېرىش كېلىش قوشۇمچىلىرى «-غا، -قا، -گە، -كە» نىڭ ئورنىغا «-نە، -نە» نىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى، چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىلىرى «-نى» نىڭ ئورنىغا «-ى» نىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى، پېئىللارنىڭ كەلگۈسى زامان سۈپەتداش شەكلى «-دىغان، -دىگەن» نىڭ ئورنىغا «-مىش» نىڭ، پېئىللارنىڭ ھازىرقى زامان بايان شەكلى «-غان، -قان، -گەن، -كەن» نىڭ ئورنىغا «-مىش» نىڭ، پېئىللارنىڭ ھازىرقى زامان بايان شەكلى «-لۇر، -لۈر، -لار، -لەر» نىڭ ئورنىغا «-لىيور، -لىيور» نىڭ، پېئىللارنىڭ كەلگۈسى زامان ئىنكار شەكلى «-ماس، -مەس» نىڭ ئورنىغا «-ماز، -مەز» نىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى، پېئىللارنىڭ كەلگۈسى زامان ئىككى-كىنچى شەخس بۇيرۇق شەكلىنىڭ ئاددىي تۈرىنىڭ قوشۇمچىسى «-ك، -ك» نىڭ ئورنىغا «-ئىز، -ئىز» نىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

فونېتىكا جەھەتتە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ۋە باسكاكوۋى تەرىپىدىن ئۇيغۇرتىلىنىڭ نىسپىي مۇستەقىل دېئالېكتى دەپ قارالغان سالالارنىڭ ئاغزاكى تىلىدىكى سوزۇق تاۋۇش «ئا، ئە» نىڭ ئاجىز-لىشىشى مەكتۇپ تىلىدا كۆرۈلمەيدۇ.

سۆزلۈك جەھەتتىن كىشىلىك ئالماش «مەن» نىڭ تۈرك، تاتار، ئەزەربەيجان تىللىرىدىكى ۋارىيانتى «بەن» ئۇچرايدۇ. خەمەت تۆمۈر ئەپەندى تەرىپىدىن كۆرسىتىش ئالماشلارنىڭ قەدىمكى شەكلى دەپ كۆرسىتىلگەن «شۇنداق» نىڭ ئورنىغا «شۈيلە»، «بۇنداق» نىڭ ئورنىغا «بۈيلە» ئىشلىتىلگەن. ئۇيغۇر تىلىدىكى مودال سۆز «بار» تۈرك تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە «ۋار» بولغان. «بەرمەك» پېئىلى «ۋەر-مەك» بولغان. ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى مەۋجۇتلۇق مەنىسىدىكى «بولماق» پېئىلى ئورنىغا «ئولماق» ئىشلىتىلگەن. ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى «چوڭ» سۆزىنىڭ ئورنىغا تاتار، قازاق تىلىدىكى «ئۈلكەن» ئىشلىتىلگەن. ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى «تۆت» سۆزى، تۈرك، ئەزەربەيجان تىللىرىدىكىدەك «دۆرت» بولغان.

بِسْمِ اللّٰهِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ دُوْجِهٖ بَسْتَانِ كَلَامِ قَدِیْمِ
 ۴۰ قُرْآنِ كَبِیْ خَوْشِ مَذِی وَا رِ رَوْضِ، قُرْآنِ اُو دُر
 جَوِیْبِ رِنِیْ اَلُوْبِ دَاثِرْدِهٖ شَشْ جِهَارِ اُو لِدِ مَسْحَرِ
 حَمَا اَسْجَايِ ذَاتِ نَقْطِ سَیْدِ رَنْكْتِهٖ، سِرِّ وُجُوْدِ مَرْكَزِ
 بَرَكَا رِ سَیْهَرِ شَهَادِ سُوْرَهٗ لَرْشَنْگِ هَرِیْ بَرِ سِرِّ وُ قَدْ
 قَاثِرْ كَبِیْدِ رِ سُوْرَهٗ بَا شَنْدِهٖ اُو مَدِ

مَحْتَرَمِ كَرِیْمِ عَمْرِ اَخُوْنِ اَخُوْنِبَايِ حَفِیْرْتَلَرِنِهٖ مَكْتُوْبِیْمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وَ اٰتِیْنَاهُ اَجْرَهٗ فِی الدُّنْیَا

وَ اِنَّهٗ فِی الْاٰخِرَةِ لَمَنْ الصّٰلِحِیْنَ

بِیُوْكَ عَمْتَلِی مَحْتَرَمِ كَرِیْمِ عَمْرِ اَخُوْنِ اَسْمَاعِلِ اَخُوْنِبَايِ حَفِیْرِهٖ
 تَلَرِ - شَوَا اَیْتِ كَرِیْمِهٖ اُو لَكِی اَمْتَلَرِنِگْ بِیُوْكَ لَرِ حَقْنِدِهٖ
 نَا زِلِ اُو لَكِشِ اَیْ، شَو كُوْنِ شَوَا اَیْتِ كَرِیْمِهٖ اَسْلَامِ مَلْتَلَرِ
 اَرَا سَنْدِهٖ سَزَنْگِ كَبِی اَفْرَادِ حَقْنِدِهٖ نَا زِلِدِرْ
 دِیَا نَتَلِی صَدِ اَقْتَلِی اَسْتِقَامَتَلِی كُو زِلِ صِیَا نَكْ رِشَنْگِ عَامِلِ اَجْرِی
 اُو لَمَقِ اُو زَرِهٖ اَللهٖ جَلِ جَلَلِهٖ حَفِیْرْتَلَرِ شُو دِ نِیَا دِهٖ سَزِهٖ
 بَر كَتَلِی خَزِیْنِهٖ كَزِهٖ بِیُوْكَ دَوْلَتِ مَالِیْهِ وِیْرِدِی، مِلَتِ اَرَا سَنْدِهٖ
 سَزِهٖ غَايَتِ بِیُوْكَ حُرْمَتِ تَا مَنِ اَیْتِدِی، حَكُوْمَتِ حَفِیْرْتَلَرِ
 بِیُوْكَ اَعْتَبَارِ - خَلَقِ حَفِیْرْتَلَرِ بِیُوْكَ نَفُوْذِ وِیْرِدِی،
 وَ اٰتِیْنَاهُ اَجْرَهٗ فِی الدُّنْیَا، اَیْتِ كَرِیْمِهٖ سَنْگِ بَرِ عَنَّا یَعِ شُو یَلِدِرْ
 وَ اِنَّهٗ فِی الْاٰخِرَةِ لَمَنْ الصّٰلِحِیْنَ، اَیْتِ كَرِیْمِهٖ سَنْدِهٖ اَللهٖ جَلِ

*

*

*

حَصُوْرَانِهٖ حِیَا تَلَرِنِی كُو رُوْمِ، مَحْتَمَزِ خَیْرِ اَتَلَرِنِگْ نَهٗ قَدْ بِیُوْكَ
 اَیْسِهٖ اَنَسْ اَنَلَرِنِگْ هَرِ بَرِیْلَهٗ هَرِ خَصُوْصَهٗ مَتَوَاضِعَانِهٖ مَعَامِلَهٗ
 لَرِشَنْگِی كُو رُوْمِ، اَنَسْ اَنَلَرِنِگْ هَرِ بَرِیْلَهٗ خَصُوْصَهٗ اَعْلَامِ اَهْلِ لَرِنِهٖ
 حَتّٰی اَوْ فَا قِ طَلَبِهٖ لَرِی دِهٖ غَايَتِ بِیُوْكَ اَحْتِرَامِ لَرِشَنْگِی كُو رُوْمِ اَیْدِمِ،
 دَعُو اَلَرِیْلَهٗ سَزِهٖ مَرَا جَعَتِ اَیْتُوْجِی نَقْرَبَايِ ضَعْفِ قُوْبِ اَدْمَلَرِهٖ
 بِیُوْكَ شَفَقَتَلَرِی، حَكْمِ دِهٖ بِیُوْكَ عَدِ اَلْتَلَرِنِی، هَرِ خَصُوْصَهٗ مَتَمَامِ
 اَصَابِشَنْگِی كُو رُوْمِ اَیْدِمِ.

بِیَعْنِی سَزَنْگِ رِشَنْگِ، سَزَنْگِ یَقِیْنِ اَیْمَانِگْ نَهٗ دَسْنِ اَمْرِ لَرِنِهٖ
 غَايَتِ بِیُوْكَ اَحْتِرَامِشَنْگِ، سَزَنْگِ بِیُوْكَ دُو لَشَنْگِ دِنِ دِهٖ بِیُوْكَ
 مَحْتَمَزِ دِنِ دِهٖ دَهْ اَزِ یَا دِهٖ بِیُوْكَ رِ.

اَنَكْ بِیُوْكَ دُو لَشَنْگِ، دُنْیَا وَ اٰخِرَتِ سَعَادَتَلَرِنِی تَا مَنِ

جَلَلِهٖ حَفِیْرْتَلَرِ شَنْگِ مَحْتَمَقِ مُؤَبِدِ وُ عَدِیْنِهٖ كُوْرِهٖ، اٰخِرَتِ
 دِهٖ حِیَا تِ اَبِدِیْدِهٖ سَعَادَتِ هَمِ صِلَاحِ سَزِهٖ هَمِ دِهٖ سَزِهٖ
 شَنْگِ كَبِی اَدْمَلَرِهٖ قُرْآنِ كَرِیْمِ شَنْگِ بِیُوْكَ بَشَا رَتِدِ وُرْ.
 مَلْتَلَرِ سَزَنْگِ اَدْمَلَرِی هَمِ دِ نِیَا دِهٖ هَمِ اَخِرْتِهٖ اَللهٖ جَلِ جَلَلِهٖ
 حَفِیْرْتَلَرِ شَنْگِ سَعِیْدِهٖ بِنْدِهٖ لَرِیْدِ وُرْ.

شَكَرِیْتِهٖ شَرِیْعِنِی، مَحْتَمَزِ دِهٖ، كَرِشَنْگِ دِهٖ، اَحْسَانِ لَرِشَنْگِ دِهٖ
 اُو لَكِی كَبِی عَمَّا نِ دَا وَا مِ اَیْدِ رِ اَیْسِهٖ شَرِی، اَجْتِهَادِ یُوْلُوْنِهٖ ثَابِتِ
 قَالَسِهٖ شَرِی، دُو لَشَنْگِ اَصْرِ شَنْگِ، اَعْتَبَارِ شَرِی اُو لَكِی نِ زِیَا دِهٖ اُو لُوْرِ
 وَ اَشْرَ كَزِهٖ دِهٖ مَرَا ثِ اُو لُوْرِ.

بِنِ سَزِهٖ غَايَتِ عَجَبِ غَايَتِ كُو زِلِ بَرِ حَالِ كُو رُوْمِ،
 بَر كَتَلِی دُو لَشَنْگِ نَهٗ قَدْ بِیُوْكَ اَیْسِهٖ دِهٖ غَايَتِ زَا هَدَانِهٖ،

بیسوک شوایکی عبرت میدان ده بولونماسه ایدی، ابتدائی مکتب
حقننه سوزه برسوز سویلمک یازماق احتیاجی ده ضرورتی ده
البتہ بولونماز ایدی.

اگرده بتون مملکت بالارنه سواد تعلم ایتیمز ایشکز، اگرده دینی مدرسه
لرنشک برنده علوم ادبیه، علوم دینییه، دینیه، سلف اصوللرنیه اعاده
ایتیمز ایشکز، اگرده الحانیه کبی مدنیته مکتب. ارنه بالارنی کوزی کوندوزو،
ملت بالارنه اوز اختیار کوزله مدنیته تربیه لرنی و بریز ایشک بولوشه
ویزیم خطرلرنی توریه انقلابلری سرتشک دیار ارنه البتہ سرایت ایتیمک دور
او تقدیرده دنیا ولتی ده دین سعادتی ده الکلردن تمام زائل اولور.
معاذ اللہ!

روسیه دینقولای زمانلرنده تعلم مجبوری او اوب سواد عمومی اولسه

*

*

*

چار س غایت آساندور، ابتدائی مکتب لرنی دینی مدرسه
لرنی میدان ده بولونماز ایدی، توریه قریب ارنه ابتدائی مکتب.
هر برده بولونوپ، توریه مدرسه لرنه علوم ادبیه، علوم دینییه
بولونسه ایدی، توریه انقلابی خلدقتی ده شرعتی ده حرفاتی
ده ترک ایتیمز ایدی.
انته ایب فتنه لری جهل خنورده غالب اولابنایر ایشه ده
علمی دین خنورده غائب اولور، کتب اللدلا غلبن انا و رسال
ایت کریم شنگ معنای شوله ور.
دیشیزی دنیا مزی انقلاب فتنه لرندن بولوشه و نرم خطولرندن
حمایه ایتیمک مطلوب ایشه، یالکوز علوم قوتله، یالکوز دین
قوتله اولابیلور.

ملت تا ابد سوزه شکر ایدر.
مکتب مدرسه لرنی خنورده بنی ده دعوت ایدر ایشه لرنی، بن
اوزمی ده بتون کریم لرنی ده مکتب مدرسه خنورده خالصا لوجه

سوزه بدن زیاده معلوم ایشه ده، ابتدائی مکتب دینی
مدرسه حقننه شو سوز لرنی سوزه یازدم خرورت اللدلا یازدم
سوزنگه ایلی اوج ای صحبت ایتیم غایت مصیب عقلمکوزی تمام
ملوغری غایت احتیاطی تدبیر لرنی کوزوم قناعت ایتیم سوز
سویلمک احتیاجده، مشورت یازماق جسارتی ده بن ده قالمادی.
میدانده غایت دمحشلی ایلی اوج عبرت بولونماسه ایدی، مکتب
مدرسه حقننه سوزه هیچ برسوز یازماز ایدیم، سویلمز ایدیم.
بولوشه و تک قطولری، خنورنده بتون روسیه مسلمانلری شنگ
غایت دمحشلی حاللری سوزه معلوم دور جهان مهاره لرنی شنگ
نتیجه لرنه توریه توریه شنگ غایت بیوک انقلابلرنه سوزه بلکه
شنگرزه معلوم دور.

ایدی، بولوشه و نرم حرکتلری شنگ قوتلی عامل لری معقول بهمان
لری میدان ده بولونماز ایدی، توریه قریب ارنه ابتدائی مکتب.
هر برده بولونوپ، توریه مدرسه لرنه علوم ادبیه، علوم دینییه
بولونسه ایدی، توریه انقلابی خلدقتی ده شرعتی ده حرفاتی
ده ترک ایتیمز ایدی.

انته ایب فتنه لری جهل خنورده غالب اولابنایر ایشه ده
علمی دین خنورده غائب اولور، کتب اللدلا غلبن انا و رسال
ایت کریم شنگ معنای شوله ور.

دیشیزی دنیا مزی انقلاب فتنه لرندن بولوشه و نرم خطولرندن
حمایه ایتیمک مطلوب ایشه، یالکوز علوم قوتله، یالکوز دین
قوتله اولابیلور.

مۇھتىرەم كرام ئۆمەر ئاخۇنباي ھەزرەتلەرىنە مەكتۇبىم. بىسىمىلاھىررەھمانىررەھىم «دۇنيادىكى مۇكاپاتنى ئاڭا ئاتا قىلدۇق. ئۇ ھەقىقەتەن ئاخىرەتتە ياخشى بەندىلەردىندۇر»^①. بۈيۈك ھىممەتلى مۇھتىرەم ئۆمەر ئاخۇن ئىسمائىل ئاخۇنباي ھەزرەتلەرى شۇ ئايەت كەرىمە ئەۋۋەلقى ئۆمەتلەر. نىڭ بۈيۈكلەرى ھەققىدە نازىل ئولمىش ئېسە، شۇ كۈن شۇ ئايەت كەرىمە ئىسلام مىللەتلەرى ئاراسىدە سىزنىڭ كەبى ئىفراد ھەققىدە نازىلدۇر.

دىيانەتلى، سەداقەتلى، ئىستىقامەتلى گۈزەل ھەياتىڭىزنىڭ ئاجىل - ئەجرى ئولماق ئۆزرە ئەللاھ جەل جەلالە ھەزرەتلەرى شۇ دۇنيادە سىزە، بەركەتلى خەزىنەڭىزە بۈيۈك دەۋلەت، مالىيە ۋەردى. مىللەت ئاراسىدە سىزە غايەت، بۈيۈك ھۆرمەت تەئىمىن ئەتتى. ھۆكۈمەت ھۆزۈرىدە بۈيۈك ئېتىبار، خەلق ھۆزۈرىدە بۈيۈك ئوفۇز بۇيرىدى. ۋا ئاتىناھۇ ئەجرەنت دۇنيا ئايەت كەرىمەسىنىڭ بىرمەناسى شۇيلەدىر ۋەئىننەھۇ فىلئاخىرەتى لىمەنس - سالىھىن ئايەت كەرىمەسىدە ئەللاھ جەل جەلالە ھەزرەتلەرىڭ مۇ. ھەقىق مۇئەببەدۋەئىدە كۆرە ئاخىرەتتە ھەيات ئەبەدىيەدە سەئادەت ھەم سىلاھ سىزە ھەمدە سىزنىڭ كەبى ئادەملەرە قۇرئان كەرىمەنىڭ بۈيۈك بېشارەتدۇر.

مىللەتنىڭ سىزدەك ئادەملىرى ھەم دۇنيادە، ھەم ئاخىرەتتە ئەللاھ جەل جەلالە خەزرەتلەرىنىڭ سەيىد بەندەلەرىدۇر.

شۈكۈر ئايتىساڭىز، يەئنى ھىممەتتىڭىزدە، كىرەمىڭىزدە، ئىھسانلەرىڭىزدە ئەۋۋەلكى كەبى ھامان داۋام ئېتىدىرئېسەڭىز. ئىجتىھاد يولىدە سابىت قالسەڭىز، دەۋلەتتىڭىز، ھۆرمەتتىڭىز، ئېتىبارىڭىز ئۆلكەن^② زىيادە ئولۇر. ۋارىسىڭىزە مىراس ئولۇر.

بەن سىزدە غايەت ئەجەب غايەت گۈزەل بىر ھال كۆردۈم. بەركەتلى دەۋلەتتىڭىز نەقەدەر بۈيۈك ئولسەدە، غايەت زاھىدانە، جەسۇرانە ھاياتىڭىزنى كۆردۈم. ھىممەتتىڭىز، خەيراتلەرىڭىز نەقەدەر بۈيۈك ئولسەدە، ئىنسانلەرىڭىز ھەربىر ئىلە ھەر خۇسۇسىدە مۇتۋەزەن مۇئامىلەلەرىڭىزنى كۆردۈم. ئىنسانلار. رىڭىز ھەر بىرىنە خۇسۇسەن ئىلىم ئەھلىلەرىنە ھەتتا ئەۋفاق تەلەبەلەرى دە غايەت بۈيۈك ئىھتىراملە. رىڭىزى كۆرۈر ئىدىم. دۇئالار ئىلە سىزە مۇراجىئەت ئايتۇۋچى فەقىر - باي، زەئىف - قەۋى ئادەملە. رە بۈيۈك شەققەتتىڭىزى ھۆكۈمدە بۈيۈك ئەدالەتتىڭىزى ھەر خۇسۇس تەمام ئەسا بەتتىڭىزى كۆرۈر ئىدىم. يەئنى سىزنىڭ دىنىڭىز، سىزنىڭ ياقىن ئىمانىڭىزە دىن ئەمىرلەرىنە غايەت بۈيۈك ئىھتىرامدە. ئىمىن سىزنىڭ بۈيۈك دەۋلەتتىڭىزدىن دە بۈيۈك ھىممەتتىڭىزدىن دە داھا زىيادە بۈيۈكتۇر.

ئەڭ بۈيۈك دەۋلەتتىڭىز - دۇنياۋى ئاخىرەت سەئادەتتىڭىزى تەئىمىن ئەتمىش، تەئىمىن ئېتەجىك ئىمانىڭىزدۇر.

سىزنىڭ بۈيۈك شەرفىڭىزى كۆرۈپ مەمنۇن ئولدۇم. كاشغەر مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي، دۇنەياۋى مەسلەھەتلەرى ھەققىدە ئۆمىدىم زىيادە ئولدى.

① «قۇرئان كەرىم»، 29 - سۈرە 26 - ئايەت.

② «شۇنداقتۇر» دېگەن مەنىدە.

ئەگەردە دەۋلەتىڭىز ئەۋفاق ئولسە ئىدى، ياخۇد بۈيۈك ئولۇپ دە دەۋلەتىڭىزدە نىسبەتەن ئىلە دە. نىڭىز بىر ئازدۇن ئولسە ئىدى. ياخۇد خەلق ھوزۇرىنىدە نوقۇزىڭىز خەلق نەزەرىنىدە ھۆرمەتىڭىز بىر. ئاز زەئىق ئولسە ئىدى، ئىبتىدائى مەكتەپلەر دىنىي مەدرەسەلەرى ئىسلاھ ئەتمەك ھەققىنىدە بىر مەئىق بىر ئۆزىرە ئىھتىمال بولۇنۇر ئىدى. بۈگۈن سىزنىڭ ھوزۇرىڭىزدە مەئىق يوقتۇر، قۇدرەتىڭىز ۋار، ئارزۇلەرىڭىز جارىي، دىنىڭىز سىزە ئابىردۇر، ئىبتىدائىي مەكتەپلەرىڭىز، دىنىي مەدرەسەلەرىڭىز ئىسلاھلارنى خەلقنىڭ ئېھتىياجلىرىدە غايەت، غايەت بۈيۈكتۇر.

كاشغەرنىڭ مەسجىدلەرى، جامىئەلەرى، ماشائاللاھ، ئاباددۇر. قىرائەت، خۇتبە، ۋەز خۇسۇسلەرىنىدە ئىماملارڭىز ۋەزىفەلەرنى تەماملە ئەيىفا ئېتمەيۈرلەر ئىسەدە، مەسجىد ئەدەبلەرنى نەماز ئەدەبلەرنى، جەمائەت ئەدەبلەرنى خەلق تەمام رىئايە ئېدەر كۆردۈم. تەمام مەمنۇن ئولدۇم.

كاشغەرنىڭ مەسجىدلەرىنى، نەمازلارنى شۈكر ئايتۇپ قەنائەت ئېتسەڭىز ئىبتىدائىي بىرى ۋاردىر.

لېكىن، مەكتەپلەرىڭىزدە تەئلىم ئاسانلىقى، تەئلىم ئىنتىزامى، دىنىي مەدرەسەلەرىڭىزدە ئۆلۈمى ئەدەبىيە، ئۆلۈمى دىنىيە دەرسلەرى يوقدۇر، ياخۇد ئازدۇر. تەدرىس ئۇسۇللارنىدە غايەت ئاغىردۇر. سەلەق ئۇسۇللارنىدە تەمامىي مۇخاللىق غايەت فاسىد بىر ئۇسۇلدۇر. مەكتەپ، مەدرەسەلەردە تەئلىم زەمانلەرى غايەت ئۇزۇن ئىسەدە سەمەرەلەرى، نەتىجەلەرى غايەت ئازدۇر.

مەھەللەلەرنىڭ ھەر بىرىنىدە، قەرىيەلەرنىڭ ھەر بىرىنىدە بىنالارى گۈزەل ئىبتىدائىي مەكتەپلەردە. ئىز ۋاردۇر. سەۋاد، ھۇسنىخەت، ئىلمى ھال، ئەدەب، ھېساب كەبى زەرۇر مەئلۇماتى ئۈچ، دۆرت سىنە. دە، ئاسان بىر ئۇسۇلدە تەئلىم ئېتىدۇرمەك يولىنىدە مەكتەپلەرنىڭ بىرىنى نەمۇنە قىلماق ئۆزىرە ئىسلاھ ئېتىدۇرسەڭىز، باشقەلەردى دە ئاز مۇددەت ئىچىدە ئىسلاھ قىلىنۇپ، بۈتۈن مەملەكەت بالالا. رىندە سەۋادى ئومۇمىي ئولۇر ئىدى.

شەھرىڭىزدە ئون، ئون بەش قەدەر مەدرەسە ۋاردۇر. بىنالارى دە گۈزەلدۇر. تەمامى كافىيدۇر. ياغى بىر مەدرەسە بىنا ئەتمەك ئېھتىياجى دە يوقدۇر. شەھرىڭىزدە مەئلۇماتى مۇقتەدىر ئون، ئون بەش مۇ. مۇدەررىس ۋاردۇر. خارجدىن مۇدەررىس دەئۋەت ئەتمەك زەرۇرىيەتى يوقدۇر.

ئۆلۈم ئەدەبىيە، ئۆلۈم دىنىيە دەرسلەرنى بەش، ئالتە سىنەدە تەمام ئەتدۇرمەك ئۇسۇلى ئىلە مەدە. رەسەلەرىڭىز بىرىنىدە دەرس ئۇسۇللارنى ئىسلاھ ئېتىدۇرسەڭىز، بۈتۈن مەدرەسەلەرنىڭ دەرسلەرى تەمام ئىسلاھ قىلىنۇر ئىدى. غايەت ئاسان سۈرەتتە ھاسىل ئولابىلەجەك شۇ قەدىر كاشغەر مۇسۇلمانلا. رىنە ھەيات ۋەيرەر ئىدى. دىنلەرىنىدە، دۇنيالارنى دە دەھا زىيادە ئاباد ئېدەر ئىدى. سىزنىڭ تارىخىدە. ئىز سەھىفەلەرنى سىزنىڭ مەقبۇل مەبىرۇر ئەئمالىڭىز دەفتەرلەرنى سەبىت قىلىنەجەق غايەت بۈيۈك بەرىكەتلى، بۈيۈك بىر شەرقى ئولۇر ئىدى.

سىزدە بەندەن زىيادە مەئلۇم ئىسەدە، ئىبتىدائىي مەكتەپ، دىنىي مەدرەسە ھەققىنىدە شۇ سۆزلە. رىمى سىزدە يازدىم. زەرۇرىيەت ئەللىلە يازدىم. سىزنىڭلە ئىككى - ئۈچ ئاي سۇھبەت ئېتىدىم. غايەت مۇسەيىب ئەقلىڭىزى، تەمامى توغرى، غايەت ئېھتىياتلى تەدىڭىزى كۆردۈم. قەنائەت ئېتىدىم. سۆز

سۆيلىمەك ئېھتىياجىدە مەشۋەرەت يازماق جەسارەتى دە بەندە قالمادى. مەيداندا غايەت دەھشەتلى ئىككى - ئۈچ ئىبىرەت بولۇنماسە ئىدى. مەكتەپ، مەدرىسە ھەققىدە، سىزە ھېچ بىر سۆز يازماز ئىدىم، سۆيلىمە مەز ئىدىم. بولشېۋىك قىتئەلەرى ھۇزۇرىنىدە بۈتۈن رۇسىيە مۇسۇلمانلارنىڭ ھاللارى سىزە مەئلۇم - دۇر. جەھان مۇھارەبەلەرنىڭ نەتىجەلەرىنىدە تۈركىيە تۈركلەرنىڭ غايەت بۈيۈك ئىنقىلابلارى دە سىزە، بەلكى ھەممەڭىزە مەئلۇمدۇر.

بۈيۈك شۇ ئىككى ئىبىرەت مەيدان دە بولۇنماسە ئىدى. ئېپتىدائى مەكتەپ ھەققىدە سىزە بىر سۆز سۆيلىمەك، يازماق ئېھتىياجى دە، زەرۇرىيەتى دە، ئەلبەتتە بولۇنماز ئىدى.

ئەگەردە بۈتۈن مەملەكەت بالالارىنە سەۋادىي تەئلىم ئەتمەز ئېسەڭىز، ئەگەردە دىنىي مەدرەسەلەردە - ئىز بىرىندە ئۆلۈمى ئەدەبىيە، ئۆلۈمى دىنىيە دەرسلەرى سەلفى ئۇسۇللىرىنە ئىئادە ئېتىماز ئېسەڭىز، ئەگەردە ئالمانىيە كەبى مەدەنىيەت مەكتەپلەرىنە بالالارىڭىزى كۆندۈرۈپ، مىللەت بالالارىنە ئۆز ئىختىدە - يارىڭىز ئىلە مەدەنىيەت ۋە مەزئىسەڭىز، خەتەرلەر سىزنىڭ دىيارىڭىزدە ئەلبەتتە سەراپەت ئېتەجەكدۇر. ئۇ تەقدىردە دۇنيا دەۋلەتى دە دىن سەئادەتى دە ئەلىڭىزدەن تەمام زائىل ئولۇر، مەئازەللاھ.

رۇسىيە نىقولاي زەمانلەرىنىدە تەئلىم مەجبۇرىي ئولۇپ سەۋاد تەمام ئولسە ئىدى، بولشېۋىزم ھەردە - كەتلىرىنىڭ قۇۋۋەتلى ئامىللارى مەئقۇل بەھانەلەرى مەيدان دە بولۇنماز ئىدى. تۈركىيە قەرىيالەرىنىدە ئېپتىدائىي مەكتەپ ھەر يەردە بولۇنۇپ تۈركىيە مەدرەسەلەرىنىدە ئۆلۈم ئەدەبىيە، ئۆلۈم دىنىيە بولۇنسا ئىدى، تۈركىيە ئىنقىلابى خىلافتى دە شەرىئەتى دە ھەرۋقاتى دە تەرك ئېتەمەز ئىدى.

ئىنقىلاب فىتنەلەرى جەھل ھۇزۇرىنىدە غالب ئولا بولويور ئىسەدە، ئىلمىلى دىن ھوزۇرىنىدە غا - ئىب ئولۇر. ئايەت كەرىمەسىنىڭ مەناسى شۇلدۇر...

دىنىمىزى، دۇنيامىزى ئىنقىلاب فىتنەلەرىنىدىن، خەتەرلەرىنىدەن ھىمايە ئېتەمەك مەتلۇب ئېسە، يالڭىز ئۆلۈم قۇۋۋەتلى، يالڭىزدەك قۇۋۋەتلى ئولا بىلۇر.

چارەسى غايەت ئاساندۇر. ئېپتىدائىي مەكتەپلەرىڭىزى دىنىي مەدرەسەلەرىڭىزى ئىسلاھ ئېدەر ئې - سەڭىز، ھاجەت تامام ئولۇر. مەكتەپلەرىڭىزنىڭ، مەدرەسەلەرىڭىزنىڭ نەفەقەلەرى ھازىردۇر. فەزلە خىراجەتلەرى ئېھتىياجىڭىز يوقدۇر. خارىجىدىن مۇدەررىس دەئۋەت ئەتمەك زەرۇرىيەتى يوقدۇر. مىللەت بالالارىنە بۈيۈك مۇھەببەتسىڭىز، مىللەتنىڭ ئۆزىنە غايەت بۈيۈك ئېھتىرامسىڭىز ۋاردۇر. شۇ مۇھەببەت - نىڭ شۇ ھۈرمەتنىڭ بۈيۈك ۋەزىفەلەرىنى ئەيفا يولىنىدە ئىھتىمام ئەتسەڭىز، ئەڭ بۈيۈك ئەسىل مەق - سەدلەرىڭىزدە تەمام ھاسىل ئولۇر. مىللەت بالالارىنىڭ قەلبەلەرىنىدە ھۈرمەتلى نامىڭىز قەيد قىلۇنۇپ، مىللەت تائەبەد سىزدە شۇكر ئىدەر.

مەكتەپ، مەدرەسەلەرىڭىز خىزمەتلەرىنە بەنى دە دەئۋەت بەن ئۆزۈمى دە بۈتۈن كەرىمەلەرمى دە مەكتەپ، مەدرىسە خىزمەتلەرىنە خالىسەن لى ۋەجھىللا ۋەققى ئېدەرەم، ئەلبەتتە، ئىنشائاللاھ.

شۇ ھەق دە يەئنى كاشغەرنىڭ مەكتەپ، مەدرەسەلەرى ھەققىدە بىر سىنە مۇقەددەم سىزە بىر مۇراجىئەت يازمىش ئىدىم. قىز بالەلەرىڭىز ئۈچۈن كەرىمەلەرى رىغبەتلى تەلەبەلەرىڭىز ئۈچۈن ئۆزۈمى

① ئۆلكەن - چوڭ، كاتتا، دېگەن مەنىدە.

ئەرز ئەتمىش ئىدىم. ئەقىنەت باشقا قاپۇلەر باشقا يوللەر تەمام قاپاندۇقدىن سوڭ، سىزنىڭ شەھەردە - ئىززەت بەنى زەرۋرىيەت سوق ئەتدى دە، مەجبۇرىيەت ئايقلەرى ئىلە سىزنىڭ شەھرىڭىزە كەلدىم. سىز - نىڭ، سىزە تەبىئەن بۈتۈن شەھرىڭىزنىڭ فەۋقۇلئاددە ئېھتىراملارڭىزى كۆردۈم. تەشەككۈر ئايتىدىم. نىھايەتى تەشەككۈردىن ئاجىز قالدىم.

ئەي خۇدايا بى جەزاھا، ئەي شەرىفى،
قۇتى شۈكرەت نەدارارەد ئىن ھەرىفى.

قۇۋۋەتلى، قۇددۇسىيەتلى دىيانەتڭىز بۈيۈك ئىھسانلەرڭىز خالىس ئېھتىراملەرڭىز تەئسىرى ئىدە. لە رىغبەتتەم زىيادە ئولدى. سىزنىڭ بۈيۈك ئېھتىراملەرڭىزە مۇقابىل خىزمەتتىمى سىزە تەكرار ئەرز ئىدەيم. مەكتەب، خىزمەتلەرىنە بۈتۈن ئائىلەمى مەدرسە خىزمەتلەرىنە ئۈزۈمى ئەرز ئېدەرەم:

ۋەلجەۋدى بىن نەفىسى ئەقھاغايەتۈل جەۋۋى،
دەئۋەت ئېدەر ئېسەڭىز ئەۋدەت ئېدەرەم.

1. «خىلافەت ئىسلامىيە»، 2. «خرۇفەت ئەرەبىيە»، 3. «شەرىئەت ئىسلامىيە»، 4. «قۇرئان كەرىم تەرجىمەسى» كەبى بۈيۈك ئەھمىيەتلى دۆرت - بەش كىتابىمى ھەمدە ئون بەش، يىگىرمە قەدەر ئاۋفاق توفەك كىتابلارمى بىرلىن شەھرىنە گۆندەردىم..
رۇخسەت ئېتەر ئېسەڭىز، قەبۇل ئېدەر ئېسەڭىز، بىرنەچچە كىتابىمى سىزنىڭ نامىڭىزە نەشر ئېدەرەم. بۈيۈك ئىھسانلەرڭىزە، بۈيۈك ئېھتىراملەرڭىزە قۇدرەتتەم قەدەر تەشەككۈر ئەتمىش ئولۇرەم.
بۈيۈك ھۈرمەتلى. بۈيۈك ئەزىمەتلى ئائىلەڭىزە شەئبان، رەمەزان ئايلىرىندە غايەت بۈيۈك ئېھتىرام ئىچىندە ئىككى - ئۈچ ئاي قەدەر مەھمان ئولۇدۇم. ئېھتىرام روز بەروز ئۇممان زىيادە ئولۇر ئىدى. تەشەككۈر خۇسۇسلەرىندە باشقا بىر ھەممەتدەن ئاجىز ئىدىم - دە، سىزنىڭ نامىڭىزە رەمەزان كېچەلىرىندە خاتىرەمدىن بىر رسالە يازۇب كاشغەر تەلەبەلەرىنە ھەدىيە ئېتدىم. ئىلمى ئەدەبىيە، ئىلمى دىنىيە دەرسلەرىنە ھەم بۈيۈك رىغبەتتىمى ھەمدە ئاچۇق ھازىرلىكىمى بەيان يوللىسە سىزە بىر نەمۇنە تەقدىم ئەتمىش ئولۇدۇم. رىغبەت قەدىر سىزنىڭ ئالىڭىزدەدۇر تەۋفىق تەقدىر ئاللاھ جەل جەلالە ھەزرەتلەردە - نىڭ ئەمرى رىغبەت، قەدىر سىزنىڭ ئالىڭىزدەدۇر. تەۋفىق تەقدىر ئاللاھ جەل جەلالە ھەزرەتلەرىنىڭ ئەمرى ئولۇدۇم.

تائەبەد سىزە شۈكر ئېدەرەم.

مۇسا جارۇللاھ

كاشغەر 1349 - ھىجرىيە شەۋۋال بىرىندە (1931 - سىنەدە 2 - ئاينىڭ يىگىرمە سەككىزىندە)

شائىر ئەھمەد پەسىرۋى ھېكمەتلىرىدە ئۇخلاق تېمىسى

ئەمەت دەرۋىش

ئوتتۇرا ئەسىر قاراخانىيلار ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرى ۋە ئەھمەد مەھمۇد يۈكەنەكى قاتارلىق كاتتا ئالىم - ئۆلىمالارنى تەتقىق قىلىش قانچىلىك مۇھىم بولسا، شۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشى، تەرەققىي قىلىشى ۋە كېيىنكى چاغاتاي دەۋرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتكەن شائىر ئەھمەد يەسسەۋىنى تەتقىق قىلىش - مۇشۇنچىلىك مۇھىم. «قۇتادغۇبىلىك»، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، «ئەتەبەتۇل - ھەقايق» قاتارلىق شۆھرەتلىك ئەسەرلەرسىز قاراخانىيلار ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن بولمىغانغا ئوخشاش، ئەھمەد يەسسەۋى ھېكمەتلىرىدىكى تىل، شېئىرىي ئۇسلۇب ۋە شۇ ئارقىلىق نامايان قىلىنغان ئەخلاق تېمىسىنى، بولۇپمۇ كىشىلىك قەدىر - قىممەت، دۇنيا قاراش، دۇنيانى تونۇش ۋە ئۇنى بىلىش، ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرى ... قاتارلىق تېمىلارنى نەزەرگە ئالماي تۇرۇپ قاراخانىيلار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى ۋە شۇ چاغدا شەكىللىنىۋاتقان چاغاتاي دەۋرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تېماتىك ئالاھىدىلىكىنى، ئومۇملىشىش ۋە تەرەققىي قىلىش ئەھۋالىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا، شائىر ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ شۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى مۇناسىپ ئورنىنى كۆرسىتىش، تۆھپىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش ئىنتايىن مۇھىم.

ئەھمەد يەسسەۋى ھېكمەتلىرى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدىكى مۇھىم تېمىلارنىڭ بىرى بولۇشىغا قارىماي، بىر مەزگىل ھۆكۈم سۈرگەن سولچىل ئىدىيىۋى لۇشىيەننىڭ تەسىرى بىلەن ئۇلار - نى ئوراپ تۇرغان سوپىستىك دىنىي يېپىنچا قايرىۋېتىلمەي، ئۇلارغا بولغان باھا ۋە كۆزقاراش مەسىدە - لىلىرى چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىنماي، خۇنۇك دىنىي پەردە ھېكمەتلەرنىڭ ئىچكى نۇرانە سېمىياسىنى پەردىلەپ تۇرىۋەردى. شۇڭا، ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ ھېكمەتلىرىنى ئەستايىدىل تەھلىل قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ھەقىقىي مەزمۇنىنى يورۇتۇش تەتقىقاتىمىزدىكى مۇھىم بىر تېمىلارنىڭ بىرىدۇر.

1

قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىدىئولوگىيىسىدە تۈپ ئۆزگىرىشنى بارلىققا كەلتۈردى. ئىلگىرىكى تۈرلۈك دىنىي ئىدىئولوگىيە، بولۇپمۇ بۇددا دىنى ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ئورنىنى ئىسلام ئىدىئولوگىيىسى ئىگىلەپ، پۈتكۈل ئاڭ سىستېمىسىدا ئىسلام ئىدىئولوگىيىسى ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتتى. ئەنئەنىۋى بەدىئىي ئەدەبىيات گۈللىنىۋاتقان ئىسلام ئىدىئولوگىيە -

يېسىننىڭ جانلىق تەشۋىقات قورالغا ئايلىنىپ، كەڭ ئاۋامنىڭ دىنىي ئەقىدىلەرنى ئۆزلەشتۈرۈشى، دىنىي ئەخلاقنى چۈشىنىشى، قوبۇل قىلىشى ۋە ئۇلارنى ۋايىغا يەتكۈزۈشىدە ئاكتىپ رول ئوينىدى. ئىلگىرىدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان دۇنياۋى ئەدەبىيات تېمىسىغا ئىسلام ئەقىدىسىنى ئۆزەك قىلغان بىر قىسىم دېتاللار ئارىلىشىپ، دىنىي ئەقىدە بىلەن ئۇيغۇر ئەخلاق تېمىلىرى بىر - بىرىنى تو - لۇقلاش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلدى. دىنىي تەرغىباتنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى بولغان سوپىستىك دىنىي ئېقىم ئۆز سۈلىكىنى كېڭەيتىشتە جانلىق خەلق تىلى ئارقىلىق ئەدەبىياتنىڭ شېئىرىيەت ژانىرىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، ئۆز دەۋرىگە خاس تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىنى شەكىللەندۈردى. شائىر ئەھمەد يەسسەۋى مانا مۇشۇ خىل ئەدەبىي مەكتەپ بەرپا قىلىش بىلەن بىرگە ئۆز ئالدىغا خاس ئىددە - يىۋى پىكىر ئېقىمى شەكىللەندۈرگەن يىرىك شائىردۇر.

شائىر ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ ھاياتى توغرىسىدا تۈرلۈك قاراشلار مەۋجۇت. بەزى مەنبەلەردە «يەسسە - ۋى تەخمىنەن 11 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قاراخانىيلارغا قاراشلىق يەتتەسۇ ۋىلايىتىدىكى سايرامدا دۇن - ياغا كەلگەن ... 1116 - يىلى ئۆز يۇرتى يەسسەدە ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ قانچىلىك ئۆمۈر كۆرگەنلىكى سىرلىق رىۋايەتلەر بىلەن يوشۇرۇنغان. ئېيتىلىشىچە، ئۇ گەرچە مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئارتۇق ياش - ماسلىقنى ئىستەپ 63 يېشىدا چەلەخانغا كىرىپ، روزا تۇتۇپ ئىستىقامەت قىلغان بولسىمۇ، ئىككى پەيغەمبەر يېشى غ 130 يىل ئۆمۈر كۆرگەن» دېيىلگەن.

يەنە بەزى مەنبەلەردە «ئەھمەد يەسسەۋى ئوتتۇرا ئاسىيالىق بولۇپ، 1086 - يىلى تۇغۇلۇپ، 1166 - يىلى ۋاپات بولغان» دېيىلگەن.

يۇقىرىقى قاراشلارغا ئاساسلانغاندا، شائىر ئەھمەد يەسسەۋى قاراخانىيلار سۇلالىسىگە قاراشلىق يەتتەسۇ ۋىلايىتىنىڭ يەسىسى دېگەن يېرىدە تەخمىنەن 1036 - يىلى دۇنياغا كەلگەن. كېيىنكى مەز - گىللەرگە كەلگەندە، ئەنئەنە بويىچە ئانا يۇرتىنىڭ نامىنى ئۆزىگە تەخەللۇس ئورنىدا ئىشلەتكەن. ئۇ - نىڭ دادىسى سايرام شەھىرىدە خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن ئىبراھىم شەيخ دېگەن كىشى بولۇپ، بوۋىسى - نىڭ ئىسمى مەھمۇد ئىدى. شائىرنىڭ بالىلىق چاغلىرى سايرامدا ئۆتكەن. دادىسى ۋاپات بولغاندا شا - ئىر يەتتە ياشتا ئىدى. كېيىن شائىر تۇغقانلىرى بىلەن يەسىسى شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىپ، شۇ دەۋر - نىڭ مەشھۇر ئىسلام ئۆلىماسى شەيخ ئارسلان بابادىن دەسلەپكى قەدەمدە دىنىي تەربىيە ۋە ئىسلام تە - سەۋۋۇپ ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلدى. ئارسلان بابا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، سوپىزم ئىدىيىسى قانات يېيىپ ئىسلام دىنى قائىدە - قانۇنىيەتلىرى بىلەن بىرلىشىپ كېتىۋاتقان، پۈتكۈل خەلق ۋۇجۇدى بى - لەن ئۇنىڭغا بېرىلىپ، كەڭ تۈردە مەلۇم بىر سۈلۈككە ئۆزىنى بېغىشلەش روھى ئەۋج ئېلىۋاتقان مۇ - شۇنداق بىر شارائىتتا شائىر ئەھمەد يەسسەۋى ئۆز ئېتىقادى ۋە قىزغىنلىقىنى قىلچە سۇسلاشتۇر - ماي، قەتئىي نىيەتكە كېلىپ ئىشتىياقنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش مەقسىتىدە ئەينى دەۋرنىڭ مەدە - نىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان بۇخاراغا بېرىپ، سوپىزمنىڭ داڭلىق ۋەكىلى شەيخ يۈسۈپ ھە - مىدانى تەربىيىسىگە كىردى ۋە پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن ھەمىدانىنىڭ پىكىرىگە ئىشتىياق باغلاپ، ئۇنى ئىخلاسى بىلەن ئۆزلەشتۈرۈش ئارقىلىق دەسلەپكى قەدەمدە ئۆز ئىدىيىسىدە كېيىنكى دەۋر يەسسەۋىچە - لىك پىكىر ئېقىمىنىڭ ئاساسىنى تۇرغۇزۇشقا باشلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئۈستازى يۈسۈپ ھەمىدانى ۋاپات بولدى. ئۈستازىنىڭ ۋاپات بولۇشى بىخ يېرىش ئالدىدا تۇرغان يەسسەۋىچىلىك پىكىر ئېقىمىنىڭ يىلتىز تارتىشىنى مۇنبەت زېمىن بىلەن تەمىن ئەتتى. ئەھمەد يەسسەۋى ئۈستاز - نىڭ ئورنىدا سوپىزم پىكىر ئېقىمىنى ئۆزىگە خاس يول بىلەن راۋاجلاندۇرۇپلا قالماي، بەلكى ئۇنى

ئىجادىي ئۆزلەشتۈرۈپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، دەسلەپكى قەدەمدە يېڭى پىكىر سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرۈشكە باشلىدى. كېيىن ئۆز يۇرتى يەسىگە قايتىپ كېلىپ، ئۆز ئالدىغا مۇرىت توپلاپ، تەرىقەت سۈپىتىگە ئىدىيەسىنى شېئىرىي يول بىلەن تەلەپ قىلىشقا باشلىدى. شائىر ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ جەستى ئاتا - بوۋىلىرى، قېرىنداشلىرى قوبۇلغان قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىنىپ، ھەشەمەتلىك گۈمبەز ياسالغان. كېيىنكى دەۋرلەرگە كەلگەندە، شائىرنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىگە تەئەللۇق ئاسارەتلىقلەر جۇجىخان ئولۇسىنىڭ خانلىرىدىن توختامشىخان تەرىپىدىن بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچراپ ۋەيران قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمىر تۆمۈر ھاكىمىيەت ئىگىلىگەندىن كېيىن، بۇ نەرسىلەر قايتۇرۇۋېلىنىپ، ئۆز ئورنىغا قارارلاشتۇرۇلغاندىن سىرت، گۈمبەز تېخىمۇ ھەشەمەتلىككە ئۆزگەرتىلگەن.

2

ئەھمەد يەسسەۋى پىكىر سىستېمىسى ناھايىتى تېزلا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تۈركىيە زېمىنلىرىگىچە كېڭىيىپ، كىشىلەرنىڭ مايلىقلىقىنى ئۆزىگە قاراتتى. يەسسەۋى پىكىر سىستېمىسىنىڭ مۇنداق تېزلا شۆھرەت قازىنىپ، شۇ دەۋردىكى ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى دىنىي ئىدىيەلەردىن تېزلا ئېشىپ كېتىشى ۋە خەلق قەلبىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتىشىدا شائىرنىڭ پىكىر سىستېمىسىدىكى بىر قىسىم ئىلغار خاھىش، خەلقچىللىق ئىدىيەسى قاتارلىقلارنىڭ گەۋدىلىك ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقىدا كۆرۈلىدۇ.

شائىر ئۆز شېئىرلىرىدىكى ھېكمەت جەۋھەرلىرىنى ئىسلام كالامىز قانۇنلىرى بىلەن بىر گەۋدەگە ئايلاندۇرۇپ، كالامىز ئىدىيەسىنى ئىدىئال، ئابستىراكت چۈشەنچىدىن رېئال، كونكرېت مەسىلىلەرگە ئىگە قىلىپ، ئەخلاقىي جەھەتتىن بۇزۇلۇشقا قاراپ يۈزلەنگەن قاراخانىيلار جەمئىيىتىنىڭ چەتلىك ئەخلاقىي سۈپەتلىرىنى ئايماي سۆكۈپ، ئۇنى خەلقنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى بىلەن بىر قەدەر يېقىنلاشتۇردى. بۇنىڭ تىپىك مىسالى ئەڭ ئاۋۋال شائىرنىڭ شاھلارنى ئادىللىق بىلەن ئىش كۆرۈشكە، ئۆزىنى ئىنسانىي ئەدەپ - ئەخلاق ئۆلچەملىرى بىلەن كونترول قىلىشقا يېتەكلەشتىن ئىبارەت ئەخلاق تېمىسىدىكى قاراشلىرىدا روشەن ئىپادىلىنىدۇ:

مۇنافىقلار يۈرۈرلەر فىسقىۇ - فۇجۇر قىلۇلار،
ھارام شۈبھە يېيۈرلەر قورقۇپ يىغلار خاجە ئەھمەد.

...

ئاخىر زامان بولغاندۇر پادىشاھ زالىم بولغاندۇر،
ھارام شۈبھە تولغاندۇر ھەيران بولۇر خاجە ئەھمەد.

شائىرنىڭ نەزىرىدە پادىشاھ ئەدىلى - ئادالەتلىك ۋە مۇرۇۋەتلىك بولۇشى لازىم. شۇنداق بولغاندىلا خەلقنىڭ تۇرمۇشى خاتىرجەملىككە ئېرىشىپ، كۆڭلى ئەمىن تاپىدۇ. لېكىن، غەيرىي خاھىش ۋە ھادىسىلەرگە قارىتا قانۇنىي يوسۇندا چەك قويۇلماي، ئېزىش - ئېزىلىش بولمىغان باراۋەرلىك ئاساسىدىكى جەمئىيەت تەرتىپى يۈرگۈزۈلمەي، خەلقنىڭ ئەمىنلىككە ئېرىشەلمىگەنلىكىنى، جەمئىيەتنى بولسا ئا...

دەمنى بىزار قىلىدىغان ناشايان ئىش - ھەرىكەتلەر قاپلاپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن شائىر «ھەيران» بو - لۇپ، بۇ ھالەتنىڭ يۈز بېرىشىنى سىياسەتنىڭ ئىگىسى بولغان پادىشاھنىڭ زالىملىقى بىلەن باغلايدۇ. ئەخلاقىي چەكتىن ھالقىغان مۇناپىقلار فېسقۇ - فۇجۇر قىلىپ، خەلقنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزۇش بىلەن بىرگە ئۇلارنى ئۆز ئارا زىددىيەتكە سالىدۇ، دەپ قارايدۇ. بۇ ھال ئەينى دەۋر قاراخانىيلار ھاكىمىيەتنىڭ زاۋاللىققا يۈزلىنىشىنىڭ ئالدىن بېشارىتى ئىدى. شۇڭا شائىر:

ئەھلى دۇنيا خەلقىمىزدە ساخاۋەت يوق،
پادىشاھ - ۋەزىرلەردە ئادالەت يوق.
دەرۋىشلەرنى دۇئاسىدە ئىجابەت يوق،
تۈرلۈك بالا خەلق ئۈستىگە چۈشتى، دوستلار.

دەپ يېزىپ، ئۇنى تېخىمۇ كۈنكەرتىپلاشتۇرۇپ، ئەدلى - ئادالەت ئەڭ ئاۋۋال ھاكىمىيەت ئىگىسى بولغان شاھ - ۋەزىرلەرنىڭ ئەمەلىي ھەرىكىتىدە ئىپادىلىنىشى لازىم، دەپ قارايدۇ. لېكىن، بۇ مەقسەت ئەمەلگە ئاشمىغانلىقى ئۈچۈن شائىر يەنە:

ئۇلۇق - كىچىك يارانلاردىن ئەدەب كەتتى،
قىز ۋە زەيىف جۇۋانلاردىن ھايا كەتتى،
ئەلھايائۇ مەنەلئىمان دەپ رەسۇل ئايدى،
ھاياسىز قوۋم ئاجايىپلار بولدى دوستلار.

دەپ يېزىش ئارقىلىق خەلقنىڭ بۇ خىل جەمئىيەتتىن بىزار بولۇش تۇيغۇسىنى، تىنچ، بەختىيار تۇرمۇشقا بولغان ئىنتىلىشىنى، كىشىلەر بىر - بىرىگە ۋاپادار، كۆيۈمچان بولغان جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئارزۇسىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ھال ئەينى دەۋر تەركىمىدۇنيا روھانىيەتچىلىكى ئىدىيىسى كۈچەپ بازارغا سېلىنىۋاتقان سوپىزم پىكىر سىستېمىسىدىكى ۋەكىللىك شائىر ئەھمەد يەسسەۋى ئۈچۈن ئېيتىپ قاندا، يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسىنىڭ ئەمەلىي ئىپادىسى بولۇپ، ئۇنى مەلۇم جەھەتتىن قارىغاندا يۈسۈپ خاس ھاجىپ غايىۋى جەمئىيەت ئىدىيىسىنىڭ شائىر ۋۇجۇدىدىكى ئەمەلىي ئىنكاسى دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى، ئۇ يۈسۈپ خاس ھاجىپ قاراخانىيلار جەمئىيەتنىڭ ھالاكەتلىك تەقدىرىنى توسۇپ قېلىشنىڭ ئۈنۈملۈك چارىسى سۈپىتىدە ئەڭ ئاۋۋال جەمئىيەت ئەخلاقىنى تۈزەش، بۇنىڭ ئۈچۈن دۆلەت ئىگىسى بولغان شاھ ۋە ئۇنىڭ قولىداشلىرىدا بولۇشقا تېگىشلىك ئەخلاقىي سۈپەتلەر ئۈستىدە تەپسىلىي توختىلىپ، ئادىل پادىشاھ كۈچلۈك دۆلەتنىڭ، خاتىرجەم تۇرمۇشنىڭ ئاساسى دەپ قارايدۇ. شائىر ئەھمەد يەسسەۋى مانا مۇشۇ ئىدىيىنى چۆرىدىگەن ھالدا جەمئىيەت كەيپىياتىنىڭ ئومۇمىي ھالىتىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، «مۇرد پىرغە قىلمادىلەر يۈزۈ خاتىر، ئەجەب شۇملۇغ زامانلەر بولدى دوستلار» دەرىجىسىگە يەتكەن ئەخلاقىي بۇزۇلۇشنى سۈرەتلەپ بېرىدۇ.

ئېنىقكى، خەلق ئۆز تۇرمۇشىنىڭ باياشات، كۆڭلىنىڭ خاتىرجەم، كۈلەپكىتىپ ھاياتىنىڭ ئىناق، ئىتتىپاق، مەنئى تۇرمۇشىنىڭ كۆڭۈللۈك، ئەۋلادلىرىنىڭ بەختىيار، دۆلىتىنىڭ بىر پۈتۈن، سىياسىي سىستېمىنىڭ مۇقىم بولۇشى، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ ۋە ئاشۇلار ئارقىلىق ھاياتىغا ئىزگۈ مەنە بېرىپ، مەنئى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئاشۇ تەلەپلىرىنى قاندا

دۇرۇش پادىشاھقا مەركەزلىشىپ قالغان فېئوداللىق جەمئىيەتتە بۇ ھالەتنى ئەڭ ئاۋۋال جەمئىيەتنىڭ سەگەك قۇلىقى، ئۆتكۈر كۆزى بولغان شائىر يازغۇچىلار تونۇپ يېتىپ، ئۇنى خەلقنىڭ ئارزۇسى سۈپىتىدە ئۆز قەلىمى ئارقىلىق جەمئىيەتكە ئۇقتۇرىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن شائىر بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ. شۇڭا، شائىردا ئەڭ ئاۋۋال يۈكسەك خەلقپەرۋەرلىك تۇيغۇسى، مۇكەممەل ئەخلاقىي چۈشەنچە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ياخشى تىلەك، ئۇلۇغ ئىستەك بولۇشى كېرەك. بۇ نۇقتىدا شائىر ئەھمەد يەسسەۋى جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىنى بىرقەدەر چوڭقۇر كۆزىتىپ، خەلقنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى چىقىرىپ قىلغان ھالدا ھوقۇقنى قانداق خىسلەتلىك كىشىلەر تۇتۇش، قانداق ئىشلىتىش ۋە كىمگە ئىشلىتىش لازىملىقى توغرىسىدىكى كۆزقارىشىنى دادىللىق بىلەن ئېنىق ئوتتۇرىغا قويىدۇ:

موللا، مۇفتى بولغانلار، ناھەق دەئۋا قىلغانلار،
ئاقنى قارا قىلغانلار ئول تامۇغقا كىرمىشلار.
قازى، ئىمام بولغانلار، ناھەق دەئۋا قىلغانلار،
ئول ھەممىدەك بولۇبان يۈك ئاستىدا قالمىشلار.

بۇ يەردە ئېيتىلىۋاتقان موللا، مۇپتى، قازى، ئىمام دېگەنلەر مۇقەررەركى، ئەينى دەۋردىكى مەلۇم مەنەپ، ئەمەل ناملىرى بولۇپ، بۇ مەنەپكە مۇيەسسەر بولغانلار شائىرنىڭ نەزىرىدە ناھەق دەئۋا قىلىش، ئاقنى قارا دەپ يالغان ئېيتىش، تۆھمەت چاپلاش، يوقنى بار قىلىش، بارنى يوق قىلىش، ھارام يېيىش قاتارلىقلارنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنى سەمىرىتكۈچىلەر بىلەن بىر قاتاردىكى كىشىلەر بولۇپ، شائىر ئۇلارنى مۇقەررەر دوزاخ ئازابى تارتقۇچىلار، دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ. شۇ نەرسە ناھايىتى ئېنىقكى، شائىر بۇ مىسرالاردا گەرچە ئەخلاقىي بۇزۇلۇشنىڭ ماھىيەتلىك تەرەپلىرىنى تەپسىلىي شەرھلەپ، ئۇنىڭغا تېگىشلىك جازانى ئېنىق كۆرسىتىپ بەرمىگەن بولسىمۇ، ئەمما يۇقىرىقىدەك مەنەپ ئىگىلىرىنى شۇ خىل ئىللەتنىڭ قوغدىغۇچىلىرى ياكى ئەنە شۇنداق بۇزۇقچىلىقلارنى پەيدا قىلغۇچىلار دەپ قاراپ، ئۇلارنى ئۆز چۈشەنچىسىدىكى ئەڭ دەھشەتلىك ئازاب غى دوزاخ ئازابى بىلەن جازالانغۇچىلار دەيدۇ. چۈنكى، شائىر مۇكەممەل تۈزۈمگە ئىگە فېئوداللىق جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن «شاھتىن ئادالەت كۆتۈرۈلگەن» لىكىنى بىلىپ يەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئادالەتنى بىلمىگەن شاھنىڭ ئادالەتتىن سۆز ئېچىشىنى بىمەنلىك دەپ چۈشەنگەنىدى. بۇ شائىر ئېڭىدىكى مەلۇم ئىلغارلىق خاھىشىنىڭ ئەمەلىي ئىپادىسى بولۇپ، شاھ ھۆكۈمرانلىقى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن فېئوداللىق جەمئىيەتتە نىسبەتەن ئىسيانكارلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شائىر نەزىرىنى جەمئىيەتكە ئاغدۇرغاندا، ئاچ كۆزلۈك، پىخسىقلىق، نەپسانىيەتچىلىك، يامان خۇي-لۇق بولۇشقا ئوخشاش ناچار ئىللەتلەرنى پاش قىلىپ، «ئۇ خىل ئىللەتلەر ئادىمىي خىسلەتكە يات» دېگەن قاراشنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدۇ:

نەفس يولىغە كىرگەن كىشى رەسۋا بولۇر،
يولدىن ئازىپ، تايىپ، تۈزۈپ، گۇمراھ بولۇر.
ياتسە، قوپسە شەيتان بىلە ھەمراھ بولۇر،
نەفسنى تەپكىل، نەفسنى تەپكىل ئەي بەدكەردار.

بىر پۈتۈن زەنجىرسىمان مۇناسىۋەتكە ئىگە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزغا تەپسىلىي نەزەر سا-
لىدىغان بولساق، ئۇنىڭ باشتىن - ئاخىر ئىلغار ئىدىيە ۋە ئىلغار خاھىشنى ئىپادىلەشنى ئاساسىي
مەقسەت قىلغانلىقىنى كۆرۈپ يېتىش بىلەن بىرگە، ھەرقايسى تارىخىي دەۋردە ياشىغان ئىلغار، تەرەق-
قىيپەرۋەر شائىر - يازغۇچىلارنىڭ ياخشى ئەخلاق، ئىلغار ئىدىيىنى زامانىسىنىڭ ئومۇمىي خاھىشى
بىلەن زىچ بىرىكتۈرۈپ ئىپادىلەشتە ئۆزگىچە يول تۇتقانلىقىنى بىلەلەيمىز. بۇ شائىر - يازغۇچىلار -
مىزنىڭ بەدىئىي ماھارىتىدىكى پەرق بولسىمۇ، لېكىن ماھىيەت جەھەتتە شائىر - يازغۇچى ئۆزى ئى-
پادىلىمەكچى بولغان ئوبيېكت بىلەن پىششىق تونۇشقان ياكى تونۇشمىغانلىقى، مۇھىمى شۇ نەرسە -
نىڭ خەلق ئومۇمىي كەيپىياتىغا بولغان تەسىرىنى بىلىش دەرىجىسىنىڭ چوڭقۇر ياكى ئەمەسلىكى بى-
لەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. شائىر يەسەۋى ھېكمەتلىرىدە ئەخلاق تېمىسىغا مۇراجىئەت قىلغاندا، بولۇپ-
مۇ نەپىس مەسىلىسىگە تەتقىدى كۆز بىلەن قارىغاندا، نەپىسنى خۇددى ياۋا قۇشتەك ئاسان قونمايدىغان
بىرنەرسە، شۇڭا ئۇنى خاھىشقا قويۇۋېتىشكە بولمايدۇ، ئۇنى ئۆزىنىڭ پەرۋازىغا قويۇۋەتسە، ئاقىۋەتتە
«نەپس يولىغا كىرگەن كىشى رەسۋا بولۇر»، «نەپسنىڭ سېنى ئاخىر دەمدە گەدا قىلغاي» دەپ يېزىپ،
نەپسنىڭ ئادەمنى نابۇت قىلىدىغانلىقىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىدۇ. دېمەك، شائىر بارلىق ياخشى
خۇلقار ئالدى بىلەن ئۆز نەپسنى يېڭىشتىن باشلىنىدۇ، شۇڭا نەپسنى ئۆزىگە قۇل قىلالىغان ئادەم
مەڭگۈلۈك ئادىمىي خىسلەتنىڭ نادىر ئۈلگىسى بولۇشقا مۇناسىپ، دەپ قارايدۇ.

بىز يەسەۋى ھېكمەتلىرىدىن ئىنسان روھىيىتىنىڭ بىرىنچى دۈشمىنى نەپس ئىكەنلىكىنى، ئۇ-
نىڭ ئىنسانىيەت بەختىنى نابۇت قىلغۇچى قارا كۈچ ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان رەزىل
كۈچنىڭ تېخى بايقالمىغانلىقىنى بىلەلەيمىز. بۇ ھەقتە شائىر:

«قۇل خوجە ئەھمەد نەپس ئىلكىدىن قىلۇرمەن داد!»

دەپ چۇقان كۆتۈرىدۇ. مانا بۇ شائىرنىڭ قەلبىدە مەۋج ئۇرغان نەپسكە قارشى ئىسيانكىرانە
روھ. بۇنداق ئېسىل روھ پەقەت تەڭداشسىز مەنئىۋى قۇدرەتكە ئىگە ئالىيجاناب كىشىلەرنىڭ يۈرەك
قېتىدىن ئۇرغۇپ چىقىدۇ. بۇنىڭدىن شۇنى كېسىپ ئىتتالايمىزكى، ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ھېچقانداق
بىر شائىر - يازغۇچى نەپسكە قارشى ئەھمەد يەسەۋىگە ئوخشاش دادىللىق بىلەن ئوت ئاچالغان ئە-
مەس. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆتكەن يازغۇچى - شائىرلار نەپس تېمىسىدا يەسەۋى ھېكمەتلىرىدىن روھىي
ئوزۇق ئېلىپ، ئۇلارنى شەرھلەش، ئۇلارغا بولغان چەكسىز قايىللىقنى ئىپادىلەش يۈزىسىدىن مەلۇم
مىسرالارنى تىزغان. مەسىلەن، ئابدۇللا ئارپوف مۇنداق يازىدۇ:

نەپس ئۈچۈن دۇنياغا دىل بەرگەن پاسىقلار شۇ بۇ كۈن،
يەسەۋى خاك پايدىدىن ئەيلەپ ئېلىڭ تۇمارلار.

دېمەك، شائىر نەپس توغرىسىدا ئىنتايىن گۈزەل مىسرالارنى يېزىپلا قالماستىن، بەلكى ئۆز ۋۇ-
جۇدىنى قاماللاپ تۇرغان نەپستىن ئىبارەت قارا كۈچنى ئۈزۈل - كېسىل بىتچىت قىلالىغان.
شائىر ھېكمەتلىرىدە كۆزگە كۆرۈنگەن ئاكتۇئال تېمىلارنىڭ يەنە بىرى پۈتكۈل ئىشتىياقى بىلەن
ئىلىم ئىگىلەپ، نادانلىقتىن قۇتۇلۇشتىن ئىبارەت.

شائىرنىڭ قارشىچە، نادانلىق بارچە ئەخلاقسىزلىقنىڭ مەنبەسى بولۇپ، ئۇنى تۈگەتمەسە ئىنسان
روھى پاكلا نىمايدۇ، شۇنداقلا نادان كىشىلەر بىلەن ئۆلپەت بولغان ئادەم مۇ ئېغىر ئازابقا دۇچار بولىدۇ:

ئايا دوستلار، نادان بىرلەن ئۇلغەت بولۇپ،
باغرىم كۆيۈپ، جاندىن تويۇپ ئۆلدۈم مانا.
توغرى ئېيتسام ئېگرى يولغە بويىنى تولىغار،
قانلار يۇتۇپ غەم زەھرىغە تويدۇم مانا.

نادان بىرلە ئۆتكەن ئۆمرۈڭ نارى سەقەر،
نادان بارسە دەۋزەخ ئاندىن قىلغاي ئەزەر.
نادان بىرلە دەۋزەخ سارى قىلماڭ سەقەر،
نادان ئىچرە خازان يەڭلىغ سۇلدۇم مانا.

ئىلمى ھېكمەت ئالىملىرى دۇنيادىكى بارچە ياۋۇزلۇقنىڭ تۈپ مەنبەسى نادانلىق دەپ كۆرسەتكە -
ندى. شۇنىڭغا ئوخشاش دۇنيادىكى بارچە ياخشىلىقنىڭ باشلىنىشى بىلىمدىن بولسا، بارچە يامانلىق -
نىڭ ۋە رەزىللىكنىڭ باشلىنىشى نادانلىقتىن بولىدۇ. نادانلىق ئەۋج ئالغان زاماندا ياخشىلىقنىڭ
ئۆمرىگە نۇقسان يېتىپ، نۇرغۇنلىغان ئالىيجاناب ئەخلاق ئىگىلىرى نادانلىقنىڭ بىگۇناھ قۇربانىغا
ئايلىنىدۇ. بىز سۈبىيىكتىپ ئېڭىمىز بويىچە بارچە گۇناھكارنىڭ جازا مەيدانىنى دوزاخ، دوزاختا بۇ
دۇنيادا كىشىلەر جازا بېرىشكە ئۈلگۈرەلمىگەن ياكى جازالاشتىن تۈرلۈك يوللار بىلەن ئۆزىنى قاچۇرغان
كىشىلەر يېتەرلىك ئازابقا ئۇچرايدۇ، دوزاخ گۇناھكارنى جازالايدىغان ئادىل مەيدان، دەپ قارايمىز. لې -
كىن، يەسسەۋى بىزنىڭ قارىشىمىزنىڭ ئەكسىچە، ئاشۇ رەھىمسىز، ئادىل مەيدان غىچ دوزاخمۇ ناداندىن
قاچىدۇ، دەپ قارايدۇ. دوزاخ قاچقان ناداندىن ئادەم ئەلۋەتتە نېرى تۇرۇش، ئۇنى ئاشۇ يول ئارقىلىق
يېتىم قالدۇرۇش لازىم. شائىر نادانلىقنى يالغۇز ئىلىم ئىگىلىمەسلىك بىلەنلا چەكلەپ قويىمىغان. ئۇ
نادانلار قاتارىغا يەنە باشقىلار زۇلمەت ئىچىدە رىيازەت چېكىپ يولدىن ئادىشىپ قالغاندا، توغرا يول
كۆرسىتىشتىن باش تارتىپ، ئۇلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتى بەدىلىگە خۇشال بولىدىغان، خەير - ساخا -
ۋەت داستىخاندىن قارنى توق تۇرسىمۇ نېسىۋە تەمە قىلىدىغان، زامان زۇلمىدىن رەنج تارتقان مەس -
كىن كۆڭۈلنى ياخشى گەپ بىلەن ئاۋۇندۇرۇش ئورنىغا ھەسسەلەپ ئازار بېرىدىغان، ۋىجدانسىز، ئاچ
كۆز، رەھىمسىز ئادەملەرنىمۇ تىزىپ، ئۇلارنى ئىنسان ئەخلاقىنىڭ رەھىمسىز قاتىللىرى دەپ كۆرسىد -
تىدۇ. بولۇپمۇ بۇ دۇنيادىكى ۋاقىتلىق مال - مۈلۈكنى كۆز - كۆز قىلىپ باشقىلارنى مەنسىتمەيدىغان
تەكەببۇر، دۇنيا خۇمار كىشىلەرنى ئەڭ جاھىل نادانلار دەپ تونۇيدۇ.

دۇنياسىغە مەغرۇر بولۇپ يۈرگەنلەر،
ھەيۋان ئېرور بەلكى ئاندىن بەتتەر ئەرمىش.

شائىر كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مېھىر - مۇھەببەتنىڭ بارغانسېرى سۈسلىشىۋاتقانلىقىدىن قاي -
غۇرۇش بىلەن بىرگە، ھاياسزلىق، ئىنساپسىزلىق قاتارلىق ناچار ئىللەتلەرنىڭ كۈچىيىپ كېتىۋاتقان -
لىقىدىن زارلىنىدۇ، نادانلىقتىن قاتتىق يىرگىنىدۇ:

يەر ئاستىغە قاچىپ كىردىم نادانلاردىن،
ئىلكىم ئاچىپ دۇئا تىلەپ مەردانلاردىن.

غەرب جانم يۈز تەسەددۇق دانالاردىن،
دانا تاپماي يەر ئاستىغا كىردىم مانا.

شائىر يەنە كىشىلەرنى ئۆز ئارا ئىناق - ئىچىل ياشاشقا، بىر - بىرىگە مېھرىبان، مۇرۇۋەتلىك بولۇشقا ئۈندەيدۇ:

قايبۇ يەردە ئەزىزلەرنى جەمئى بولسە،
ئەشۇ يەردە ھال ئىلىمنى ئايغۇم كېلۇر.
ئۇلارنى سۆھبەتنى خۇشلاسەم مەن،
ئۆزۈمنى ئۆزلەرگە قاتقۇم كېلۇر.

فېئوداللىق ئىجتىمائىي تۈزۈم ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرغان جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىدىكى ئىجتىمائىي گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر بىر - بىرىدىن ناھايىتى روشەن پەرقلىنىدۇ. ئەينى دەۋر جەمئىيەت تەرتىپىنىڭ بۇزۇلۇشى، ناچار خاھىشلارنىڭ ئەۋج ئېلىشى ۋە مەۋجۇت ئىجتىمائىي تۈزۈم تۈپەيلى، ھەر قايسى ئىجتىمائىي قاتلامدىكى كىشىلەرگە تۇتۇلغان مۇئامىلە ئۆز ئارا ئوخشىمايتتى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ پەرقى چوڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىسلام دىنىنىڭ مەزمۇنلىرىنى ئۆز مەقسەت - ئېھتىياجى بويىچە چۈشەندۈرۈپ كىشىلەرگە سىڭدۈرۈشنى مەقسەت قىلغان تەسەۋۋۇپ - چىلار كۈچىيىپ، خەلقنى تۈرلۈك يول بىلەن شىلىشقا تەييار تۇراتتى. بۇنداق ئىجتىمائىي شارائىتتا شائىر ئەھمەد يەسسەۋى تۆۋەن تەبىقە ھېسابلانغان مېھنەتكەش خەلق ئاممىسىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، قاينۇ - سىغا قاينۇرۇپ، ئۇلارغا ئاللاھتىن شەپقەت تىلەيدۇ. ئۇ گەرچە سوپىزمنىڭ ئاتاقلىق ۋەكىلى بولسىمۇ، ئەمما دىن ۋە سوپىستىك تەرغىبات ئۇسۇلىنى فېئودال ھاكىم مۇتلەقلىق ئىدىيىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرماستىن، بەلكى دىننى يول بويىچە يۈرگۈزۈشكە، خەلققە مېھرىبانلىق قىلىشنى، شەپقەت تىلەشنى ئۆز يولى بويىچە ئېلىپ بېرىشقا ئەھمىيەت بېرىدۇ:

غەرب، پېقىر يېتىملەرنى قىلغىل شادىمان،
خۇلقلەر قىلىپ ئەزىز جاننىڭ قىلغىل قۇربان.
تۆمە تاپساڭ جاننىڭ بىلە قىلغىل مېھمان،
بۇ سۆزلەرنى ھەقتىن ئىشىتىپ كەلدىم مانا.

مىسكىنلەرنىڭ كۆڭلىنى شاد قىلىش ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلىش، ئۆز قولىدىكى ياخشى نەپەتلەر بىلەن ئۇلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ، كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇشنى «ھەق» نىڭ بۇيرۇقى ھېسابىدا كىشىلەرگە يەتكۈزۈشنى خەلق قاتمۇقات زۇلۇم ئاستىدا ئېزىلىۋاتقان ئەينى دەۋر ئۈچۈن ئېيتقاندا، خەلقپەرۋەرلىكنىڭ روشەن ئىپادىسى ئىدى. ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ نەزىرىدە تەڭرى يولى بارلىق ئىش - ھەرىكەتلەرنىڭ ئەڭ توغرا، ئەڭ ئادىل مىزان - ئۆلچىمى ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئادىمىيلىكنى ئاشۇ مىزان بىلەن ئۆلچەيدۇ ۋە ھەقىقىي ئادەم بولۇشنىڭ يولى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھەق ئىش قىلىشقا ئىنتىلىش، شەخسىي مەنپەئەتتىن ئۈزۈل - كېسىل قول ئۈزۈپ مەقسەتكە يېتىشنى كۆزلەش دەپ قارايدۇ. شۇڭا، ئۇ «مەن» تەسۋىرىدە بىخەلىكلىكى ئادەت قىلغان بىر كىشىنىڭ ئوبرازىنى يارىتىپ، ئۇنىڭ

ھەسرەتلىك تۇرمۇشى ئارقىلىق كىشىلەرگە نادانلىقنىڭ ئاقىۋىتىنى ئۇقتۇرىدۇ ھەم كىشىلەرنىڭ نادانلىقى تۈپەيلى تۈرلۈك يامان ئاقىۋەتلەرگە دۇچار بولغانلىقىدىن قەلبى پۈچۈلىنىپ، ئىلىم - مەرد - پەتنى ئۇلۇغلايدۇ، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتلىك بولۇشقا چاقىرىدۇ ھەم نادانلىق، بىغەملىكنى قاتەتتىق ئەيىبلەيدۇ:

مۇھەببەتنى دەرياسىدە غەۋۋاس بولۇپ،
مەئرىفەتنى گەۋھىرىنى ئالغۇم كېلۈر.

* * *

سۈنمە غەفلەتكە بويۇن، غەفلەت سېنى گۇمىران ئېتەر،
كىمكى سۈنمە بويىنى غەفلەت ئانى زەڭگار ئېتەر.

شائىر يۇقىرىقىدەك ئۆزىنىڭ مەرىپەت قارشىنى ئېنىق شەرھلەپ، ئىلىم - مەرىپەتنى ئۇلۇغلاش بىلەن بىرگە ئۆزىنى ئىلىملىك ئەردىن ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈرىدۇ:

ئىلكىڭدىن كەلسە قىلا كۆر خاجە ئەھمەد، ئەر ئىشىن،
ئەر ئىشىن قىلغان كىشىنى ھەر ئىشى ھەققە ياقار.

ئەھمەد يەسسەۋى ھېكمەتلىرىنى ئەستايىدىل كۆزەتسەك، ئۇلارنى ئوراپ تۇرغان ئىسلام دىنى يېپىنچىلىرى ئاستىدا خەلقپەرۋەرلىك ۋە گۇمانىستىك روھنىڭ جۇلالىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرىمىز. شا-ئىر ياشىغان دەۋر ئۈچۈن، بولۇپمۇ ئۇنىڭدەك ئۆز ئالدىغا سۈلۈك پەيدا قىلىپ، شۇ يول ئارقىلىق مەلۇم بىر مەقسەتكە يېتىشنى كۆزلىگەن شائىرلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ دىنىي توننى يېپىنماي تۇرۇپ ئۆز مەقسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا، يەسسەۋى يۇقىرىقىدەك ئىلغار خاھىشنى جانلىق شېئىرىي سۆزىتلەر قۇرۇلمىسىدا ئىپادىلەش بىلەن بىرگە، يەنە مەردانلىك بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئىسلام دىنى چۈشەنچىسىدىكى جەننەت ۋە دوزاخ ئوبرازلىرىنى يارىتىپ، ئۇلارنىڭ كونكرېت دېئالوگلىرى ئارقىلىق زامانىسىدىكى ئەخلاق چۈشەنچىلىرى ھەققىدىكى پىكىرلەرنى بايان قىلىدۇ:

بېھىش دوزاخ تالاشۇر تالاشماققا بايان بار،
دوزاخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە فىرئۇن، ھامان بار.
بېھىش ئايتۇر: نە دەرسەن، سۆزنى بىلمەي ئايتارسەن،
فىرئۇن ھامان سەندەدۇر، مەندە يۇسۇف كەئنان بار.
دوزاخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، بىخىل قۇللار مەندە بار،
بىخىل قۇللار بويىنىدا ئوتلۇق زەنجىر - كىشەن بار.
بېھىش ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مۇئىمىن قۇللار مەندە بار،
مۇئىمىنلەرنىڭ ئالدىدا تۈرلۈك نىئەت ئەلۋان بار.
دوزاخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مۇنافىقلار مەندە بار،

مۇناقىلار بويىدا ئوتتىن ئىشكەل - كىشىن بار.
بېھش ئايتۇر: مەن ئارتۇق، ئالىم قۇللار مەندە بار،
ئالىملارنىڭ كۆڭلىدە ئايەت، ھەدىس، قۇرئان بار.

دوزاخ بىلەن جەننەتنىڭ بۇ دىئالوگى ناھايىتى ئېنىقكى، مۇناپىقلىق، زالىملىق، ئاچ كۆزلۈك، بىخىللىق، مەنەنچىلىك قاتارلىق ناچار ئىللەتلەرنىڭ قاتتىق ئەيىبلەندىغانلىقى ۋە ئاشۇ ئىللەتلەرنى ئۆزىگە كەسىپ قىلغان كىشىلەرنىڭ ئازاب لاگېرى غىچ دوزاخقا جازاغا تارتىلىپ قاتتىق قىيىنلىدىغانلىقى ھەم ياخشى كىشىلەرنىڭ ئاخىرەتتە جەننەتكە كىرىدىغانلىقى ۋە ئاللانىڭ رەھىمىتىگە ئېرىشىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ.

ئەھمەد يەسسەۋى باشتىن - ئاخىر خەلق مەنپەئىتىنى ئەڭ ئالدىغا قويۇپ، زامانىسىدىكى ناھەق-چىلىك، نادانلىق، ئەخلاقسىزلىققا ئوخشاش ناچار ئىللەتلەرنىڭ ئەدەپ كېتىشىدىن ھەسرەتلىنىپ، تۈرلۈك يوللار ئارقىلىق ئۇلارغا قارشى ئوت ئاچقان مەردانە ئوغلان. ئۇ گەرچە تۇرمۇشنى زاھىتلىق قىلىش ئارقىلىق قامدايدىغان بولسىمۇ، لېكىن زاھىتلىقنى خەلقنى شىلىشىنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالغان سوپى - زاھىتلارنى رەھىمسىزلىرىچە پاش قىلىدۇ. شائىرنىڭ ئىلغار دېموكراتىك، خەلقپەرۋەرلىك ئىدىيىسى مانا مۇشۇ نۇقتىدا ئەڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ:

سوفىلىق شۇنداقمىدۇ، دائىم ئىشىڭ ئىسيان بىلەن،
دانەئى تەسبىھ قولۇڭدا تىللارنىڭ غەيبەت بىلەن،
دائىما كەفلەر ئۇرارسەن نەفس بەد ئىززەت بىلەن،
سوفى نەقىشى ئولدۇڭ ۋەلى ھەرگىز مۇسۇلمان بولمايدىڭ.

سوفى نەفس ئۈچۈن ھەردەم ئىشىككە باقاسەن،
نەزىر ئالىپ كەلدىڭمۇ دەپ ئارقاسىغا قاقاسەن.
ھەرگۈناھ پىرى خەتەر شەرمەندە يۈزى قاراسەن،
سوفى نەقىشى ئولدۇڭ ۋەلى ھەرگىز مۇسۇلمان بولمايدىڭ.

قولدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان (كۆرۈنۈشى تەقۋادار)، ئەمەلىيەتتە تەمەنى ئۆزىگە ئادەت قىلغان، يالغان سۆز - ھەرىكەت بىلەن ئادەم ئالداشنى مەقسەت قىلغان سوپىلار شائىر نەزىرىدە ئەرزىمەس بىر مەخلۇق. بۇنداق مەخلۇقلاردىن ئەلگە ئازار، ۋەتەنگە كۈلپەتتىن باشقا نەرسە كەلمەيدۇ. تارىخىمىزنى ۋاراقلاپ كۆرسەكمۇ، سوپى - ئىشانلارنىڭ خەلقىمىز بېشىغا كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرىنىڭ ھەددى - ھېسابسىز ئىكەنلىكىنى كۆرىمىز. ئەھمەد يەسسەۋى بۇزۇلۇۋاتقان ئەخلاقىي ھادىسىلەرنى كۆزەتكەندە، رىياكار، ئالدامچى سوپى - زاھىتلارنىڭ خەلقنى شىلىشتىكى تۈرلۈك ۋاستىلىرىنى ئايىماي سۆكىدۇ؛ خەلقنى ئالداپ توپلىغان مال - مۈلكى بىلەن مەغرۇرلىنىپ، لاپ ئۇرۇپ جان باقىدىغان پەسكەش تەبىئىيەتنى پاش قىلىدۇ:

سوفى بولماي نەيلەسۇن ئۆيدە قىلۇرغە ئىشى يوق،
دەئۋايى سوفى قىلۇر خەلقىگە بېرۇرگە ئاشى يوق.

ئاھ - ۋاھ دەرلەر يەنە كۆزىدە قەترە ياشى يوق،
سوفى نەقىشى ئولدۇك ۋەلې ھەرگىز مۇسۇلمان بولمادىك.

خەلققە نەپ يەتكۈزۈش، ئۇلارنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىش شائىر نەزىرىدە ئەڭ ئالىي شەرەپ. ئۇ
سوپىلارنى ئىنچىكە كۆزىتىپ، رىياكار، يالغانچى، ئاچ كۆز سوپىلارنى:

دانەئى تەسبىھ ئالىپ ئەلنى كۆزىگە سوفى سەن،
نەفس بەدلەر ئالدىدا تەرسا جۇھۇدلار توپى سەن.

دەپ تىللايدۇ.

شائىرنىڭ سوپىلار ھەققىدىكى بۇ خىل ئەمەلىي قاراشلىرى كېيىنكى دەۋرلەردە نەۋائى ۋە زەلىلى
لى ئىجادىيىتىگىمۇ بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتتى. نەۋائى ئىجادىيەت تېمىلىرى بايراق قىلىنغان 15 -
ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تېماتىكىسىدا بولسۇن ياكى زەلىلىنىڭ رېئاللىق ئېلېمېنتلار بىلەن تو-
يۇنغان ئىجادىيەت تېمىلىرىدا بولسۇن، رىياكار سوپى - زاھىتلارنىڭ رەزىل ماھىيىتىنى پاش قىلىش
ئەھمەد يەسسەۋى ھېكمەتلىرىدە چېچەك ئاچقان مۇشۇ خىل خاھىشنىڭ تەسىرىدىن مۇستەسنا ئەمەس.
بۇ نۇقتىدا شائىر گەرچە ئۆزى ئاتاقلىق سوپىزم ۋەكىلى بولسىمۇ، لېكىن سوپىلارنىڭ چېكىدىن ئاش-
قان رەزىل قىلمىشلىرىنى قامچىلاشتا دادىل ھەرىكەت قىلغان. مەلۇم جەھەتتىن قارىغاندا، بۇ شائىر-
نىڭ ئەينى دەۋر جاھىلىيەت كۈچلىرى تەرىپىدىن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن مەنسۇر ھەللاجى يولىنى
ئۇلۇغلاپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئۆمۈرلۈك ھەمراھى دەپ تونۇيدىغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلىشى ھېساب-
لىنىدۇ.

3

سوپىزم ئەدەبىياتى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئارىسىغا سوپىزم ئىدىيىسى خاھىشنىڭ يامرىشى
بىلەن تەڭ باشلانغان. ئېنگېلس «گېرمانىيىدە دېھقانلار ئۇرۇشى» دېگەن كىتابىدا «فېئودالىزمغا قارشى
ئىنقىلابىي ئۆكتىچىلەر پۈتۈن ئوتتۇرا ئەسىر داۋامىدا پائالىيەت ئېلىپ باردى. شارائىتنىڭ بىردەك
بولمىغانلىقى تۈپەيلى ئۇ بەزىدە سوپىزم شەكلىدە، بەزىدە ئاشكارا دەھرىيلىك شەكلىدە، بەزىدە قورال-
لىق ئىسيان شەكلىدە ئىپادىلەندى» دەپ يازغانىدى. ئېنگېلسنىڭ مۇشۇ سۆزىگە ئاساسلانغاندا، ئىلغار
خاھىشتىكى سوپىستىك كۈچلەر تارىختا ئەدەبىياتنى ۋاستە قىلىپ، ئىنساننى ئۇلۇغلىغان، ئىنسانىي
قەدىر - قىممەتنى ئاياغ ئاستى قىلىدىغان فېئودالىزم جەمئىيىتىگە ۋە فېئودال كۈچلەرنىڭ ھاكىم-
مۈتلەقلىق زوراۋانلىقىغا قارشى تۇرغان. شائىر ئەھمەد يەسسەۋى مانا مۇشۇ مەقسەتنى چىقىش قىلغان
ھالدا ئۆز زامانىسىدىكى روھانىي كۈچلەردىن پەرقلىق ھالدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، فېئودال
روھانىيلارنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى بولغان بايەزدى، مەنسۇر ھەللاجى قاتارلىق ئىلغار خاھىشتىكى سو-
پىستىك كۈچلەر بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇشنى ئىستىگەن.

شائىر ئەھمەد يەسسەۋى ئىجادىيىتىدە زامانىسىدا ئېزىلىۋاتقان خەلق ئاممىسىنىڭ تەقدىرىنى ئۇ-
زۇل - كېسىل ھەل قىلىشنىڭ ئۈنۈملۈك چارىسىنى ئوتتۇرىغا قويالمىغان بولسىمۇ، لېكىن خەلقنىڭ
ئېچىنىشلىق تۇرمۇشىغا ھېسداشلىق قىلغان؛ فېئودال زالىم كۈچلەر ئۈستىدىن ھەقلىق يوسۇندا

ئىسيان كۆتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ چىرىك ئەخلاقى دۇنياسىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ تاشلىغان؛ روھانىي كۈچلەرنىڭ ئالدامچى، ھىيلىگەر، نەپىرەڭگۈز خۇسۇسىيىتىنى، خەلقنى شىلىشتىكى رەزىل ۋاستىسىنى دادىللىق بىلەن ماھىيەتلىك ھالدا پاش قىلغان. بۇ ھال ئەينى دەۋر ئۈچۈن ئېيتقاندا، يۈكسەك خەلقپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ روشەن ئىپادىسى ئىدى.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە شائىر ئىجادىيىتىدە ئەڭ ئەھمىيەتلىك بىر تەرەپ تىل جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكتە كۆرۈلىدۇ. شائىر مەيلى ئۆز ئىدىيىسىنى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقىتىش مەقسىتىدە بولسۇن ياكى ئەرەب، پارس تىللىرى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئارىسىدا كەڭ تۈردە ئومۇملىشىۋاتقان ئاشۇ دەۋردە ئەرەب - پارس تىللىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىنىڭ ئورنىنى ئېلىش خەۋپىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن بولسۇن، ساپ، جانلىق خەلق تىلى بىلەن ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىپ، ئۇنىڭ خارەزم تەرەپلەردە كەڭ تۈردە ئومۇملىشىشىنى ئىلگىرى سۈردى. ئۇنىڭدىن باشقا ئەھمەد يەسسەۋى شېئىرىيەتتە ۋەزىن يەڭگىل، پىكىرلەر ئويناق، راۋان، شوخ بولۇشتىن ئىبارەت ئاددىي شېئىرىي شەكىل ئارقىلىق يېڭىچە ئۇسلۇب ياراتتى. يۇقىرىقى نۇقتىلار شائىر ئىدىيىسىدىكى ئىلغار خاھىش بىلەن قوشۇلۇپ، شائىر ئىجادىيىتىنىڭ مۇناسىپ ئورنىنى بەلگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى يەنە بىر قېتىم كۆرسىتىپ بەردى.

دەرۋەقە، سۆيىمىنىڭ تەرغىبات ئىدىيىسى ماھىيەتتىن ئېيتقاندا، تەركىدۇنيالىقنى تەشەببۇس قىلىپ، بۇ دۇنيادىكى بارلىق مەئشەتتىن قول ئۈزۈپ ئۇ دۇنيالىقنى ئىزدەش، بۇ نىشانغا يېتىش ئۈچۈن تۈرلۈك ئەمەللەرنى بېجىرىشتىن ئىبارەت. بۇ ئومۇمىي تەرەققىيات ئېڭىغا تەسىر يەتكۈزۈپ، تەرەققىي-ياتتى بوغۇپ، ئىنسان مەنۋىيىتىنى چۈشەپ قويدۇ. شائىر ئەھمەد يەسسەۋى ئىدىيىسىدە بۇ تەرەپمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئورۇن ئالغان. شائىر ئۆز ئىدىيىسىنى تەرغىب قىلىشتا كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا ئۇ دۇنيا چۈشەنچىسىنى تولۇق سىڭدۈرۈپ، تەركىدۇنياچىلىقنى تەشەببۇس قىلغان، ئۇ دۇنيا مەئشەتتىن كۆككە كۆتۈرۈپ، رېئال دۇنيا مەئشەتلىرىنى چەتكە قاققان. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا نوقۇل سو-پىستىك ئىدىيىنى تەرغىب قىلىپ، پۈتكۈل خەلقنى قۇلغا ئايلاندۇرۇشنى مەقسەت قىلغان، ئۆز مەقسىتىگە يېتىش يولىدا ھەرقانداق ئەسكىلىكنى قىلىشتىن يانمايدىغان روھانىي كۈچلەردىن ئالاھىدە پەرقلەندۈ. بۇ دۇنيادىكى ئىنسانىي مېھىر - مۇھەببەت، خەلقنىڭ بەختى يولىدىكى پىداكارلىق، خالىس ياردەم، ياخشى ئەخلاق، ئېسىل پەزىلەتلەر ئۇ دۇنيا راھىتىنىڭ ئاساسى دېگەن ئىدىيىدە چىڭ تۇرۇپ، شۇ ئاساستا ئۆز پىكىرىنى يۈرۈشتۈرىدۇ ۋە مۇشۇ يول بويىچە ئۆز ئىدىيىسىنى قاناتلاندۇرىدۇ. بۇ ھال «جەننەت بىلەن دوزاخ» نىڭ دىئالوگىدىكى مەزمۇنلاردا روشەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى»، 1 - توم، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى؛
2. «بۇلاق» ژۇرنىلى، ئومۇمىي 14 -، 16 -، 20 - سانلار؛
3. شەرىپىدىن ئۆمەر: «ئۇيغۇرلاردا كلاسسىك ئەدەبىيات»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1989 - يىلى نەشرى.

(ئاپتور قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتىدا، دوتسېنت)

ئادىر مەسەل - چۆچەكلەر خەزىنىسى

«كەلىلە ۋە دېمىنە»

مۇھەممەد تۇرسۇن تۇردى

«كەلىلە ۋە دېمىنە» پەند - نەسەت خاراكتېرىدىكى مەسەل - چۆچەك ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەردىن تۈزۈلگەن زور ھەجىملىك ئەسەر بولۇپ، ئوتتۇرا ئەسىر ئەرەب ئەدەبىياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ مۇشۇ نام بىلەن دۇنيادىكى نۇرغۇن مىللەتلەرگە ئۇزۇندىن بۇيان، تونۇشلۇق بولۇپ كەلدى. مىلادىيە 1717 - يىلى موللا مۇھەممەد تۆمۈر بۇ كىتابنى پارس تىلىدىن چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇرغاندىن بۇيان ئۇنىڭدىكى كىشىنى مەھلىيا قىلىدىغان زور تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە قىزد - قارلىق مەسەل - چۆچەكلەر خەلقىمىزگە ئىجابىي مەنىۋى ئوزۇق بېرىپ، ئەدەبىيات گۈلزارىمىزغا يېڭى ھۆسن قوشتى. 1984 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نىمەتۇللا ئەبەيدۇللاخان ھاجىم بۇ كىتابنىڭ موللا مۇھەممەد تۆمۈر نۇسخىسى ئاساسىدا ئىشلىگەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسىنى نەشر قىلغاندىن بۇيان، كەڭ ئوقۇمەنلىرىمىز بۇ ئەسەر بىلەن تېخىمۇ كەڭ تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى. ئۇنىڭدىكى چوڭقۇر ئىدىيىۋى مەزمۇن، گۈزەل تىل ۋاسىتىسى بىلەن يارىتىلغان يارقىن بە - دىئىي ئوبرازلار ۋە پەلسەپىۋىلىككە باي ھېكمەتلەر كىشىلەرنى مەھلىيا قىلدى. كىتابنىڭ 2006 - يىلى قايتا نەشر قىلىنغانلىقى يەنە بىر زور خۇشاللىق ئىش بولدى. ئۇ گەرچە بىر تەرجىمە ئەسەر بولسىمۇ، لېكىن خەلقىمىز ئىچىگە كەڭ تارقالغانلىقى، تەسىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، بولۇپمۇ تەرجىمان - لىرىنىڭ پاساھەتلىك تىل بىلەن ئىجادىي تەرجىمە قىلىپ كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكى سەۋەبلىك ئۇ - نى ئەدەبىيات تارىخىمىزغا مەنسۇپ مۇھىم ئەدەبىي يادىكارلىق دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. شۇڭا، بۇ ئە - سەرنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلىش بىزنىڭ بۇ ئەسەر ھەققىدىكى تونۇشىمىزنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشىمىزغا ئەمەس، بەلكى يەنە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىمىزنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى بەزى ماھىيەتلىك مەسىلە - لەرنى چۈشىنىۋېلىشىمىزغا مۇپايىزە بولىدۇ.

1. ئەسەرنىڭ مەنبەلىرى

ئەسەرنىڭ قولىمىزدىكى نۇسخىسى ئارىلاشما مەدەنىيەتنىڭ مەھسۇلى. ئۇ مىلادىيە 6 - ئەسىردىن 18 - ئەسىرگىچە قولدىن قولغا ئۆتۈش، تىلدىن تىلغا تەرجىمە قىلىنىش ۋە ئۈزلۈكسىز ئىجادىي بېيىد - تىش نەتىجىسىدە ھازىرقى ھالەتكە كەلگەن. شۇڭا، ئۇنىڭ مەنبەلىرىمۇ بىرقەدەر مۇرەككەپ. ئەمما،

قەدىمكى ھىندىستاننىڭ مەشھۇر مەسەل - چۆچەكلەر توپلىمى «بەش نامە» بىلەن ئوتتۇرا ئەسىر پارس خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرى ئۇنىڭ ئاساسلىق مەنبەسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. «بەش نامە» قەدىمكى ھىندىستان خەلق ئېغىز ئىجادىيىتىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇنىڭدا تۈرلۈك ھايۋانات پېرسوناژلار ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان قىزىقارلىق مەسەل - چۆچەكلەر ئارقىلىق ئەينى دەۋر رېئاللىقىنىڭ بەدىئىي كارتىنىسى سىزىپ بېرىلگەن. كىتابنىڭ مۇقەددىمىسىدە قەيت قىلىنىشىچە، ئۇنى قەدىمكى ھىندى ھەكىملىرىدىن ۋىسنۇسارمان (Visnusarman) پادىشاھ ئاماراساكتى (Amarasakti) نىڭ ئۈچ نەپەر دۆت ئوغلىنى ئەقىللىق قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن يازغانىكەن. قەدىمكى ھىندىستاندا بۇ كىتابنىڭ تۆت خىل نۇسخىسى بولغان. بۇنىڭ ئىچىدە «كەشمىر نۇسخىسى» ئەڭ قەدىمىي نۇسخا بولۇپ، مىلادىيە 6 - ئەسىردىن بۇرۇن كىتاب ھالىتىگە كەلگەن. 1199 - يىلى بۇنىباخادرا (Bunabhadra) ئىسىملىك براھمان ۋەزىر سوما (soma) نىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئىلگىرىكى نۇسخىلار ئاساسىدا بۇ كىتابنىڭ تولۇق نۇسخىسىنى ئىشلەپ چىققان. جى شىيەنلىن ئەپەندى 1959 - يىلى مۇشۇ نۇسخىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغانىدى. «بەش نامە» مىلادىيە 6 - ئەسىردىن پارسلارغا يېتىپ بارغان. شۇ چاغدا ئىران شاھلىرىدىن خۇسرەۋ نۇشروۋان (531 - 579) يىلىغىچە تەختتە ئولتۇرغان (غان) نىڭ بۇيرۇقى بويىچە تېۋىپ بەرزۇيە بۇ كىتابنىڭ ھىندىستاننىڭ غەربىي شىمال قىسمىدا تارقالغان نۇسخىسىنى قەدىمكى پارس تىلى - پەھلىۋى تىلىغا تەرجىمە قىلغان. فىردەۋسى «شاھنامە» نىڭ «خۇسرەۋ پەرۋىز ۋە شىرىن داستانى» دېگەن قىسمىدا تىلغا ئالغان «كەلىلە» كىتابى مۇشۇ نۇسخىنى كۆرسەتسە كېرەك. 570 - يىلى ئەتراپىدا سۈرىيلىك بۇد (Bud) ئىسىملىك ئەدىب بۇ كىتابنى پەھلىۋى تىلىدىن قەدىمكى سۈرىيە تىلىغا تەرجىمە قىلغان ھەمدە كىتابنى «بەش نامە» دىكى كاراتاكا (Karataka) ۋە داماناكا (Damanaka) دېگەن ئىككى چىلبۇرە باش قەھرىماننىڭ ئىسمىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بويىچە «كەلىلە ۋە دېمىنە» دەپ ئاتىغان. بۇ نۇسخىنىڭ ئەينى چاغدىلا نۇرغۇن جايلاردا زاپا بولۇپ كەتكەن. 750 - يىلى ئەتراپىدا ئەبۇل ھەسەن ئابدۇللا ئىبنى ئەلى مۇقەففا (724 - 759) بۇ كىتابنى پەھلىۋى تىلىدىن ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلغان. مۇقەففا تەرجىمە جەريانىدا ئىجادىي يول تۇتۇپ، بەزى يېڭى مەزمۇنلارنى قوشقان ھەمدە كىتابنى ئوخشاشلا «كەلىلە ۋە دېمىنە» دەپ ئاتىغان. 1442 - يىلى نەسرۇللا ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلھەمىد ئەبۇل مەئالى بۇ كىتابنى مۇقەففانىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىدىن پارس تىلىغا قايتا تەرجىمە قىلغان. كېيىن مەۋلانا ھۈسەيىن (ۋائىز كاشفى) كىتابنى ئەبۇل مەئالى نۇسخىسى ئاساسىدا پارس تىلى بىلەن قايتىدىن چۈشىنىشلىك قىلىپ ئىشلەپ چىققان. بۇ نۇسخىنىڭ ئۇسلۇبى ۋە تىلى گۈزەل بولۇپ، موللا مۇھەممەد تۆمۈرنىڭ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسى مۇشۇ نۇسخا ئاساسىدا ئىشلەنگەنىدى. «بەش نامە» نىڭ 6 - ئەسىردە تېۋىپ بەرزۇيە ئاساسلانغان سانسكرىتچە نۇسخىسى يوقىلىپ كەتكەن. بۇ ئەڭ دەسلەپكى نۇسخا بولغاچقا، ئۇنىڭدىكى مەسەل - چۆچەكلەر سان جەھەتتىن نىسبەتەن ئاز بولۇپ، كۆپىنچىسى ھايۋانات چۆچەكلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. «كەلىلە ۋە دېمىنە» نىڭ 1934 - يىلى قاھىرە مۇستافا مۇھەممەد نەشرىياتى نەشر قىلغان مۇقەففا نۇسخىسى ئاساسىدا ئىشلەنگەن خەنزۇچە تەرجىمىسى بىلەن «بەش نامە» نىڭ جى شىيەنلىن ئەپەندى سانسكرىت تىلىدىن تەرجىمە قىلغان خەنزۇچە نۇسخىسىنى سېلىشتۇرغاندا، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى زور پەرق بارلىقىنى كۆرىمىز. جى شىيەنلىن ئاساسلانغان نۇسخا 12 - ئەسىردىكى تولۇقلانغان

نۇسخا بولۇپ، ئۇنىڭدا بەش غول ھېكايە ئىچىدە 78 مەسەل - چۆچەك بار. «كەلىلە ۋە دېمىنە» نىڭ مۇقەففا نۇسخىسى ئاساسىدا ئىشلەنگەن خەنزۇچە نۇسخىسىدا 15 كىچىك ماۋزۇ ئاستىدا 42 چۆچەك بار. بۇنىڭدا «بەش نامە» نىڭ يۇقىرىقى نۇسخىسىدىكى خېلى كۆپ چۆچەكلەر ئەينەن ساقلانغاندىن سىرت، يەنە بەزى پارس چۆچەكلىرىمۇ ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىن مۇقەففانىڭ تەرجىمە جەريانىدا بەزى مەسەل - چۆچەكلەرنى قوشقانلىقىنى بىلىش مۇمكىن. «كەلىلە ۋە دېمىنە» نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىدا 14 باب ئىچىدە 103 مەسەل - چۆچەك بار. بۇلارنىڭ بىر قىسمى «بەش نامە» دىكى ۋە مۇقەففانىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىدىكى چۆچەكلەر، يەنە بىر قىسمى بولسا ئەبۇل مەئالى بىلەن مەۋلانا ھۈسەيىن تەرجىمە قىلىش ۋە قايتا ئىشلەش جەريانىدا يېڭىدىن قوشقان پارس چۆچەكلىرىدۇر.

2. ئەبۇل ھەسەن ئابدۇللا مۇقەففا ھەققىدە

مۇقەففا 724 - يىلى ئەينى ۋاقىتتىكى پېرسىيەنىڭ زۇل شەھىرىدە، يەنى ھازىرقى فىرۇزئابادتا تۇغۇلغان، بالىلىق چاغلىرى پېرسىيەدە ئۆتكەن، كېيىن بەسرەگە كەلگەن. ئۇ ئاتەشپەرەس ئىدى. ئۇنىڭ يېزىقچىلىق ھاياتى ئۈمەييە دەۋرى (661 غىچە 750) دە باشلانغان، ئابباسىيلار ھاكىمىيىتى تىكلەنگەندىن كېيىن، ئاھۋاز ۋالىيسى ئېيسا بىننى ئەلىنىڭ قولىدا كاتىپ بولۇپ ئىشلىگەن ھەمدە ئىسلامغا بەيئەت قىلغان، ئۇ خەلىپە مەنسۇرنىڭ تاغىسى ئابدۇللا بىننى ئەلى ئۈچۈن يېزىپ بەرگەن قۇللارنى ئازاد قىلىش ھەققىدىكى كاپالەتنامىدە كۈچلۈك ئىبارىلەرنى ئىشلىتىپ، مەنسۇرنىڭ غەزىپىنى قوزغىغانلىقى ئۈچۈن، مۇقەففادىن نارازى بولۇپ كېلىۋاتقان بەسرە ۋالىيسى سۇفۇيا 759 - يىلى ئۇنى چاقىرتىپ تېنىنى پارچىلاپ ئوتقا تاشلاپ كۆيدۈرۈۋەتكەن.

مۇقەففا 35 يىللىق ھاياتىدا ئەرەب ھۆكۈمرانلىرىنىڭ مەرۋىيلەرگە سالغان زۇلۇملىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. ئۇ ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلىش ئارقىلىق ساسانىيلارنىڭ سەلتەنىتىنى ئابباسىيلارغا بىلدۈرمەكچى ۋە مەۋجۇت تۈزۈمنى ئىسلاھ قىلماقچى بولغان. ئۇ «كەلىلە ۋە دېمىنە» دىن باشقا يەنە «شاھنامە» نىڭ مۇھىم ماتېرىيال مەنبەسى بولغان «خۇداينامە»، پارس ئۆرپ - ئادەت ۋە مەدەنىيىتى مەزمۇن قىلىنغان «ئايىننامە»، خۇسرەۋ نۇشروۋانىنىڭ تەرجىمىھالىغا ئاتى «تاجنامە»، دانىشمەنلەر تەزكىرىسى «مازداك» قاتارلىق پارسچە ئەسەرلەرنى، ئارىستوتىلنىڭ پارسچىغا تەرجىمە قىلىنغان «كاتېگورىيە»، «ئىستىلىستىكا» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى، پورفىلىنىڭ «ئىدىيە ساغۇچ» (لوگىكىغا مۇقەددىمە) دېگەن ئەسىرىنى ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلغان، «ۋەزىرلەر ھەققىدە كىتاب»، «ئەدەبىيات نامە» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئەرەب تىلىدا يېزىپ تاماملىغان. مۇقەففا ئۆزىنىڭ مول ئىلمىي ئەمگەكلىرى ئارقىلىق ئابباسىيلار دەۋرىدىكى شەرق مەدەنىيىتى ئويغىنىش ھەرىكىتىگە تېگىشلىك ھەسسە قوشۇپ، ئەرەب ئەدەبىياتى تارىخىدىكى مەشھۇر شەخس بولۇپ قالغان. «كەلىلە ۋە دېمىنە» گەرچە مۇقەففانىڭ تەرجىمە ئەسىرى بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تەرجىمە جەريانىدا ئىجادىي يول تۇتقانلىقى ئۈچۈن ئەسەرنىڭ تۈرلۈك تىللاردىكى تەرجىمىسى ۋە قايتا ئىشلەنگەن نۇسخىلىرىنىڭ ھەممىسىدە ئاپتور سۈپىتىدە تونۇلغان.

3. ئەسەرنىڭ ئىدىيە مەزمۇنى ۋە بەدىئىي ئالاھىدىلىكى

«كەلىلە ۋە دېمەنە» ئۆز سەھىپىلىرىدە شاھ دابىشلىم بىلەن بىدپاي ھەكىمنىڭ سۆھبىتىنى ۋاسىدە تە قىلىپ تەشكىللەنگەن بىر قاتار مەسەل - چۆچەكلەر ۋە ئۇلاردا يارىتىلغان روشەن خاراكتېرگە ئىدگە پېرسوناژلار ئوبرازى ئارقىلىق كىشىلىك ھاياتتىكى بىرمۇنچە رېئال ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى پەلسەپىۋى يۈكسەكلىكتىن يارقىن ئەكس ئەتتۈرگەن.

قەدىمكى رىم مەسەلچىسى پېدرۇس: «ئېزىلگۈچى قۇللار ئۆزلىرىنىڭ ئىزھار قىلىشقا پېتىنالمىغان ھېسسىياتلىرىنى مەسەل شەكلىدە ئىزھار قىلىپ، توقۇلما لەتىپىلەر ئارقىلىق ئەيىبلەشنى ساقلىغان» دېگەندى. «كەلىلە ۋە دېمەنە» مەسەلنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىدە تولۇق مۇجەسسەملەشتۈرگەن ھالدا قۇلدارلىق ۋە فېئوداللىق تۈزۈم ئاستىدىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئاشكارا ئىزھار قىلىشقا پېتىنالمىغان ئاشۇ خىل ھېسسىياتلىرىنى ئىزھار قىلىپ بەرگەن. ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشتە ياخشىلىقنىڭ يامانلىق ئۈستىدىن ھامان غالىپ كېلىدىغانلىقى ئەسەرنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە سىڭگەن تۈپ ئىدىيە بولۇپ، ئەسەردىكى بىر مۇقەددىمە ۋە مەخسۇس تېمىلار بولۇپ، يىچە ئايرىلغان 14 باب ئىچىدىكى مەزمۇن جەھەتتە ئۆزئارا باغلىنىشلىق ھەم نىسپىي مۇستەقىللىققا ئىگە مەسەل - چۆچەكلەر بۇ تۈپ ئىدىيەنى چۆرىدىگەن ھالدا تەتقىد قىلىش بىلەن مەدھىيەلەش، ئىنكار قىلىش بىلەن مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە تەڭ ئېتىبار بەرگەن بولۇپ، يامانلىق، رەزىللىك، خۇنۇكلىك ۋە ئۇنىڭ رېئاللىقتىكى ئىپادىسى بولغان تەمەخۇرلۇق، ئىككى يۈزلىمىچىلىك، ھەسەتخورلۇق، چېقىمچىلىق، يالغانچىلىق قاتتىق تەنقىد ئاستىغا ئېلىنىپ ئىنكار قىلىنغان؛ سەمىيلىك، ئاق كۆڭۈلۈك، ئادىللىق ۋە ھەققانىيەت مەدھىيەلىنىپ مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن. بۇ خىل مەزمۇن ئەسەرنىڭ 1 - بابلىرىدا نۇقتىلىق تەسۋىرلەنگەن ئاق كۆڭۈل كەلىلە بىلەن بەتنىيەت دېمەندىن ئىبارەت ئىككى چېلبۆرە پېرسوناژ ھەمدە دېمەنەنىڭ كەلىلە سۆزلەپ بەرگەن ئىبىرەتلىك ھېكايەتلەرگە قۇلاق سالماي، نام - ئاتاق ۋە يۇقىرى مەرتىۋە ئېلىش ئۈچۈن شىر پادىشاھنىڭ خىزمىتىگە بارغانلىقى، ئۆزىنىڭ رەزىل مەقسىتى ئۈچۈن سەمىي، بىگۇناھ ئۆكۈزنى شىرغا چېقىشتۇرۇش يولى بىلەن ئۇنىڭغا زىيان كەشلىك قىلىپ، ئاخىردا ئۆزىنىڭ سۇيىقەستلىرى پاش بولۇپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلىقىدىن ئىبارەت جانلىق ۋەقەلىكلەر ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. ئەسەردىكى «شاھى ئادىلنىڭ ھېكايىسى»، «تۈلكە بىلەن توشقان ۋە بۆرىنىڭ ھېكايىسى»، «قاغا بىلەن يىلان ۋە مولۇننىڭ ھېكايىسى» قاتارلىقلاردا، بولۇپمۇ «زالىم شىر بىلەن قاراقۇلاق ھېكايىسى» دە سۆزلەنگەن مېۋىلىك دەرەخنىڭ نالىسىگە قارىماي ئۇنىڭ يىلتىزىنى قىرغىغان چاشقاننىڭ يىلانغا، يىلاننىڭ كىرىپىگە، كىرىپىنىڭ تۈلكىگە، تۈلكىنىڭ ئىتقا، ئىتنىڭ يولۋاسقا يەم بولغانلىقى، يولۋاسنىڭ ئوۋچى ئوقىدا ئۆلگەنلىكى، ئوۋچىنى ئاتلىق كىشى ئۆلۈتۈرگەنلىكى، ئاتلىق كىشىنىڭ ئاتتىن يىقىلىپ ئۆلگەنلىكىدەك ۋەقەلىكلەردە يۇقىرىقى مەزمۇنلار يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇلۇپ، ھىيلە - مېكر، سۇيىقەست، ھەسەتخورلۇق، قارا نىيەتلىكنىڭ شۇملۇق ۋە ھالاكەتتىن باشقا ئاقىۋەت بەرمەيدىغانلىقى، باشقىلارنى ھالاك قىلىشقا ھەرىكەت قىلغۇچىلارنىڭ ھامان ئۆز ئەجلىدىن بۇرۇن ئۆلىدىغانلىقى چۈشەندۈرۈلگەن. ئەسەردىكى خېلى كۆپ مەسەل - چۆچەكلەردە

دوستلار ئارا ئىناق، ئىتتىپاق ئۆتۈش، قىيىنچىلىق، خەۋپ - خەتەر ئالدىدا ئۆزئارا ياردەم بېرىشتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاق ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك روھ مەدەھىيلىنىپ، زوراۋانلىق، تاجاۋۇزچىلىق پاش قىلىنغان. ئىتتىپاق بولۇش، ئىناق ئۆتۈش ئىنساندىكى گۈزەل ئەخلاق، شۇنداقلا ئەدەبىياتتىكى ئۆلمەس تېمىلارنىڭ بىرى. ئەسەردە بۇ تېما تۈرلۈك ھايۋانات ئوبرازلىرى ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرى ئارقىلىق جانلىق يورۇتۇپ بېرىلگەن. مەسىلەن، «قاغا بىلەن چاشقان ۋە كەپتەرنىڭ ھېكايىسى» دە بىر توپ كەپتەر ئوۋچىنىڭ تۈزىقىغا چۈشۈپ قالغاندا، بىر قېرى كەپتەرنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ھەممە كەپتەرلەر ئورتاق مەقسەتتە بىر نشانغا قاراپ توزاقنى كۆتۈرۈپ ئۇچۇپ كېتىدۇ، كېيىن چاشقاننىڭ توزاق يىپلىرىنى ئۈزۈۋېتىشى بىلەن كەپتەرلەر خەتەردىن قۇتۇلىدۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرغان قاغا چاشقان بىلەن دوست بولىدۇ. ئاخىردا چاشقان، قاغا، تاشپاقا، كېيىك ۋە كەپتەرلەر ئۆزئارا دوست بولۇپ، جاپا - مۇشەققەت ۋە ھالاۋەتتە بىر - بىرىگە سادىق دوست بولۇپ، ئۆزىنىڭ كۈچلۈك دۈشمەنلىرىنى مەغلۇپ قىلىدۇ. ئىتتىپاقلىق، ئىناقلىق تېما قىلىنغان چۆچەكلەردە يەنە زۇلۇم ۋە خورلۇققا ئۇچرىغان ئاجىزلارنىڭ زىچ ھەمكارلىشىپ، ئەزگۈچى زوراۋانلار ئۈستىدىن غەلبە قىلغانلىقى، ھەر - قانداق زوراۋانلىقنىڭ مۇستەھكەم ئىتتىپاقلىق ئاستىدا ھامان بەربات بولىدىغانلىقى ئىپادىلەنگەن.

«كەلىلە ۋە دېمەن» دىكى مەسەل - چۆچەكلەرنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى بولغان قەدىمكى ھىندىستاندا قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەر شەكىللەنگەندىن كېيىنكى بىرقانچە مىڭ يىلغىچە قاتتىق دەرىجە تۈزۈمى داۋام قىلغان بولۇپ، ئاتالمىش يۇقىرى دەرىجىلىك كىشىلەر ھېسابلانغان ھۆكۈمرانلار توۋەن دەرىجىلىك كىشىلەر ھېسابلانغان كەڭ جىسمانىي ئەمگەكچىلەرنى خالىغانچە ئېزەتتى ۋە ئۆلتۈرەتتى. خەلقنىڭ قىلچە قارشىلىق كۆرسىتىش ھوقۇقى يوق ئىدى. ئۇلار بۇنداق تەڭسىزلىككە تۈرلۈك چارىلەر بىلەن قارشىلىق كۆرسەتسىمۇ، تارىخىي شارائىتنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرايتتى. شۇنداقسىمۇ ئۇلار كۈرەشنى توختاتمايتتى ھەمدە گۈزەل كېلەچەككە تەلپۈنەتتى. ئەسەردە ئەمگەكچى خەلقنىڭ بۇ خىل كۈرەشلىرى ۋە ئارزۇلىرى روشەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مەسىلەن، «قاغا بىلەن يىلاننىڭ ھېكايىسى» دە بىر قاغا چاڭگىدىكى بالىلىرىغا ئارام بەرمەيۋاتقان يىلاننى بىر ئايالنىڭ يىلاننى ئۆلتۈرۈشتىكى ئەپچىل چارىسى بىلەن يوقاتقانلىقى يېزىلغان. «قۇشقاچ بىلەن قۇرغۇيىنىڭ ھېكايىسى»، «قۇشقاچ بىلەن يىلاننىڭ ھېكايىسى»، «بىر جۈپ تەيتۈردى ۋە دەريا ۋەكىلىنىڭ ھېكايىسى» قاتارلىقلاردا بۇ خىل ئىدىيە تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن. بۇ خىل مەزمۇندىكى چۆچەكلەردە يەنە كۈرەش قىلىشقا جۈرئەتلىك ۋە ماھىر بولۇش ئىدىيىسى ئالغا سۈرۈلگەن. مەسىلەن، «شىر بىلەن توشقاننىڭ ھېكايىسى» دە بىر زالىم شىرنىڭ ھەر كۈنى نۆۋەت بىلەن بىردىن جانىۋارنى يەيدىغانلىقى، نۆۋەت توشقانغا كەلگەندە، توشقان جۈرئەتلىك بولۇپ، ئەقىل ئىشلىتىپ، شىرنى قۇدۇق بېشىغا باشلاپ كەلگەنلىكى، شىر قۇدۇق ئىچىدە ئۆزىنىڭ كۆلەڭگىسىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىش ئۈچۈن قۇدۇققا سەكرەپ ئۆلگەنلىكى ھېكايە قىلىنغان.

باشقىلارنىڭ رىزىقىغا چاڭگال سېلىش فېئودال زوراۋانلارنىڭ نومۇسىز قىلمىشلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇلار ئۆز ھالاۋىتى ئۈچۈن ئەمگەكچى خەلقكە ئېغىر كۈلپەتلەرنى كەلتۈرەتتى. ئەمگەكچى خەلقنىڭ زوراۋانلاردىن قۇتۇلۇش ئارزۇسى ۋە تاجاۋۇزچىلارنىڭ ھامان مەغلۇپ بولىدىغانلىقى ئەسەرنىڭ «ھۇۋۇقۇشلار بىلەن قاغىلارنىڭ ھېكايىسى»، «مايمۇنلار بىلەن ئېيىقلارنىڭ ھېكايىسى» سەھىپىلىرىدىكى

ھۇۋۇقۇش، ئېيىق، پىل قاتارلىق زوراۋانلارنىڭ شەرمەندە ئاقىۋەتلىرى ھەمدە «مايمۇن بىلەن توڭگۇزنىڭ ھېكايىسى» دىكى ئوۋچىدىن ئۈركۈپ قېچىپ كەلگەن بىر توڭگۇزنىڭ مايمۇننىڭ زېمىنىغا ئۈسۈپ كىرگەنلىكى، مايمۇن ئىلاجسىز ئۇنى قارشى ئېلىپ، ئۆزى يېيىش ئۈچۈن ساقلاپ قويغان ئەنجۈرلىرىدىن ئازراق بەرگەنلىكى، توڭگۇز قانائەت قىلماي ھەممە ئەنجۈرنى يەپ تۈگىتىۋېتىش ئۈچۈن ئەنجۈر دەرىخىگە چىققاندا يىقىلىپ چۈشۈپ، رەسۋالارچە ئۆلگەنلىكىدەك ۋەقەلىك ئارقىلىق جانلىق بايان قىلىنغان.

ئەسەردىكى يەنە بىر قىسىم مەسەل - چۆچەكلەردە تەنقىدنىڭ تىخ ئۇچى ئەينى جەمئىيەتتىكى يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرىگە قارىتىلغان. مەسىلەن، «يىلان بىلەن پاقىنىڭ ھېكايىسى» دە پاقىلار پادىشاھنىڭ ھەر كۈنى ئىككى پاقىنى بىر زەھەرلىك يىلانغا يەم قىلىپ بېرىش بەدىلىگە ئۆزى يىلانغا مەنپ ھۇزۇرلىنىدىغانلىقى يېزىلىپ، باشقىلارنىڭ ھاياتى بەدىلىگە ھۇزۇر - ھالاۋەت سۈرىدىغان، كىچىككىنە ئابروۋى ئۈچۈن باشقىلارنىڭ جېنىنى ساتىدىغان نومۇسسۇزلار قاتتىق قامچىلانغان بولسا، «كەكلىك، چىل ۋە مۈشۈكنىڭ ھېكايىسى» دە بىر ئوۋچىنى تاللىشىپ ئازارلىشىپ قالغان كەكلىك بىلەن چىلنىڭ كۈندۈزى روزا تۇتۇپ، كېچىسى ئىبادەت قىلىدىغان قىياپەتكە كىرىۋالغان، ھېچقانداق جا-نىۋارنى يېمەسلىككە قەسەم ئىچكەن بىر مۈشۈككە دەۋا ئېيتىپ كەلگەنلىكى، مۈشۈك دەۋانى سوراش ئۇياقتا تۇرسۇن ئۆز تەبىئىتىنى ئاشكارىلاپ، ياغلىما گەپلەر بىلەن ئۇلارنى قايىمۇقتۇرۇپ بىراقلا يە-ۋەتكەنلىكى ئارقىلىق ئادەمگەرچىلىك، دىيانەت تونغا ئورنىتىۋالغان ھىيلىگەر، ئىككى يۈزلىمىچى قە-سەمخورلارنىڭ كىشىلەرگە ئۇلارنىڭ موھتاجلىقىدىن پايدىلىنىپ، زىيانكەشلىك قىلىدىغان رەزىل ما-ھىيىتى ئېچىپ تاشلانغان ھەمدە ئەزەلدىن نىيىتى يامان بولغانلارغا ئىشىنىشنىڭ زىيىنى، ئەرزىمەس ئىشلار ئۈچۈن ئۆز ئارا ئازارلىشىشنىڭ زوراۋانلارنىڭ تېخىمۇ ئېغىر زىيانكەشلىك قىلىشى ئۈچۈن دەستەك بولۇپ بېرىدىغانلىقى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

ئەسەردە يۇقىرىسى يادىرولۇق مەزمۇنلاردىن باشقا يەنە راست سۆزلۈك بولۇش، توغرا يول تۇتۇش، دوستلۇققا سادىق بولۇش، ھالال ياشاش، ئولجىغا قارا سانماسلىق، ئامانەتكە خىيانەت قىلماسلىق، ياخشىلىققا يامانلىق قىلىدىغان ياۋۇز تەبىئەتلىكلەردىن ھەزەر ئەيلەش، ھازىرچە ياخشىلىق قىلغانلارنىڭ كېيىن ئازار بېرىشىدىن ساقلىنىش، بىلىمسىز، نادانلار بىلەن ھەمسۆھبەت ۋە ئۆلپەت بولماسلىق قاتارلىق مەزمۇنلارمۇ قايىل قىلارلىق دەرىجىدە ئىپادىلەنگەن. ئەسەردىكى:

شىر زەنجىردە باغلاقتۇر، تۈلكە يۈرگەي بوش بىكار،
ئەيش - ئىشرەت بىرلە سەھرا قوينىدا ئەيلەپ شىكار.
زېرەك ئادەم ئۆز ئۆيىدە غەم بىلەن مەشغۇل، لېكىن،
يۈرەر غاپىل سەيرى ئەيلەپ نەگە بارسا ئىختىيار.

دېگەن مىسرالاردا جەمئىيەتتىكى تەڭسىزلىك ئۈستىدىن شىكايەت قىلىنغان. «كەلىلە ۋە دېمەن» دە گەرچە يۇقىرىقىدەك بىر قاتار خەلقچىللىق، دېموكراتىك ئىدىيە بىلەن يۇ-غۇرۇلغان ئىلغار مەزمۇنلار ئىپادىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن مەنتىقىي جەھەتتىن ئەسەرنىڭ تۈپ خاھى-د.

شىغا زىت بەزى پاسسىپ تەركىبلەرمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. مەسىلەن:

بەختى ئىقبال يۇلتۇزى ساڭا قاراپ تۇغقان كۈنى،
بولسا ھەرنە مەقسەتنىڭ ئىلكىگە كەلگەي ئۇ ئۇدۇل.
تەلىپنىڭ قىلماي مەدەت تەتۈر قاراپ تۇرغان كۈنى،
كۆلگە بارساڭ كۆل سۈيى قۇرۇپ شۇئان بولغۇسى چۆل.

دېگەن مىسرالاردا تەقدىرچىلىك ئىدىيىسى ئىپادىلەنگەن بولسا، «رۇم شاھزادىسىنىڭ ھېكايىسى» دە شاھزادىنىڭ كېلىشكەن قامىتىنى خوتۇنلارغا كۆز - كۆز قىلىپ، ھېچقانداق ئەجىر قىلمايلا نۇرغۇن پۇلغا ئېرىشىپ، ئاخىردا باشقا بىر ئەلگە پادىشاھ بولغانلىقى يېزىلىپ، ئەمگەك ۋە ھۈنەر - كەسىپ كەمستىلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا «قاغا بىلەن چاشقان ۋە كەپتەرلەرنىڭ ھېكايىسى» دە بۇ ھېكايىنىڭ ئەسلىي خاھىشىغا زىت ھالدا چاشقاننىڭ ئۆز ئۇۋىسىدا مىڭ دىنار پۇلنى بېسىپ ياتقان چاغدا زاھىت - نىڭ داستىخاندىكى يېمەكلىكلەرنى ئوغرىلاشقا مادارى يەتكەنلىكى، زاھىت مىڭ دىنارنى ئېلىۋالغان. دىن كېيىن، چاشقاننىڭ ياۋاش ۋە ئاجىز بولۇپ قالغانلىقى ھەمدە بۇ ۋەقەنىڭ تۈگەللىمىسى بولغان «ھەركىمنىڭ پۇلى ئاز بولسا قەدرى خار بولىدۇ» دېگەن سۆز ئارقىلىق پۇلغا چوقۇنۇش ئىدىيىسى ئىپادىلەنگەن. بۇلارغا تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، ئەلۋەتتە.

ئەسەر بەدىئىيلىك جەھەتتە ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىك ياراتقان. مۇۋاپىقەتلىك يارىتىلغان جان - لىق پېرسوناژلار ئوبرازى ئەسەردە ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدىغان ئالاھىدىلىكلەرنىڭ بىرى ھې - سابلىنىدۇ. بۇ پېرسوناژلار گەرچە تۈرلۈك ھايۋانلار بولسىمۇ، لېكىن جانلاندۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۇلارغا ئىنسانغا خاس تىل ۋە تۇيغۇ بېرىلگەن. تىپىكلەشتۈرۈش ئۇسۇلى ئارقىلىق تۈرلۈك كىشىلەر - نىڭ مىجەز - خۇلقى، سۆز - ھەرىكەتلىرى ئۇلار ئۈستىگە مۇجەسسەملەشتۈرۈلگەن. ئەسەردىكى ھەر - بىر ھايۋانغا ئۇنىڭ ئەسلىي تەبىئىتىگە ماس خاراكتېر بېرىلگەن بولۇپ، روشەن سىمۋوللۇق خۇسۇ - سىيەتكە ئىگە. مەزمۇنى ئىركىن ئىپادىلەش ئۈچۈن، ئەسەردە تۈرلۈك ژانىرلارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى گىرەلەشتۈرۈلۈپ قوللىنىلغان. ئەسەر ئۆزىدىكى سۈزىت تەرەققىياتىنىڭ ھەرقايسى باسقۇچلىرى بويى - چە سىستېمىلىق تەشكىللەنگەن ۋەقەلىكلەر، ئىنچىكە سۈرەتلەنگەن تىپىك مۇھىت ئىچىدىكى تىپىك پېرسوناژلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىچكى كەچۈرمىشلىرى ھەققىدىكى تەسۋىرلەر بىلەن كۆز ئالدىمىزدا زور ھەجىملىك رومان سۈپىتىدە گەۋدىلەنسە، پېرسوناژلار ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئورۇننىڭ كونكرېت، ئىخ - چاملىقى، بىرقانچە ھېكايىدە تۇتاش رول ئېلىۋاتقان پېرسوناژلار، ئۇلارنىڭ روشەن ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە دىئالوگلىرى، پېرسوناژلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈر دراماتىك توقۇنۇش ئارقىلىق كۆپ پەردىلىك سەھنە ئەسىرى سۈپىتىدە نامايان بولىدۇ. قۇرۇلما جەھەتتە ئەسەردە شاخلىتىپ بايان قىلىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، نۇرغۇن ئۇششاق ھېكايىلەر ئۆزئارا تۇتاشتۇرۇلغان ھالدا بىر پۈتۈن ھېكايىلەر سىستې - مىسىنى شەكىللەندۈرگەن. ئەسەردە يەنە ۋەقەلىكنىڭ ئەڭ جىددىي، ئەڭ كۆركەم جايلىرىنى ھەمدە بۇ ئاساستا پەيدا بولغان قايىناق ھېسسىياتنى بايان قىلىشتا نەسرىي تىل ئاجىزلىق قىلغاندا، شېئىرىي تىل قوللىنىلغان بولۇپ، يۇقىرى ماھارەت بىلەن يېزىلغان بۇ شېئىرلارمۇ كىشىگە يېقىملىق ئىستې -

تىك تەسىرات بېرىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، ئوبرازلىق، گۈزەل تىل بىلەن جايدا قوللىنىلغان ئىستىلا-تىكىلىق ۋاسىتىلەرمۇ ئەسەرنىڭ بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىغان.

4. ئەسەرنىڭ قىممىتى ۋە تەسىرى

«كەلىلە ۋە دېمىنە» قەدىمكى ھىندى، پارس جەمئىيىتىدە دۆلەت دەستۇرى سۈپىتىدە ئەتىۋارلانغان. تېۋىپ بەرزۇيەنىڭ شاھ ئەمرى بويىچە بۇ كىتابنى ئىزدەپ ھىندىستانغا قىلغان سەپىرى ۋە فىردەۋسى «شاھنامە» دە تەسۋىرلىگەن شاھزادە شىروينىڭ بۇ كىتابنى ئۆز يېنىدا ساقلىغانلىقى قاتارلىق مەلۇماتلار بۇ پىكرىمىزنى دەلىللەيدۇ. ئەمما، ئەسەرنىڭ ئەڭ مۇھىم قىممىتى ئۇنىڭ خەلقنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنى نامايان قىلىپ، كىشىلەرگە ھايات ھەقىقەتلىرىنى ئۆگەتكەنلىكىدە ۋە بىزگە قەدىمكى كىشىلەرنىڭ باراۋەرلىك ئاساسىدىكى غايىۋى گۈزەل كېلەچەككە بولغان تەلپۈنۈشلىرىنى تونۇتۇپ بەرگەنلىكىدە كۆرۈلىدۇ.

ئەسەر دۇنيادىكى بىرمۇنچە مىللەتلەرنىڭ ئېغىز ۋە يازما ئىجادىيىتىگە خېلى چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. بىز ھازىر «مىڭ بىر كېچە» دىنلا ئەمەس، بەلكى يەنە بوككاچۇننىڭ «ئون كۈنلۈك سۆھبەت»، چوسپىرنىڭ «كېنتىربىرى ھېكايىلىرى»، لافونتېننىڭ «شېئىرىي مەسەللەر»، فىرانسىيە داستانى «تۈلكە رېنات» قاتارلىقلاردىنمۇ ئۇنىڭ تەسىرىنى كۆرەلەيمىز. مۇقەففاننىڭ ئەرەبچە نۇسخىسى 11 - ئەسىردە سىمون تەرىپىدىن گرېك تىلىغا، 12 - ئەسىردە روبى جۇئىل تەرىپىدىن ئىبراي تىلىغا، 1251 - يىلى ئىسپان تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. 1583 - يىلىغىچە بۇ ئۈچ نۇسخا يەنە ئىتالىيان، نېمىس، سلاۋىيان، لاتىن، دانىيە، ئىسلاندىيە، گوللاندىيە، فىرانسۇز، ئېنگىلىز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. مەۋلانا ھۈسەيىننىڭ پارسچە نۇسخىسى شەرقتە تۈرك، گروزىن، ھىندى ۋە ئۇيغۇر تىللىرىغا، ياۋروپادا 1644 - يىلى فىرانسۇز تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان.

شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قىرغىز، تاجىك مىللەتلەرنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتى بۇ ئەسەرنىڭ خېلى چوڭ قۇر تەسىرىگە ئۇچرىغان. تاجىكلارنىڭ «شىر بىلەن ئۆكۈز»، قىرغىزلارنىڭ «قۇشقاچ بىلەن يىلان»، «تۆت دوست» قاتارلىق مەسەللىرى «كەلىلە ۋە دېمىنە» نى مەنبە قىلغان. ئەسەرنىڭ ئۇيغۇر خەلق مەسەللىرىگە بولغان تەسىرى تېخىمۇ گەۋدىلىك بولۇپ، خەلقىمىز ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ھەمدە توپلاملارغا كىرگۈزۈلگەن بەزى مەسەللىرىمىزنىڭ ئەسەردىكى بىر قىسىم مەسەللەر بىلەن ناھايىتى ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. مەسىلەن، «شىر بىلەن توشقاننىڭ ھېكايىسى» بىلەن «يولۋاس بىلەن توشقان»، «تاشپاقا بىلەن چاياننىڭ ھېكايىسى» بىلەن «پاقا بىلەن چايان»، «تاشپاقا بىلەن ئۆردەكلەرنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «ماختانچاق پاقا»، «قاغا بىلەن چاشقان ۋە كەپتەرلەرنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «كەكلىكلەر»، «كەكلىك، چىل ۋە مۈشۈكنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «ھاجى مۈشۈك»، «ئېيىقلار بىلەن مايمۇنلارنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «مايمۇنلار بىلەن ئېيىقلار»، «ئۆز ئەسلىگە ئايلانغان چاشقاننىڭ ھېكايىسى» بىلەن «تەكەببۇر مەلىكە»، «خىيالپەرەس تەقۋادارنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «ھامما-قەتنىڭ خىيالى»، «پادىشاھ بىلەن قارچىغىنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «ۋاپادار قۇش»، «ئوۋچى بىلەن تالپىلار ھېكايىسى» بىلەن «ئەركەكمۇ، ئورغاچمۇ»، «چاشقان بىلەن پاقىنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «پاقا

بىلەن چاشقان»، «دورامچى قاغىنىڭ ھېكايىسى» بىلەن «شاتۇتى بىلەن بۇلبۇل»، «ئەخمەق ئوقاننىڭ ھېكايىسى» بىلەن «تۆمۈر يەيدىغان چاشقان» (ھەربىر جۈپ مەسەلنىڭ باشتىكىسى «كەلىلە ۋە دېمىنە» دىكى مەسەل، ئاخىرىدىكىسى ئۇيغۇر خەلق مەسەلى) قاتارلىق 14 جۈپ مەسەل قىسمەن پەرقلىرىدىن سىرت ۋەقەلىك، پېرسوناژ، باش تېما جەھەتلەردىن ئوخشاشلىققا ئىگە. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر خەلق مەسەللىرى بىۋاسىتە «كەلىلە ۋە دېمىنە» نى مەنبە قىلغان. لېكىن، شۇنىمۇ كۆرۈش كېرەككى، ھەرقانداق ئەدەبىي ئەسەر ئۆزىنى قوبۇل قىلغۇچى مىللەتنىڭ ئەدەبىياتىغا يېتىپ بارغاندا، شۇ مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ تاللىشى، قايتا پىششىقلاپ ئىشلىشى قاتارلىق جەريانلارنى باشتىن كەچۈرىدۇ. قوبۇل قىلغۇچى مىللەتنىڭ ئەدەبىياتىمۇ سىرتتىن كەلگەن تەسىرگە قارىتا پائالىيەتچانلىق بىلەن ئىنكاس قايتۇرىدۇ، ئۇنى ئۆزىدە ئىلگىرى بار بولغان ئالاھىدىلىكلەر بىلەن قايتا يۇغۇرۇپ، سىرتتىن كەلگەنلىكى بىلەنمۇ گۈدەك دەرىجىدىكى يېڭى نەرسە قىلىپ چىقىدۇ. يۇقىرىقى مەسەللىرىمىز بىلەن ئۇلارنىڭ مەنبەسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس.

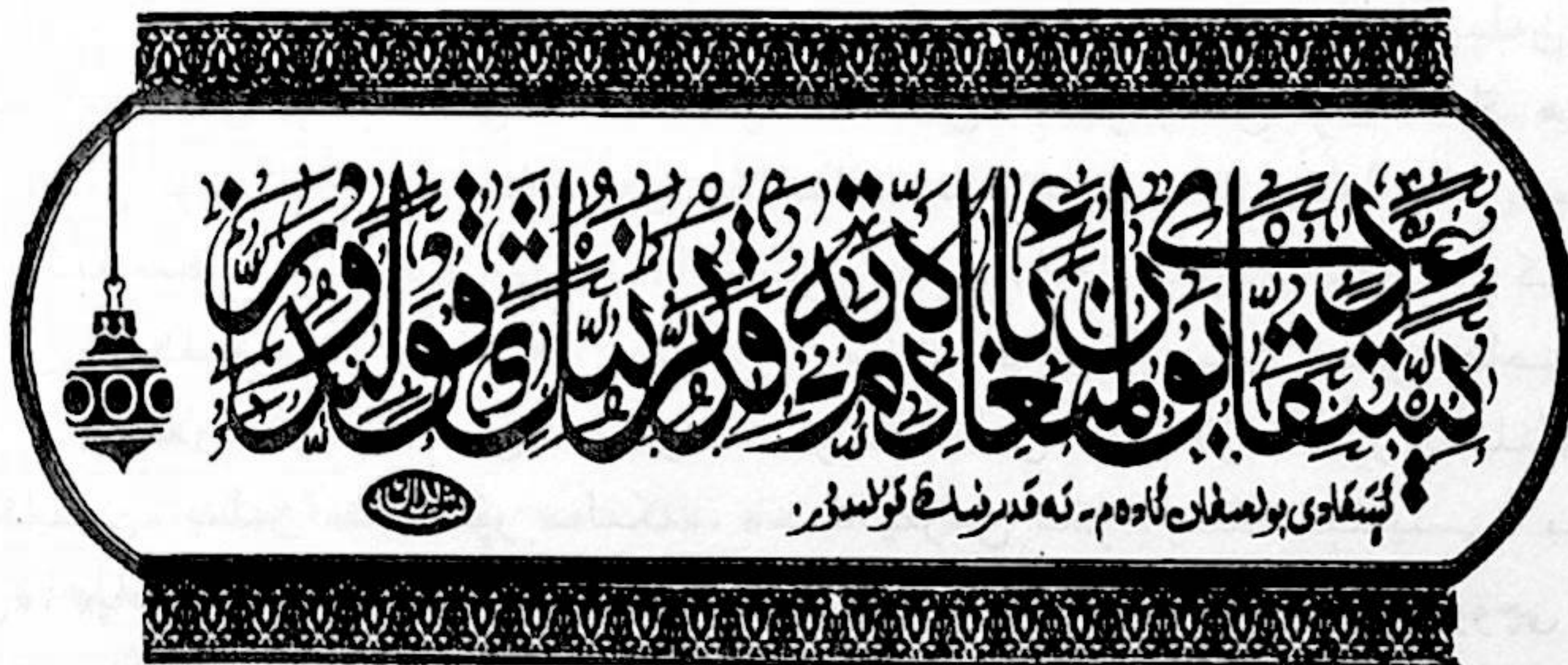
ئومۇمەن، «كەلىلە ۋە دېمىنە» پەلسەپىۋىلىككە باي مەزمۇنى، ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئالاھىدىلىكى ۋە تەسىرنىڭ چوڭقۇرلۇقى بىلەن نادىر مەسەل - چۆچەكلەر خەزىنىسى بولۇشقا مۇناسىپ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. «كەلىلە ۋە دېمىنە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ 1984 - يىلىدىكى ئۇيغۇرچە نەشرى ۋە خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتىنىڭ 1959 - يىلىدىكى خەنزۇچە نەشرى؛
2. «بەش نامە»، خەلق ئەدەبىيات نەشرىياتى، 1959 - يىلى نەشرى، خەنزۇچە؛
3. خەننا فاخۇرى [لىۋان]: «ئەرەب ئەدەبىياتى تارىخى»، خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتى، 1990 - يىلى نەشرى، خەنزۇچە.

(ئاپتور قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتىدا)

* * *





قەدىمكى ئانىلىرىمىزدا گۈزەللىك قارىشى

ئابلز مۇھەممەت سايرامى

مەلۇمكى، دىيارىمىز — قەدىمكى غەربىي يۇرت مەركىزىي ئاسىيا ئىنسان تۈركۈملىرىنىڭ مۇھىم مەدەنىيەت بۆشۈكلىرىدىن بىرى. بۇ خاسىيەتلىك زېمىن ئاسىيا قىتئەسىنىڭ دېڭىز — ئوكيانلاردىن يىراق بولغان ئوتتۇرا بەلۋىغىغا جايلاشقان. ئەتراپى ئاسىيادىكى

ئەزىم تاغلار — ئالتاي، تەڭرىتاغ، پامىر، قۇرۇم — قاراقۇرۇم، ئالتۇن تاغلىرى بىلەن ئورالغان، باغ-رىنى ھارارەتلىك تەكلىماكان چۆللۈكى كۆيدۈرۈپ تۇرىدىغان ھازىرقى شىنجاڭ رايونى نەچچە ئون مىڭ يىللىق ئىپتىدائىي ھايات مېلودىيىسى بىلەن تارىخقا كىرىپ كەلگەن. غەربىي يۇرت ئاھالىسىنىڭ يىراق ئەجدادلىرى بۇ جايدا ئۇزاق داۋام قىلغان ياۋايىلىق، ۋارۋارلىق، توپ پادىلىق ۋە ساددا — نادانلىق دەۋرىنى باشتىن كەچۈرۈپ، كونا — يېڭى تاش قوراللار دەۋرىگە خاس ئىپتىدائىي گۈزەللىك قارىشى تارىخنى بېسىپ ئۆتۈپ، برونزا (كۆك مەس) قوراللىرى دەۋرىگە كەلگەندە، خېلى مۇستەھكەم ئىجتىمائىي ئادەتكە ئايلانغان بىر قاتار گۈزەللىك قاراشلىرىنى يېتىلدۈرگەن.

دىيارىمىزدىكى سان — ساناقسىز قىيا تاش رەسىملىرى، يۈزلەرچە ئىپتىدائىي قەبرە — يادىكارلىق ۋە قەدىمكى شەھەر — قەلئە خارابىلىرىدىن تېپىلغان ئوبرازلىق يادىكارلىقلارغا قارىغاندا، كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرى ۋە يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ باشلىرىدا ئانىلىرىمىز تۇرمۇشىدا گۈزەللىك قاراشلىرى بىخلىنىپ چىقىپ كۈنساين راۋاجلىنىپ بارغانلىقى ئىسپاتلانماقتا. روشەنكى، دىيارىمىزدا ياشىغان ئىپتىدائىي ئەجدادلار ئۆز پائالىيەتلىرىنىڭ تارىخىنى تاكى يېزىق ئىختىرا قىلىنغۇچە بولغان تولىمۇ ئۇزاق ۋارۋارلىق، ياۋايىلىق، نادانلىق دەۋرلىرىدە ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى، تۈر-مۇش بۇيۇملىرى، ئىپتىدائىي ئېتىقاد ۋە سەنئەت ۋاسىتىلىرى بىلەن كونا — يېڭى تاش قورال دەۋرى، برونزا قوراللىرى دەۋرىدىكى يادىكارلىقلارغا سىزىپ ۋە «يېزىپ» قالدۇرغان. يىراق ئۆتمۈشنىڭ ھەر-

قايسى باسقۇچلىرىغا خاس بولغان، ھازىرقى كىشىلىرىمىز ئۈچۈن تېخى سىرلىق ياكى يېرىم سىرلىق كۆرۈنگەن بۇ ئىزنا - يادىكارلىقلار ئىپادىلىگەن مەزمۇنى، ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرى ۋە ئىپادىلىگەن دائىرىسى جەھەتتىن ئەجدادلار تارىخىنىڭ، جۈملىدىن روھىيەت، تەپەككۈر ۋە گۈزەللىك قارىشى جەھەتتىكى تامغا، ئەنداز، بەلگە - ئالامەتلىرىنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئۇچۇرلىرى ھېسابلىنىدۇ.

ئەلۋەتتە، ئانا دىيارىمىز قەدىمكى غەربىي يۇرتتەك بۇ سىرلىق كەڭ زېمىن كۆكسىدىكى ئىپتىدا - ئىي تۇرمۇشنىڭ تەسۋىرىي يالدامسى بىزگە تېخى ئۆزىنىڭ روشەن ۋە مۇكەممەل قىياپىتىنى ئاشكا - رىلىغىنى يوق. ئۇنىڭ بىر قىسمى تارىخ ئۇچقۇنلىرىدا مەڭگۈلۈك يوقالغان. شۇنداقتىمۇ 18 - ئەسىر - نىڭ ئاخىرىدىن باشلانغان، ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەر داۋامىدا بايقالغان يادىكارلىقلار بۇ كەڭ زېمىن كۆكسىدىكى ئىپتىدائىي ئىنسانلار ھايات پائالىيىتىنىڭ بىر قەدەر ئومۇمىي مەنزىرىسىنى قىياس قىلىشقا ئىمكانىيەت ياراتتى. بىز دوندۇبۇلاقتىكى 15 - 20 مىڭ يىللىق قىيا تاش رەسىملىرىدىن^①، 15 - 20 مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە تامغالىقتاش ئۆڭكۈرى^②، ئاقتاش ئۆڭكۈرى^③، ھاكتاش ئۆڭكۈرى^④ ۋە دولات جىلغىسى ئۆڭكۈرلىرى قاتارلىق ئىپتىدائىي ھايات ئۇزاق داۋام ئەتكەن تەبىئىي ئۆڭكۈر رەڭلىك سىزمىلىرىدىكى ئانا (ئايال) جىنىسقا تېۋىنىش، ئانىنى ئۇلۇغلاشقا دائىر مەزمۇنلاردىن، ئال - تاي، تەڭرىتاغ، ئالتۇنتاغ قىيالىرىغا چېكىلگەن 3 - 8 مىڭ يىللىق^⑤ سان - ساناقسىز قىيا تاش رەسىملىرىدىكى ئانىلار ئوبرازى ۋە ھەرخىل تامغا، ئەنداز، بەلگە - ئالامەتلەردىن، تۇرپاندىكى ئاستانە، ئۈرۈمچىدىكى سەيۋوپۇ، لوپنۇردىكى سىڭىر، لوپنۇر كۆلى ئەتراپى، كونا شەھەردىكى ئوپال، قۇمۇلدىكى سەنداۋلىك، تۇرپاندىكى يارغول، توقسۇندىكى ھۈممەبۇلاق، پىچاندىكى قىزىلقۇم، ياڭخې ئاسقىلىق، ئاق - تېرەك، مورىدىكى ئېرقاباق، ئالتايدىكى شىمىرشېڭ، چاقىلىقتىكى ئالتۇنتاغ، چەرچەندىكى جاڭگال - ساي، نىيە دەريا ئەتراپى، گۈمىدىكى كىلياڭ، كېرىيىدىكى باشقا نىسۇرا، كەلپىندىكى سارغان، مارال - بېشىدىكى ئاقدالا، كۇچادىكى قارادۆڭ قاتارلىق يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ 4 - 6 مىڭ يىل - لىق^⑥ قەدىمكى ئىز - خارابىلەردىن تېپىلغان تاش، سۆڭەك مارجانلار ۋە باشقا زىننەت بۇيۇملىرىدىن، 3 - 4 مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە لوپنۇردىكى گۈمۈگۈ قەدىمكى قەبرىستانلىقى، كروران گۈزىلى قەب - رىستانلىقى، زاغۇنلۇق قەبرىستانلىقى، خوتەندىكى نىيا قەبرىستانلىقى، پىچاندىكى سۈبېشى قەبرىستان - لىقى، بايدىكى قىزىل قەبرىستانلىقى، خېجىڭدىكى چابخا، بۈگۈردىكى چۇمپاق، قۇمۇلدىكى يانبۇلاق، قارادۆڭ، لاپچۇق، ئەسكىشەھەر، خەنچىگۈ قەبرىستانلىقلىرى قاتارلىق يۈزلەرچە ئىپتىدائىي قەبرىستان - لىقتا ياتقان كروران گۈزىلىگە ئوخشاش نازاكەتلىك، ساھىبجامال ئانىلىرىمىزنىڭ دەپنە قىلىنىش رەسمىيەتلىرىدىن، بەدەنلىرىگىچە ھەرخىل گۈل - نەقىشلەر چېكىۋېلىشىدىن، يۈز ۋە كالىپۇكلىرى - نى قىزىل بويىۋېلىشىدىن، ئانىلار جەستى بىلەن ئاخىرەتلىك بۇيۇم سۈپىتىدە كۆمۈلگەن تاش قاش قەلەم، تاش بويىق، سۆڭەكتىن ياسالغان سۈزگۈ - تاغاق، مىستىن ياسالغان ھالقا، بىلەزۈك، ئۈزۈك، مېدالىئون، زېرە، ئۇپا - ئەڭلىك ۋە گىرىم بۇيۇملىرى خالىتىسى قاتارلىق ھەرخىل بېزەك بۇيۇملار، سېھىرلىك كۈچ دەپ تونۇلغان ئەڭ ئىپتىدائىي تىلتۇمار ۋە تۈرلۈك زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرى

① ۋاڭ بو، جىڭ جىيى: «ئالتاي تېغى دوندۇبۇلاقتىكى كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە خاس قىيا تاش رەسىملىرى»، «تۇرپان شۇناس - لىق تەتقىقاتى»، خەنزۇچە، 2005 - يىللىق 1 - سان، 120 - 122 - بەتلەر.
②③④⑤ سۈيىخەي: «شىنجاڭ قىيا تاش رەسىملىرى»، 1994 - يىلى، شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت - فوتو سۈرەت نەشرىياتى، خەنزۇچە، 409 - بەت.
⑥ «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى»، ئۇيغۇرچە، 2002 - يىللىق 1 -، 2 - قوشما سان، 6 -، 7 - بەتلەر.

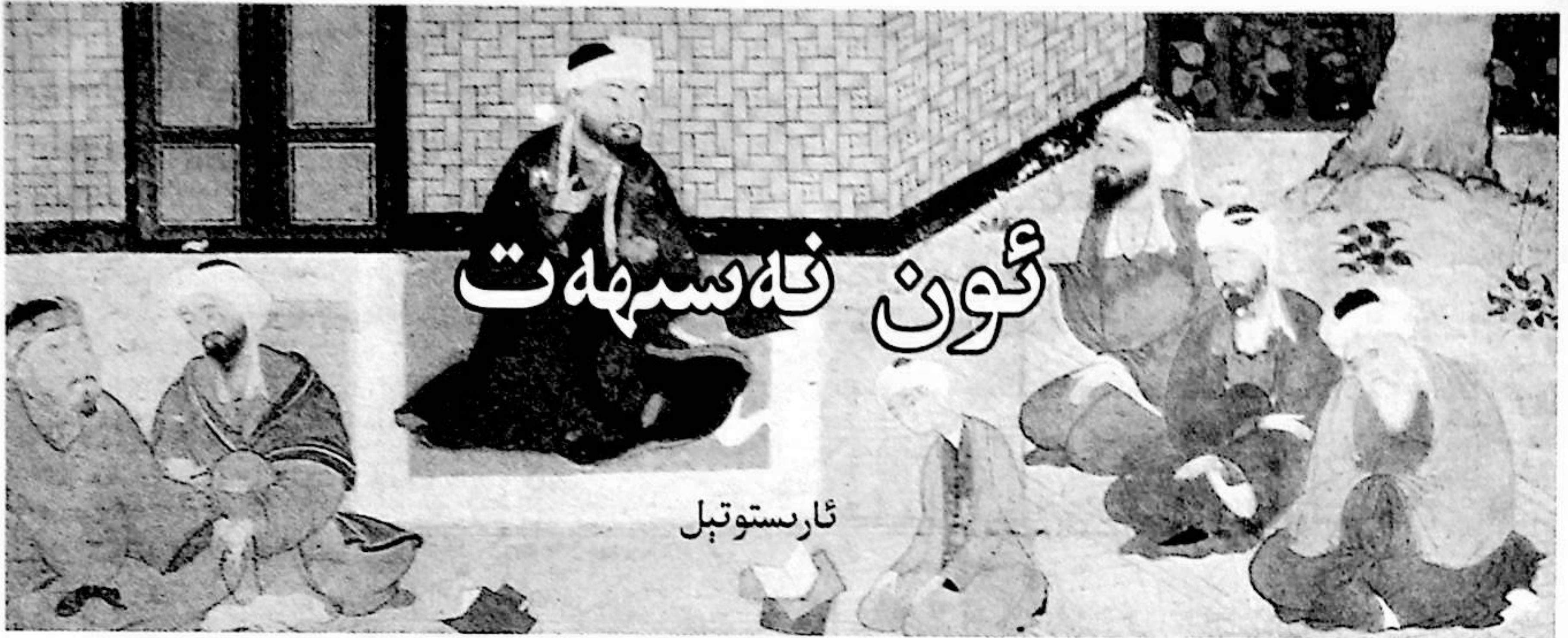
قاتارلىق نەق ماددىي يادىكارلىقلىرىدىن ئانىلىرىمىزنىڭ ناھايىتى يىراق قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپلا گۈزەللىككە ئىنتىلگەنلىكىنى، ئۆزىنى زىبۇ زىننەت ۋە گىرىم بۇيۇملىرى بىلەن بېزەپ چىرايلىق يا- سىنىشقا ئادەتلەنگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن ماددىي يادىكارلىق مەنبەلىرى گەرچە ئەينى زاماندىكى ئېتنىك مە- دەنىيەتمىزنىڭ ئىنتايىن ئاز بىر قىسمى بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئەينى زاماندىكى ئەجدادلار ئېتنىك مەدەنىيەتنىڭ ھەممە تەرىپىنى، ھېچبولمىغاندا تۇرمۇش، ئېتىقاد، ئالەم قارشى، گۈزەللىك، ئېستې- تىك، روھىيەت قاراشلىرىنى بىزگە يەتكۈزۈشتە ھەرقانداق يازما مەنبەگە قارىغاندا، مىسلىسىز رەڭدار ۋە كونا كىرىپت ئەۋزەللىكىنى ساقلىغان تارىخنامىدۇر. قەدىمكى ئەجدادلار تۇرمۇشنىڭ بۇنداق بىۋاسىتە، بىرىنچى قول، ئەينەن، ئەمەلىي ۋە كونا كىرىپت، نەق ماددىي يادىكارلىقلىرى ھەرقانداق تارىخچىنىڭ، بو- لۇپمۇ ئۆتكەن دەۋرلىرىدىكى ئوردا - قەسىر تارىخچىلىرىنىڭ ھەرپ بىلەن يازغان تارىخنامىلىرىگە قا- رىغاندا، چىن، ئەينەن، ھەقىقىي ۋە ئەينى پېتى ساقلىغان تارىخنامە ھېسابلىنىدۇ.

مەلۇمكى، گۈزەللىككە ئىنتىلىش ۋە گۈزەللىك يارىتىش ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئەڭ مۇھىم خۇ- سۇسىيەتلىرىدىن بىرى. گۈزەللىك قارشى ئىنساننىڭ ئېستېتىك تەپەككۈرى ۋە ئېستېتىك ئېڭى بى- لەن بىللە قەدىمكى زامانلاردا پەيدا بولغان. گۈزەللىكنى پەرق ئېتىش، گۈزەللىككە مايىلدارلىق، گۈ- زەللىكتىن ھۇزۇرلىنىش ۋە گۈزەللىككە تەقلىد قىلىش، گۈزەللىك قانۇنىيەتلىرى بويىچە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي ئەمگىكى ۋە ئىجتىمائىي ھاياتىدا يىراق قەدىمكى زامانلاردا مەيدانغا كەلگەن. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ تۇنجى ئەمگىكى، تۇنجى تاش قورال ياساشى، تۇنجى نۇتقى ۋە تۇنجى تەپەككۈرىدىن باشلاپلا رېئال گۈزەللىكنى ھېس قىلغان ھەم شۇ ئاساستا ئېستېتىك تۇيغۇ قوزغاتقۇچى گۈزەللىك ھادىسىلىرى بىلەن زىچ ئالاقىدە بولۇپ كەلگەن. جەمئىيەت تەرەققىياتى ۋە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ يۈكسىلىشى گۈزەللىكنى بىلىش ۋە گۈزەللىك يارىتىش پائالىيىتى جەريانىدىن بىر مىنۇتتۇم ئايرىلغان ئەمەس.

گۈزەللىك - ئىنساننى تولىمۇ مەپتۇن قىلىدىغان شەيئى. ئىنسان ئۆز تەسەۋۋۇرىدا، خىيال - ئارزۇسىدا، رېئال تۇرمۇشىدا ئۆزىنى جەلپ قىلىدىغان ھەرقانداق ئىبارىدىن كۆرە، «گۈزەللىك» ئىبا- رىسىگە تولىمۇ ھېرىسمەن ۋە مەھلىيا. ھىندىستاننىڭ ئاتاقلىق يازغۇچىسى تاگور گۈزەللىك توغرىدا- سىدا: «گۈزەللىك تۇيغۇسىنى سىڭدۈرمەي تۇرۇپ، ئىنساننى كامالەتكە يەتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس» دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقان.

گۈزەللىككە ئىنتىلىش - ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئىپادىسى. چۈنكى، ياسىنىش ياكى گۈزەللىك ئادىتى ئىنسانلار ئەجدادىنىڭ يىراق ئۆتمۈشتىكى تۇنجى ئەمگىكى جەريانىدا يېتىلگەن ئىپتىدائىي تە- پەككۈرنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا قايتا ھاسىل بولغان گۈزەللىك تۇيغۇسى- نىڭ مەھسۇلى. ئىنساننىڭ پۈتۈن پائالىيىتى گۈزەللىك تۇيغۇسىدىن ئايرىلالمايدۇ. شۇڭا، ئۇ ئىنسان تۇرمۇشىنىڭ ھەممە تەرىپىگە ھامان تەسىر كۆرسىتىدۇ. گۈزەللىكنى سۆيۈش، گۈزەللىككە ئىنتىلىش بارلىق مىللەتكە ئورتاق ھالەت. ئەمما، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئايرىدە بولۇشى ۋە تەرەققىياتى ئوخ- شاش بولمىغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ گۈزەللىك قارشى ۋە ياسىنىش ئادەتلىرىدىمۇ پەرقلەر مەۋجۇت. بىز كروران گۈزىلىگە ئوخشاش قەدىمكى ئانىلىرىمىزنىڭ ياسىنىش، كىيىنىش ئادەتلىرىگە نەزەر سالغۇ- نىمىزدا، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە، ئېتنىك مىللىي پۇراققا ئىگە ئەنئەنىلىرىنىڭ ناھايىتى



ئون نەسەت

ئارستوتېل

پارسچە «دەھ نەسەت» (ئون نەسەت) دەپ ئاتالغان بۇ مەنزۇمە (شېئىر توپلىمى) بۈيۈك مۇتە-
پەككۈر ئالىم، شەرقتە بىرىنچى مۇئەللىم نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ئارستوتېل (ئەرەستۇ) نىڭ
(مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 384 - يىلى تۇغۇلۇپ، 322 - يىلى ۋاپات بولغان) شاگىرتى ئىسكەندەر
زۇلقەرنەينىگە قىلغان پەند - نەسەتلىرىدىن ئىبارەت.
«ئون نەسەت» باشتىن - ئاخىر تېبابەت ۋە سالامەتلىكنى ساقلاشقا بېغىشلانغان مەسىلىلەرنى
ئۆز ئىچىگە ئالغان.

* * *

ئەي داۋا مەخزەنى، ئەي ساھىب ھۈنەر.
مەنمۇ تەلىمىڭگە مايىل ئېرۇرمەن،
ئەقىل - ئىدىرىكىڭگە قايىل ئېرۇرمەن.
مەن ئۈچۈن تۈزۈپ بەر بىر نۇسخە^① بۇدەم،
جېنىم ئۆتسۇن مېنىڭ راھەتتە ھەردەم.

دېدى ئارستوتېل: ئۇلۇغ پادىشاھ،
ئەي ئاللا سايىسى، ئەي ئالەم پاناھ؛
ساڭا ئون نەسەت قىلاي بۇ كەچ مەن،
ئەمما بىرىنىمۇ ئۇنتۇمىغايسەن.
دائىم ھەمدەم بولار ساڭا ئامانلىق،
پەلەكتىن كۆرمەيسەن زەررە يامانلىق.

ئاڭلا، ئەي ئىدرەكلىك ئەقىل نايىبى،
گۇناھتىن قورققۇچى ساۋاب ساھىبى.
بىر ئادەم بار ئىدى قەدىم زاماندا،
ئۇ بىلەن ياشايتتى بارچە ئاماندا.

بىراۋغا يەتكەندە بىرەر خىل زەخمەت،
زەخمەتكى، دەۋاسى يوق بولسا پەقەت.
ئۇ كىشى تاپاتتى دائىم ئىلاجىن،
تەكشۈرۈپ كۆرەتتى كېسەل مىجازىن.
بارچە ھەكىملەردىن ئۈستىراق ئىدى،
نامى ئارستوتېل، كۆڭلى ئاق ئىدى.
بىر كۈن ئاڭا دېدى سۇلتان ئىسكەندەر:

① رېتسېپ، كىتاب ياكى رسالە مەنىسىدە.

تۆتىنچى نەسەھەت

تۆتىنچى، ساقلىقدۇر بەدەندە قاننىڭ،
چۈنكى قان بەدەندە ئېرۇر پاسىباننىڭ.
ھاياتنىڭ ئاساسى، مايسىدۇر قان،
بەدەندە چىقارما تەندىن ھېچقاچان.
بەدەندە بولمىسا قان كەبى دوستۇڭ،
سارغىيىپ بولغۇسى ناتىۋان پوستۇڭ.

بەشىنچى نەسەھەت

بەشىنچى پەندىمنى ئېيتايىن ساڭا،
دىققەت قىل، قۇلاق سال، ئەي ئاقىل ماڭا.
بەلغەم پەيدا بولسا قەي قىلغىن ئەلبەت،
كەچ قالما، غەيرەت قىل، پايدىدۇر ھەر ۋاقىت.
ئەگەر بەلغەم تەندە ئەيلىسە ۋەتەن،
ئۇنى كۈچەيتۈرمە، خەۋپلىك دۈشمەن.
بەلغەم بەدەندە ئىمارەت قىلۇر،
تېنىڭنى يىمىرەر، غەنىمەت قىلۇر.

ئالتىنچى نەسەھەت

ئالتىنچى پىشابنىڭ^② كەلگىنى زامان،
قايتۇرما كېسەللىك قىلغۇسى ئايان.
كىمكى پىشابنى تۈتۈپتۇ ئۇزاق،
بۆرەك كېسەل ئاڭا قويۇپتۇ تۇزاق.
بۆرەكتە گەر پەيدا بولسا بىرەر تاش،
بۇندىن ئېغىر ئىللەت كۆرمىگەي ھېچ باش.

ھەر چاغكى، نەسەھەتتىم يولدىشىڭ بولۇر،
رەنجۇ غەم يۈز بەرسە قولدىشىڭ بولۇر.
ئالتۇن سۈيى بىلەن بۇ پەندىم مۇدام،
يېزىلسۇن، ئەمەل قىل ھەر سۈبھى، ھەر شام.

بىرىنچى نەسەھەت

بىرىنچى بۇدۇركى، مەيدەڭدە تائام
تا ھەزىم بولماستىن ھەممىسى تامام،
ئۈستىدىن ھېچ نەرسە يېمە، زىياندۇر،
رەنجۇ غەم يۈز بېرەر، ئازارى جاندۇر.
غىزايىڭ بولسا گەر يىگىنۇ لەتىپ،
مىجازنىڭ ھېچقاچان بولمىغاي زەئىپ.

ئىككىنچى نەسەھەت

ئىككىنچى بۇدۇركىم، قاتتىقتۇر يېمىش،
ئۇنىڭدىن زىيان تاپار ھەم مەيدە، ھەم چىش.
ئۈزۈڭنى تارت، يېمە، ئەمەستۇر جايىز،
ھەزمى ئۈچۈن ئاخىر مەيدەڭدۇر ئاجىز.
ئۇنىڭدىن بىخلىنار تەندە تەشۋىشنىڭ،
ئاغرىتىپ جان ئالار ھەم ئاغرىق چىشنىڭ.

ئۈچىنچى نەسەھەت

ئۈچىنچى بۇدۇركىم، ھەر خىل دورىغا
كىرىشمە ئالدىراپ، سەۋر قىل بارىغا.
كېسەلدىن قورقمىغىن، غەم قىلما پەقەت،
بەدىنىڭ دورىغا قىلمىسۇن ئادەت.
ئادەت قىلسا ئەگەر بۇ يامان ئىللەت،
ئىللەتلا ئەمەس ئۇ، بەلكى زور زىللەت^①.

① زىللەت — خارلىق.

② پىشاب — سۈيدۈك.

ئەرك بەرسەڭ ھاياتىڭ توزان بولغۇسى،
كۈچ كېتىپ قامىتىڭ كامان بولغۇسى.
ئاجىزلىق يۈز بەرسە، ئەيلىسەڭ داۋا،
داۋادىن يۈز بېرەر ئەينى مۇددىئا.

ئونىنچى نەسەت

ئونىنچى، گەر قېرى بولسا ھەر ئايال،
يىگىتسەن، ياتماقنى ئەيلىمە خيال.
ئاھاڭرەبا كەبى تارتقاندا بىراق،
ئەي يىگىت، ئىلاجىڭ بولمىسا ھەر ۋاق،
سۆھبىتىڭە كىرسەڭ ئەگەر بىرەر يول،
كېيىن ئۇندىن ئەبەدىي قاچ ۋە ئۇزاق بول.

* * *

سەن ھەر كۈنى ئوقۇساڭ ئون نەسەتتى،
قولدىن بەرمىگەيسەن ھېچ چاغ سەھەتتى.
ياخشىلار يىپقا دۈر تىزىپ كېتىپتۇ،
ساق بول دەپ قولۇڭغا بېرىپ كېتىپتۇ.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: جاپپار ئەمەت

يەتتىنچى نەسەت

يەتتىنچى پەندىمگە ئەمدى قۇلاق سال،
چىن دىلدىن ئاڭلا ۋە ياخشى يادلاپ ئال.
ھاجەتكە بارغاندا تاھارەت^① ئەيلە،
ۋە بۇنى دائىما سەن بىر ئادەت ئەيلە.
پاكىزلىق بولسا گەر سەن ئۈچۈن ئادەت،
كۆڭلۈڭ روشەن بولۇر، دىل تاپار راھەت.

سەككىزىنچى نەسەت

سەككىزىنچى بۇدۇر، ماڭا دىققەت قىل،
ھامامغا بېرىشنى تېز - تېز ئادەت قىل.
ئىسسىق سۇدا يۇيۇن، تا باشتىن - ئاياق،
خوپ تەرلەن، بەدىنىڭ بولغۇچە يۇمشاق.
مۇلايىم بولغاچقا ھامامدا بەدەن،
ئاقىۋەت كۈچ بىلەن تولغۇسىدۇر تەن.
تەر بىلەن دەردلىرىڭ ئاداش بولغۇسى،
ساقلىقنىڭ بىر ئۆمۈر يولداش بولغۇسى.

توققۇزىنچى نەسەت

توققۇزىنچى بۇدۇر، ئۆمرۈڭ ئارا ھېچ
ئەرك بەرمە شەھۋەتكە سەن ئەرتەيۇ كەچ.



① تاھارەت - سۇ بىلەن پاكلىنىش.

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئاياللار تەربىيىسى ھەققىدىكى ئىلغار قاراشلىرى ۋە ئۇلارنىڭ زامانىمىزدىكى ئىھىمىيىتى

ئابدۇلئەھەد ئابدۇرەشىد بەرقى

پەرزەنت تەربىيىسى ۋە ئائىلە ساپاسى بۈگۈنكى كۈندىكى مۇھىم بىر ئىجتىمائىي تېما. بۇ تېما ھەققىدىكى تەتقىقات قانچىلىك چوڭقۇرلاشسا ۋە جامائەت پىكرىگە ئايلاندۇرۇلسا، بۇنداق جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى تېخىمۇ ساغلام ۋە ساپالىق بولىدۇ. پەرزەنت تەربىيىسى ماھىيەتتە ئائىلىلەرنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆرۈش جەريانى بولۇپ، ئاياللارنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش بىلەن ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە ئاياللار تەربىيىسىگە كۆڭۈل بۆلمەسلىك، قىزلارنى ئوقۇتۇشنى خالىماسلىق، ئاياللىرىنىڭ سەۋىيىسىنىڭ ئۆزىنىڭكىدىن تۆۋەن بولۇشىنى ئارزۇ قىلىش، ئاياللارنىڭ خىزمەت تېپىشىنىڭ تەس بولۇشى، ئاجرىشىش نىسبىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى نۆۋەتتە ھەممىمىز دىققەت قىلمىساق ۋە جىددىي ھالدا ئىزغا سالمىساق بولمايدىغان مەسىلىگە ئايلىنىپ قالدى. بۇ مەسىلىلەرگە ئاتا - بوۋىدە - لىرىمىز خېلى بۇرۇن دۇچ كەلگەن ۋە ئۇلارنى ھەل قىلىشنى مىللىي تەرەققىياتىمىزنىڭ ئاچقۇچلۇق ئامىلى دەپ قارىغان. يېقىنقى تارىخىمىزدا مۇشۇ مەسىلىلەر ھەققىدە نىسبەتەن مۇكەممەل توختالغان كىشى مەشھۇر شائىر ۋە ئالىم ئابدۇقادىر داموللامدۇر. ئابدۇقادىر داموللامنىڭ «نەسەھەتى ئامما» دېگەن ئەسىرىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئاياللار تەربىيىسى ھەققىدىكى ئىلغار ئىدىيە ئادەمنى ئىلھاملاندۇرىدۇ. ھەتتا بۇ ئىدىيە ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئەڭ ئىلغار ئىدىيە ھېسابلىنىدۇ.

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئاياللار ھەققىدىكى كۆزقاراشلىرى بىر خەلقنىڭ مائارىپىغا يېتەكچى ئىدىيە بولۇپ، شۇ خەلقنىڭ مائارىپىدا ئۆزگىرىش پەيدا قىلغۇدەك مەنىگە ۋە قىممەتكە ئىگە. ناۋادا بۇ ئىدىيە بىر مىللەت مائارىپى تەرىپىدىن ئاڭلىق، پىلانلىق قوبۇل قىلىنمىغان تەقدىردىمۇ، شۇ مىللەتنىڭ سەرخىللىرى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىپ، ئائىلىلەرنىڭ يېتەكچى مائارىپ ئىدىيىسى قىلىنسا، ئائىلىلەردە ئويلىمىغان ساپا ئۆزگىرىشلىرىنى پەيدا قىلالايدۇ.

ئابدۇقادىر داموللام مۇنداق يازىدۇ: «ئەر ۋە ئاياللارنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىنىڭ پەرزىلىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئۇنىڭغا دىققەت - ئېتىبارىمىزنى قوزغىشىمىز، (نۆۋەتتە) خوتۇن - قىزلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپلەرنى ئېچىشىمىز لازىم. چۈنكى، كىچىك بالىلار نادان، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدىكى چاغدا يامان ئىللەت ۋە بىلىمسىزلىككە گىرىپتار بولسا، ئۇلارنى كىچىكلىكىدە ئادەتلەنگەن ئۇ ئىشتىن قۇتۇلدۇرۇش ناھايىتى جاپالىقتۇر.

ئەگەر ئانىسى بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولسا، پەرزەنتىنى ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربىيە قىلار، ئىسلامىيەتكىمۇ زىيان يەتمەس. بۇنداق بالىلارنىڭ چوڭ بولغاندا كامالەتكە يەتمىكىمۇ ئاسان بولىدۇ. ھەدىستىمۇ «ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلۇشتا ئەيىبسىز، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق» دېگەن مەزمۇن بار.

ئابدۇقادىر داموللام ئىسلام دىنىنىڭ ئۆلىمىسى ۋە ئالىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇ يەردە ئەر ۋە ئاياللارنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىنىڭ پەرزلىكىنى تىلغا ئالىدۇ. ئىسلام دىنىدىكى پەرز دېگەن نېمە؟ ئاياللار تەرىپىدىن بۇيرۇلغان، ئىجرا قىلىنسا بولمايدىغان قانۇندۇر. دېمەك، ئەرلەرنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشى پەرز بولۇپ قالماي، ئاياللارنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىمۇ پەرزدۇر، ھەتتا ئۇ ئەرلەرنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىگە قارىغاندا، تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك بولغان تەربىيە جەريانىدۇر. چۈنكى، ھەرقانداق ئايال ئانا بولىدۇ. بىز ئۇنىڭ قارىنىدا تۇرىلىمىز، ئۇ بىزنى قارىنىدا توققۇز ئاي توققۇز كۈن پەرۋىش قىلىپ، ئاسراپ، نەچچە ئۆلۈپ، نەچچە تىرىلىپ، تولغاق يەپ بۇ دۇنيا بىلەن ئوچراشتۇرىدۇ. بىز چوڭ بولغۇچە بىزنى پوق - سۈيدۈكتىن خالاس قىلىپ، قەلبىمىزنى ئانىلىق مېھرى بىلەن سۇغىرىدۇ. مۇشۇ جەرياندا تۇنجى تەربىيىنى ئانىمىزدىن قوبۇل قىلىمىز.

ئەمدىلا پەرزەنتلىك بولغان بىر ئاتا بالامنى تەربىيەلەشنى قاچاندىن باشلىسام بولار دەپ، بىر ئاي قىلىنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ.

— ھېلىمۇ بالاڭنى تەربىيەلەشكە جىق كېچىكىپسەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئاقىل، — چۈنكى بىر بالىنىڭ تەربىيەلىنىشى بالا تۇغۇلماستىنلا باشلانغان بولىدۇ. شەرق خەلقلىرىنىڭ قارىشىچە، بىر بالىنىڭ تەربىيەلىنىشى ئىككى ياشنىڭ ئائىلە قۇرۇش باسقۇچىدا باشلىنىدۇ.

مەشھۇر مۇتەپەككۈر يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» تە مۇنداق يازىدۇ:

ئەگەر ئۆيلىنىشنى خالىساڭ ئۆزۈڭ،
تاللىۋال خىلىنى، ئىتتىك قىل كۆزۈڭ.

تېگى ياخشى بولسۇن، تۇخۇم ۋە ئۇرۇغ،
ئۇياتچان ۋە تەقۋا، ئۆزى بەك ئېرىغ.

دېمەك، ئەر ئۆيلىنىشتىن ئىلگىرى چوقۇم ئەڭ خىل، ئېسىل، پاكىز ئايالنى تاللاش كېرەك. چۈنكى، شۇ ئايال بىر ئائىلىنىڭ ئاساسى ياكى ئائىلە قۇرىدىغان بىر بىنەم.

«كارل ۋىتسرنىڭ پەرزەنت تەربىيىسى» دېگەن كىتابتىمۇ پەرزەنت تەربىيىسىنى پەرزەنت تۇغۇ-لۇشتىن بۇرۇن ئېلىپ بېرىش، ئاتا - ئانا بولغۇچى ئۆزىنى پاك، روھلۇق تۇتۇش، ئادەمنىڭ روھىنى كۆتۈرىدىغان يېمەكلىكلەرنى يېيىش، مانا مۇشۇنداق چاغلاردا پەرزەنتلىك بولۇش، ئايال ھامىلىدار ۋاقىتتا ئۇنى ئەڭ ياخشى كۈتۈش، ھاۋاسى ساپ جايلارغا ئاپىرىش، ئىمكانقەدەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش، كۆڭلىنى ئاغرىتماسلىق، ئايال كىشىمۇ ئۆزىنى نىجىس نەرسىلەردىن، كۆڭلىنى نىجىس خىياللاردىن يىراق تۇتۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. چۈنكى، نىجىس خىيال، نىجىس ماددىلار ئانا قورسىقىدا شەكىللىنىۋاتقان بالىغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ئەقلىنىڭ جۇلالىنىشىغا سەلبىي تەسىر كۆرسىتىدۇ. دېمەك، شەرق ئاقىلىنىڭ كۆزدە تۇتقىنى پەرزەنت تەربىيىسىنىڭ تۇنجى قەدىمى ماھىيەتتە ئېسىل خوتۇن ئېلىش، ياخشى ئائىلە قۇرۇشتىن باشلىنىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

بىر ئايالنىڭ بۇزۇلغانلىقى بىر ئائىلىنىڭ بۇزۇلغانلىقى، بىر ئائىلىنىڭ بۇزۇلۇشى ماھىيەتتە بىر جەمئىيەتنىڭ ئەڭ مۇھىم ھۈجەيرىسىگە كېسەل تەگكەنلىكىنىڭ ئىسپاتى. بۇزۇلغان ئايالنىڭ بۇزۇقلۇقى ئائىلە ئارقىلىق بالىلارغا، بالىلار ئارقىلىق جەمئىيەتكە يۇقىدۇ.

مۇشۇ نۇقتىلاردىن ئويلىغاندا، ئاياللارنى مەخسۇس مەكتەپ ئېچىپ تەربىيەلەش ھەقىقەتەن زۆرۈر. چۈنكى، بىز نۆۋەتتە يۈزلىنىۋاتقان مائارىپ بۇنىڭدىن تۆت - بەش يۈز يىل بۇرۇن بارلىققا كەلگەن، ياۋروپا ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ قايتا گۈللىنىش دەۋرىگە مەنسۇپ مائارىپ شەكلى بولۇپ، ياۋروپانىڭ

بۈگۈنكى قۇدرىتى ئۈچۈن ئاساس سالدى ۋە تارىخقا زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتتى. بۇ خىل مائارىپ ئوخشاش ياشتىكى ۋە تەربىيىلىنىش نۇقتىسى ئوخشاش بولغانلارنى بىر يەرگە يىغىپ ئوقۇتۇش ئارقىدا. لىق مەدرىسە مائارىپىدىن پەرقلىق ھالدا گۇمانتارلىقنى ئاساسىي ئىدىيە، ئىلىم - پەن ئۆگىتىشنى ئاساسىي لىنىيە قىلغان مائارىپ ئىدى. ئارىدىن يېرىم ئىراچە ۋاقىت ئۆتتى. دۇنيانىڭ تەرەققىياتى يېڭى بىر باسقۇچقا قەدەم قويدى. جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ سۈرئىتى بىلەن بۈگۈنكى مائارىپ ئوتتۇرىسىدا مەلۇم ھاڭ پەيدا بولۇپ، پۈتۈن دۇنيا خاراكتېرلىك مائارىپ ئىسلاھاتى چۇقانلىرى پەيدا بولدى. پسخولوگىيە ۋە پېداگوگىكىنىڭ ئەڭ يېڭى تەرەققىيات نەتىجىلىرى مائارىپ ئىسلاھاتىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى پاكىتلار بىلەن تەمىنلىدى.

بۈگۈنكى مائارىپنىڭ ئاساسى ياش پەرقى ۋە بىلىم پەرقىنى ھېسابقا ئېلىش ئاساسىدا سېلىنىغان بولسا، بۈگۈنكى ئىسلاھات چۇقانى سالغۇچىلار ئوخشاش ياشلىق بالىلاردىكى تۇغما ئەقىل (تۇغما تالانت) ۋە پسخىكا پەرقى ھېسابقا ئېلىنىدىغان بىر مائارىپنىڭ بولۇشىنىڭ بۈگۈنكى دۇنيانىڭ يېڭى تەلىپى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. چۈنكى، مائارىپقا مۇناسىۋەتلىك ئىلىملەرنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتى تالانتنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى تەن ئېلىش بىلەن بىرگە، مائارىپتا بالىلارنىڭ تالانت بۇلىقىنى ئېچىشقا پايدىلىق بىر تۈزۈلمىنىڭ بارلىققا كېلىشىنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

دېمەك، ھازىر كىشىلەر ئوخشاش ياشتىكى بالىلارنىڭ ئەقىل پەرقى ۋە پسخىكا پەرقىنى ئېتىراپ قىلىشقا يۈزلىنىپ قالماي، يېشى ئوخشاش، لېكىن جىنسى ئوخشىمايدىغان بالىلار ئوتتۇرىسىدىمۇ ئەقىل ۋە پسخىكا نۇقتىسىدا نۇرغۇن پەرقلەرنىڭ بولىدىغانلىقىنى تەن ئېلىشقا باشلىدى. پەرق بولغاچكىن، پەرقنى بايقاپ تەربىيىلىنىش جەريانىنى قاراتمىلىققا ئىگە قىلىش، بالىلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن مائارىپ يۈزلىنىشىنى بەلگىلەش زۆرۈر. شۇنداقلا پسخىكا ۋە ئەقلىي پەرقلەرگە ئاساسەن بالىلارنى ئايرىم تەربىيە توپىغا ئايرىش تېخىمۇ زۆرۈر.

ئابدۇقادىر داموللىنىڭ نۆۋەتتە خوتۇن قىزلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپلەرنى ئېچىشىمىز لازىم، دەپ كەسكىن ھۆكۈم قىلىشىمۇ بىر خىل ئالدىن كۆرەللىك، بىر قارىماققا بۇ گەپلەر مۇتەئەسسىپ-تەك، ئاياللارنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىنى كەمسۈندۈرغاندەك تۇيۇلىدۇ. لېكىن، ئىلمىي نۇقتىدىن كۆزەتكەندە، ئەمەلىيەتتە بۇنداق قىلىشنىڭ بىر خىل تېخىمۇ زور ئىلمىيلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بىز قىز - ئوغۇل ئىككى جىنسى ئوتتۇرىسىدىكى پسخىكا پەرق بىلەن ئەقىلنىڭ يېتىلىش پەرقىنى تەن ئالىمىز. پسخولوگىلار قىزلارنىڭ تەڭ ياشتىكى ئوغۇللارغا قارىغاندا تېز پىشىپ يېتىلىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بىزگە ئىسپاتلاپ بەردى. بۇ يەردىكى تېز پىشىپ يېتىلىش ئەلۋەتتە جىسمانىي نۇقتىدىكى بۇرۇن پىشىپ يېتىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماي، ئەقىل نۇقتىسىدىكى بۇرۇن پىشىپ يېتىلىشىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مۇشۇنداق بولغانىكەن، بالىلارنى تەربىيەلەشتە نوقۇل ھالدا ياش پەرقىگە ئېسىلىۋېلىش ۋە جىنسىي پەرقنى يوققا چىقىرىپ، ھەممە بالىنى بىر تايىقتا ھەيدەشكە ئۇرۇنۇش مەسلىسى پسخولوگىيە قاتارلىق مائارىپقا مۇناسىۋەتلىك پەنلەرنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولۇۋاتقان ۋە مائارىپنى نۇرغۇن قوللىنىشچانلىقى كۈچلۈك تەجربە نەتىجىلىرى بىلەن تەمىنلەۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە قايتا ئويلىنىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ.

ئۇنداقتا خوتۇن - قىزلار ئۈچۈن ئايرىم مەكتەپ ئېچىش دېگەن ئىدىيىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك ؟

دۇنيادىن ئىبارەت بۇ ئويۇن سەھنىسىدە ئەر ۋە ئايالنىڭ ئالدىدىن رولى زور دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ. لېكىن، باراۋەرلىك نۇقتىسىدىن ئاياللارنى ئەرلەرگە ئوخشاش رول ئېلىشقا دەۋەت قىلىش ياكى مەجبۇرلاش ۋەياكى ئۇلارنىڭ جەمئىيەتتىكى رولىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىش ئاياللىق نازاكەت

ۋە ئەرلىك جاسارەت كەبى خاس ئامىللارنىڭ ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ كېتىشى ۋە خاس تەۋەلىكىدىن ئاجراپ ئۆزى تەۋە بولمىغان ئوبيېكتلارغا تەۋە بولۇپ قىلىشىغا ئوخشاش نەتىجىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئاياللار ئەرلەرگە ئوخشاش جاسارەتكە ئىگە بولسا، مەدھىيەلەشكە ئەرزىيدۇ، ھازىرغا قەدەر مەدھىيەلەپ كەلدۇق. لېكىن، نېمىشقا بۇ ئايال ئاشۇنداق رول ئېلىشقا، ئەرلەردەك جاسارەت كۆرسىتىشكە مەجبۇر بولدى؟ ئۇنداقتا ئۇلارنىڭ ئورنىدا جاسارەت كۆرسىتىشكە تېگىشلىك ئەرلەر نەگە كەتتى؟ دېگەن سوئاللارنى كالىمىزغا كەلتۈرۈپ باقمىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئەرلەر ئاياللار دەك نازا كەتلىشىپ كەتسە قانداق بولىدۇ؟ دېگەن سوئال ھەققىدىمۇ ئويلاپ باقمىدۇق. ئەلۋەتتە، بۇنداق ئويلىنىش بىزنى ھەسرەتكە سالىدۇ. چۈنكى، كىشىلەرنىڭ ئۆزى ئېلىشقا تېگىشلىك روللاردىن چەتنەپ كېتىشى ياكى باشقا روللارنى ئېلىپ قېلىشى، موزدۇزنىڭ تېۋىپ بولۇپ، تېۋىپنىڭ تامچىلىققا مەج - بۇرلىنىشى بىزگە تراگېدىيە يۈزلىنىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ. ھەرقانداق نەرسە ئۆز رولى ۋە ئۆز خۇلقى بىلەن گۈزەل.

دېمەك، ئايرىم مەكتەپ ئېچىش ئارقىلىق بۇ ھەقتىكى تەربىيىنى قاراتمىلىققا، ئەر ۋە ئاياللارنى ئۆز خۇلقى بىلەن تەربىيىلىنىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلغىلى بولىدۇ. ناۋادا ئەر ۋە ئايالدىن ئىبارەت ئىككى رول ئىگىسى ئۆز رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولسا، شۇنداقلا ئۆز رولىنىڭ قەدەر - قىممىتىنى ھېس قىلالسا، ئاياللار ئاياللىق خىسلەت، خۇلقىغا باي بولسا، ئەرلەر ئەرلەرگە خاس ئالاھىدىلىك بىلەن گەۋدىلەنسە، ئىككى جىنس ئۆزىگە خاس رولىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئالسا، مانا بۇ بىر جەمئىيەتنىڭ بەختى ئەمەسمۇ؟

مەخسۇس مەكتەپلەر بولغانىكەن، مەخسۇس تەربىيە بولىدۇ. بالىلار جىنسى پەرق يوق ئارىلىشىپ ئوقۇغان مەكتەپلەردە يولغا قويغىلى بولمايدىغان بەزى دەرسلەرنى بۇ مەكتەپلەردە تامامەن يولغا قويغىلى بولىدۇ. ھەتتا قىز - ئوغۇللارنى پىسخىك ۋە ئەقىل پەرقى بويىچە تەربىيىلىگىلى، تەربىيىنى تېخىمۇ قاراتمىلىققا ئىگە قىلغىلى بولىدۇ. بەزىلەر ئايرىم مەكتەپلەرگە ئايرىشنى قىزلارغا ئۆي تۇتۇش - نى، يىغىنە ئىشلىرىنى قىلىشنى ئۆگىتىش دەپ ئاددىي چۈشىنىدۇ ۋە بۇ خىل ئايرىشنىڭ مەقسىتىنى ئاددىيلاشتۇرىدۇ. لېكىن، ئابدۇقادىر داموللامنىڭ نەزىرىدىكى ئايرىش ئۇنداق ئاددىي ئىش ئەمەس، بەلكى پېداگوگىكا ۋە پىسخولوگىيىنى چىقىش قىلغان، شۇنداقلا جەمئىيەتنىڭ تەشكىللىنىشىنى ئىلمىي كۆزىتىش ۋە يەكۈنلەشتىن كېلىپ چىققان.

ناۋادا خانىم - قىزلار ئايرىم مەكتەپلەردە ئوقۇپ، ئانىلىق قەدەر - قىممەت، ئاياللىق ھۆرمەت ۋە ئىززەتنىڭ مەنىسىنى ۋايىغا يېتىپ چۈشىنىپلا قالماي، بىر پېداگوگ سۈپىتىدە تەربىيەلەنسە، بالىلار بىزنىڭ تەربىيىلىنىپ ۋايىغا يېتىشى، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تالانتىنىڭ كۆمۈلۈپ ياتقان بىخلىرىنى بايقاش تېخىمۇ ئوڭايلىشىدۇ. چۈنكى، بىر بالىنى ئانىسىدەك چۈشىنىدىغان يەنە بىر شەخسنىڭ بولۇشى ناتايىن. ناۋادا ئانا ئانىلىق رولىنى ئېلىش بىلەن بىرگە ھەقىقىي بىر پېداگوگ رولىنى ئالسىچۇ؟ بىر ئايال تەبىئەت ئاياللارغا يۈكلىگەن رولىنىڭ ئەھمىيىتىنى تولۇق چۈشىنىپ، ئۇنى پۈتۈن جەمئىيەتتە ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىپادىلىسىچۇ؟ شۇنداقلا، ئەنە شۇنداق ئايرىم مەكتەپلەردە ئەرلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى رولىنى ئىلمىي چۈشىنىپ، ھەقىقىي مەنىدىكى ئەر كەككە ئوخشاش چوڭ بولغان بىر ئەر بىر ئايالنىڭ ئەنە شۇنداق رولىنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يېتىپ، ئۇنى چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن پەرۋىش قىلىسىچۇ؟

مېنىڭچە، ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق بارغانسېرى كىچىكلەپ كېتىۋاتقان جەمئىيەتكە قارىغاندا، بۇنداق پەرق ئىلمىي ھالدا تونۇلۇپ، ھەر كىم ئۆز رولىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېلىۋاتقان جەمئىيەت تېخىمۇ بەختلىكتۇر. ناۋادا ئەرلەرنىڭ لامزەللىكى (لامزەللىك ماھىيەتتە ئەرلەر - نىڭ ئەرلىك خاراكتېرىنىڭ يىگىلەپ كېتىشىدۇر) تۈپەيلىدىن بىر ئايال ئائىلىدە ئەرلەردەك ھىممەت ۋە

جاسارەت كۆرسىتىشكە مەجبۇر بولسا، شۇ ئايالغا مەدھىيە ئوقۇيمىز، ئەرنى ئەيىبلەيمىز. ناۋادا بىر ئەر ئايالنىڭ مۇھەببىتى بىلەن يۈرىكىنى قاندۇرۇپ ئۆز ئىقتىدارىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ جەمئىيەت ئۈچۈن تۆھپە قوشسا، بىز بۇنداق ئائىلىلەرگە ئېھتىرام بىلدۈرىمىز. بۇنداق ئائىلىلەر شۇ جەمئىيەتنىڭ ئەڭ ساغلام ھۈجەيرىلىرىدۇر. ناۋادا ئايالنىڭ ساپاسىزلىقىدىن قەلبى ئۇسسۇسغان ئەر بۇلاقتا تۇرۇپ ئۇسسۇزلۇق ھېس قىلسىچۇ ؟

خوش، ئاياللارنى تەربىيەلەش پەرز. ئۇنداقتا ئۇلارنى قانداق تەربىيەلەش كېرەك ؟ قانداق قىلغاندا بۇ پەرزنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇندىغىلى بولىدۇ ؟

ئەڭ ئاۋۋال ھەربىر ئادەمنىڭ كالىسىدا ئاياللارنى تەربىيەلەش پەرز دېگەن ئوينى بەرپا قىلىش بىلەن بىرگە، ئۇلارغا بۇنىڭ ئىلمىي ئەھمىيىتىنى تونۇتۇش كېرەك. شۇنىڭدىلا بۇ ھۆكۈم بىزنىڭ كالىمىزدىكى مائارىپقا، بىز ھەرقانداق ۋاقىتتا رىئايە قىلىدىغان قانۇنغا ئايلىنىدۇ. ئىككىنچى قەدەمدە ئاياللارنى تەربىيەلەيدىغان ئۇل - ئەسلىھە قۇرۇلۇشلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈش كېرەك. شۇندىلا بىزنىڭ تەربىيە خىزمىتىمىز تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ. بىز ھازىر تەكىتلەۋاتقان ئىناق جەمئىيەت - مۇ مانا شۇنىڭدىلا تېخىمۇ ئوڭاي بەرپا بولىدۇ.

«كىچىك بالىلار نادان، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدىكى چاغدا يامان ئىللەت ۋە بىلىمسىزلىككە گىرەپتار بولسا، ئۇلارنى كىچىكلىكىدە ئادەتلەنگەن ئۇ ئىشتىن قۇتۇلدۇرۇش ناھايىتى جاپالىقتۇر» دەيدۇ ئابدۇقادىر داموللا.

پسخولوگىلارنىڭ قارىشىچە، بىر بالىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق خاراكتېرى ۋە ئەقلىي ئاساسى يەتتە ياش - قا كىرگۈچە بولغان ئارىلىقتا بەلگىلىنىپ بولىدىكەن. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، بىر ئائىلىدە بىر بالىنىڭ يەتتە ياشقىچە بولغان تەربىيىلىنىش جەريانىدا ئانىنىڭ رولى ھەممىدىن چوڭ، ھەتتا ئاتىمۇ ئانىنىڭ رولىنى باسالمايدۇ. پەرزەنت يۈزى كۆرۈپ باققان ھەرقانداق ئادەم بۇ نۇقتىنى ئىنكار قىلمايدۇ. ئابدۇقادىر داموللامنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا، ئانىنىڭ ئەقلى ۋە ساپاسى بالىنىڭ ئەقىلى ۋە ساپا قۇرۇلمىسىنىڭ ئاساسى. ئانا ئارقىلىق بالىغا يۇققان ئىللەت ياكى ئانىنىڭ ساپاسىزلىقى تۈپەيلىدىن بالىنىڭ ئەقلى تەرەققىياتىدا كۆرۈلگەن زىياننى كېيىن تۈزىتىش ۋە تولدۇرۇش ناھايىتى تەس. چۈنكى، بالا مەكتەپكە كىرىپ بولغۇچە بولغان ئارىلىقتا ئېرىشكەن ئەقلىي تەرەققىيات بالىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى بولۇپ، ئاساس كەڭ ۋە پۇختا بولسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان بىنا پۇختا ۋە مۇستەھكەم بولىدۇ.

شۇڭا، بالىلىرىمىزنى ياخشى تەربىيەلەشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئاياللارنى ياخشى تەربىيەلەش، پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنىڭ مۇھىم شەرتىمۇ ئاياللارنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش. ئاياللارنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئۇلارنىڭ مائارىپ ھوقۇقىغا تولۇق كاپالەتلىك قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتىن ئىبارەت.

بىر جەمئىيەتنىڭ بۇزۇلغانلىقى ئاياللارنىڭ بۇزۇلغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئاياللارنىڭ بۇ زۇلۇشى ماھىيەتتە ئەرلەرنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىشىپ كېتىشىدىن كېلىپ چىققان تراگېدىيە بولۇپ، ئەرلەرنىڭ ئۆز رولىنى تولۇق ئۆتىمەسلىكى ئۇنىڭ بىۋاسىتە سەۋەبى. ئابدۇقادىر داموللام 1924 - يىلى جاھالەتنىڭ ھامىيلىرى تەرىپىدىن قەتلى قىلىندى. لېكىن، ئۇنىڭ ئۆلمەس ئىدىيىلىرى بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر يېتىپ كېلىپ، بىزنىڭ قىممەتلىك مەنىۋى مىراس - سىمىزغا ئايلاندى. ھازىر بۇ مىراسلار بىزنىڭ ۋارىسلىق قىلىپ، نۇرلاندۇرۇشىمىزنى كۈتۈپ يېتىپتۇ.

(ئاپتور شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنىستېتۇتى ئەدەبىيات فاكولتېتىدا)



كارۋان بايۋەچى

(چۆچەك)



رەتلەنگۈچى: بۇنسا ھېزىم

— مەن ئۆز — ئۆزۈمگە خوتۇن ئالسام سو-
دىگەرچىلىك قىلمايمەن دەپ ۋەدە بەرگەن. قىلىد-
ىدىغان سودىگەرچىلىكنى قىلىپ بولغان. ئەمدى
بولدى قىلاي، — دەپتۇ كارۋان بايۋەچچە.
ئايلا ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. كارۋان باي-
ۋەچچە ھېچ ئىش — ئوقەتنىڭ پېشىنى تۇتماي
ئىلگىرى تاپقان مال — دۇنيالىرىنى يەپ يېتىۋې-
رىپتۇ. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ۋەج — ئوقىتىد-
مۇ تۈگەشكە باشلاپتۇ.
— ئەر — خوتۇن ئىككىمىز بارنى يەپ يې-
تىۋەرسەك، تاغ بولسىمۇ توشمايدۇ، بىزنى
نامراتلىق باسىدۇ، شۇڭا بىرەر ئىش قىلايلى، —
دەپ تەكلىپ بېرىپتۇ يەنە خوتۇنى.
لېكىن، كارۋان بايۋەچچە خوتۇننىڭ گەپلىد-
ىگە پىسەنت قىلماي، يەنىلا كۈنلىرىنى بىكار
ئۆتكۈزۈپ يۈرۈۋېرىپتۇ. كۈنلەر ئۆتكەنسېرى
ئۇلارنى يوقسۇزلۇق قىيىناشقا باشلاپتۇ.
— مۇنداق قىلايلى، — دەپتۇ خوتۇنى بىر

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، تەكلىماكاننىڭ قاق
ئوتتۇرىسىدىكى بىر شەھەردە بىر سودىگەر ئۆتكە-
نكەن. ئۇ شەھەرمۇ شەھەر كېزىپ سودىگەرلىك
قىلىدىغان بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنى «كارۋان باي-
ۋەچچە» دەپ ئاتايدىكەن. كارۋان بايۋەچچىنىڭ
يېشى قىرىققا يەتكەن بولسىمۇ، تېخىچە ئۆيلەنمى-
گەنكەن. باشقىلارنىڭ ئۆيلىنىش ھەققىدىكى
تەكلىپلىرىگە: «مەن كۆپ ھاللاردا ئۆيدە تۇرال-
مايمەن. خوتۇن ئالسام، مەن ئۆيدە يوق چاغلاردا
خوتۇنۇم ماڭا خىيانەت قىلىپ سالسا، مەن بۇنداق
ئىشقا چىداپ تۇرالمايمەن» دەپ جاۋاب بېرىد-
ىكەن. ئۇ يېشى قىرىقتىن ئاشقاندىن كېيىن ئا-
خىر ئۆيلىنىپتۇ، لېكىن خوتۇنغا ئىشەنمەي،
سودىگەرچىلىكنى تاشلاپ ئۆيىدىن چىقماي ئول-
تۇرۇپتۇ.

— كارۋان بايۋەچچە، — دەپتۇ خوتۇنى بىر
كۈنى، — ئىش — ئوقەت قىلايلى، بۇنداق يېتىد-
ۋەرسەك بولماس.

كۈنى بولسىمۇ، بۇ كىشىنىڭ چېكىسىگە قىزىل-
گۈل قىسىغلىق تۇرغۇدەك. پادىشاھ بۇنىڭدىن
ھەيران بوپتۇ، ئەمما كارۋان بايۋەچچىگە گەپ
قىلماي، ئۆتۈپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ئەتىسى كارۋان
بايۋەچچىنى يەنە ئۇچرىتىپتۇ. قارىسا ئۇنىڭ چې-
كىسىدىكى قىزىلگۈل تۈنۈگۈنكىدىن بەكرەك ئې-
چىلىپ كەتكەنىكەن. پادىشاھ يەنە گەپ قىلماي
ئۆتۈپ كېتىپتۇ. كارۋان بايۋەچچە پادىشاھقا ئۇ-
چىنچى كۈنى يەنە ئۇچرىغاندىن كېيىن، پادىشاھ
ئۇنىڭ باشقا يۇرتتىن كەلگەنلىكىنى پەملەپتۇ ۋە
ئۇنىڭدا چوقۇم بىر سىر بار دەپ ئويلاپ، شۇ
سىرنى بىلىشكە تەقەززا بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن
دەرھال ئوردىسىغا قايتىپ بېرىپ ئەمىرلىرىگە:

— سىلەر بازارغا بېرىپ چېكىسىگە قىزىل-
گۈل قىستۇرۇۋالغان ئادەمنى تېپىپ ھۈزۈرۈمغا
باشلاپ كېلىڭلار، — دەپ ئەمىر قىپتۇ.

ئەمىرلەر كارۋان بايۋەچچىنى باشلاپ كەپتۇ،
پادىشاھ ئۇنى ئىززەت - ئىكراملار بىلەن كۈ-
تۈۋاپتۇ ۋە نېمە ئۈچۈن چېكىسىگە قىزىلگۈل
قىستۇرۇۋالغانلىقىنى سورايتۇ.

— چېكىمدىكى قىزىلگۈل خوتۇنۇمنىڭ ماڭا
بولغان ساداقىتىنىڭ بەلگىسى، — دەپ سۆز
باشلاپتۇ كارۋان بايۋەچچە، — ئەي پادىشاھىئالەم،
مەن ئەسلىي سودىگەر ئىدىم، قىرىق يېشىمغىچە
مەن ئۆيدە يوق ۋاقىتتا ماڭا خىيانەت قىلىدۇ
دەپ، خوتۇن ئالمىدىم. يېشىم قىرىققا يەتكەندە،
خوتۇن ئالماي بولمىدى. خوتۇن ئالغاندىن كې-
يىن، سودىگەرچىلىكنى تاشلاپ، ئۆيدىن بىر قە-
دەم ئايرىلمىدىم. يەپ يېتىۋەرسە تاغمۇ توشۇ-
مايدىكەن، ۋەج - ئوقىتىم قۇرۇق قىلىپ قالدى.
شۇنىڭ بىلەن خوتۇنۇم ئۆز ۋۇجۇدىدىن مۇشۇ
گۈلنى ئاپىرىدە قىلىپ، چېكىمگە قىستۇرۇپ يول-
غا سالدى. بۇ گۈل سولشىپ قالدىكەن، ئۇ
ھالدا خوتۇنۇم ماڭا خىيانەت قىلغان بولىدۇ. ھا-
زىر ئۇ گۈل كۈندىن - كۈنگە ياشىرىۋاتىدۇ. بۇ
خوتۇنۇمنىڭ ماڭا بولغان ساداقىتىنىڭ كۈندىن -
كۈنگە ئېشىۋاتقانلىقىنىڭ بەلگىسىدۇر.

كۈنى ئېرىگە، — مەن سىلىگە چىن كۆڭلۈمدىن
سادىق، لېكىن سىلى ماڭا ئىشەنمەيلا. شۇڭا، مەن
ئۆز ۋۇجۇدۇمدىن بىر تال قىزىلگۈل ئاپىرىدە قى-
لىپ بېرىمەن. سىلى بۇ گۈلنى چېكىلىرىگە قىس-
تۇرۇپ شەھەر مۇشەھەر كېزىپ سودىگەرچىلىك
قىلىسلا. بۇ گۈل مېنىڭ سىلىگە سادىق بولغان
— بولمىغانلىقىمنىڭ گۇۋاھچىسى بولسۇن. بۇ
گۈل داۋاملىق ئېچىلىپ، ياشىرىپ تۇرسا، بۇ مې-
نىڭ سىلىگە خىيانەت قىلمىغانلىقىمنى ئىس-
پاتلايدۇ. ناۋادا گۈل سولشىپ قالسا، بۇ مېنىڭ
سىلىگە خىيانەت قىلغانلىقىمنىڭ ئىپادىسىدۇر.
بۇنداق بولسا سىلى دەرھال يېنىپ كېلىپ، مېنى
نېمە قىلسا مەيلى ...

خوتۇننىڭ بۇ تەكلىپى كارۋان بايۋەچچىنى
ئويلىاندۇرۇپتۇ. ئۇ ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ،
ئاخىر تەۋەككۈل كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، سودى-
گەرچىلىككە ئاتلانماقچى بوپتۇ. تەييارلىقلىرى
پۈتۈپ يولغا چىقىش ئالدىدا خوتۇنغا شۇنداق
دەپتۇ:

— خوتۇن، مەن سىلىنىڭ گېپىڭلەرگە كى-
رىپ، سودىگەرچىلىكنى قايتىدىن باشلىماقچى
بولۇۋاتمەن. ئەمما، شۇنى ئېسىڭلاردا مەھكەم تۇ-
تۇڭلاركى، سىلى مەن كەتكەندىن كېيىن، نېمە
ئىش قىلماقچى بولساڭلار، ئۆيدىكى شاتۇتنىڭ
رۇخسىتىنى ئېلىڭلار. شاتۇتى قىل دېسە قى-
لىڭلار، قىلما دېسە زادى قىلماڭلار.

خوتۇنى جەزمەن كارۋان بايۋەچچىنىڭ دېگىنى
بويىچە ئىش قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بې-
رىپتۇ. شۇنداق قىلىپ كارۋان بايۋەچچە سەپەرگە
ئاتلىنىپتۇ.

ئۇ نەچچە كۈن يول يۈرۈپ، يول يۈرسىمۇ
مول يۈرۈپ بىر شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ شە-
ھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىپ يۈرگەنىكەن، كىشى-
لەر ئۇنىڭ چېكىسىدىكى گۈلگە قىزىقسىنىپ قا-
رىشىپتۇ. دەل شۇ كۈنى بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى-
مۇ بازار ئايلىنغىلى چىققانىكەن. ئۇمۇ كارۋان
بايۋەچچىنى ئۇچرىتىپ قاپتۇ. قارىسا ھازىر قىش

غا چۈشۈرۈشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپتۇ. مەلۇم بو-
لۇشىچە، كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى ئىركەك
زاتىنى پەقەت قېشىغا يولاتمايدىكەن. شۇڭا، يىگىت
ئاياللارنى ئىندەككە كەلتۈرۈشكە ئۈستادەللىدىن
بىرنى تېپىپ، شۇ ئارقىلىق مەقسىتىگە يەتمەكچى
بوپتۇ. بۇ شەھەردە مەزلۇملارنى ئىندەككە كەلتۈ-
رۈشكە ناھايىتى ئۈستادە موماي بار ئىكەن.
يىگىت ھەمراھلىرى بىلەن ئۇ موماينى باشقىلار-
دىن سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ، مىڭ تەسلىكتە تېپىپ-
تۇ - دە، ئۇنىڭغا پادىشاھ بىلەن كارۋان بايۋەچچە
ئوتتۇرىسىدىكى ئەھدىنى ئۇقتۇرۇپتۇ. قانداق قى-
لىپ بولسۇن، كارۋان بايۋەچچىنىڭ ئايالىنى قول-
غا كەلتۈرۈپ بەرسە نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش
بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. موماي بۇنىڭغا بىجاد-
دىل ماقۇل بوپتۇ ۋە شۇ ھامان كارۋان بايۋەچ-
چىنىڭ ئايالىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ. موماي ئۇ-
نىڭدىن ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، گەپ
باشلاپتۇ:

— ئەي قىزىم، مەن سىزنى مۇھىم بىر ئىش
بىلەن ئىزدەپ كەلدىم. كارۋان بايۋەچچىنىڭ يې-
قىن بىر ئاغىنىسى بۈگۈن بىزنىڭ ئۆيىگە كەپتە-
كەن. ئۇ يىگىتنىڭ ئېيتىشىچە، كارۋان بايۋەچچە
قايسىبىر شەھەردە قازا قىپتۇ. ئۇ جايدا كارۋان
بايۋەچچىنى تونۇيدىغان باشقا ئادەم بولمىغاچقا،
ھېلىقى ئاغىنىسى ئۇنى يۇيۇپ - تاراپ، نەزىر -
چىراغلىرىنى بېرىپ، بۇ ياققا كەپتۇ. كارۋان
بايۋەچچە كۆز يۈمۈش ئالدىدا سىزنى ئاشۇ ئا-
غىنىسىگە خوتۇنلۇققا بېرىۋېتىپتۇ. ئۇ يىگىت
ئۆزى كېلىشىنى بىئەپ كۆرۈپ قېشىڭىزغا مېنى
ئەۋەتتى...

كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى ئېرىنىڭ قازا
قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ چەكسىز قايغۇ - ھەسرەتكە
چۆمۈپ زار - زار يىغلاپتۇ. مومايمۇ ئۇنىڭغا يال-
غاندىن ئىچ ئاغرىتقان بوپتۇ، لېكىن كۆزىدىن
ياش چىقماپتۇ. موماي نۇرغۇن تەسەللى بېرىپ،
ئاخىر ئۇنى يىغىدىن توختىتىپتۇ ۋە دەپتۇ:

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان پادىشاھ بىر ھازا قا-
قاقلاپ كۈلگەندىن كېيىن، دەپتۇ:

— ھەي كارۋان بايۋەچچە، «بىر خوتۇننىڭ
ھىيلىسى مىڭ ئېشەككە يۈك» دېگەن گەپنى ئاڭ-
لىمىغانمىدىڭ؟ سەن خوتۇنۇڭنىڭ ھىيلىسىگە
ئالدىنىپ قاپسەن.

— ياق! پادىشاھىئالەم، — دەپتۇ كارۋان
بايۋەچچە، — خوتۇنۇم ماڭا ھەرگىز خىيانەت
قىلمايدۇ. بۇ گۈل بارغانسېرى ياخشىرىۋاتىدۇ. بۇ
خوتۇنۇمنىڭ دائىم مېنى ياد ئېتىپ، نامەھرەم
ئىشلاردىن يىراق تۇرغانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

— ئەي، كارۋان بايۋەچچە، — دەپتۇ پادى-
شاھ، — سەن چېكەڭدىكى بۇ گۈلگە ئىشەنمە. بۇ
گۈل سېنى ئالدايدۇ.

— ئۇنداق ئەمەس، — دەپتۇ كارۋان بايۋەچ-
چە، — خوتۇنۇم ھەرگىز ماڭا خىيانەت قىلمايدۇ.
چۈنكى، چېكەمدىكى گۈل بارغانسېرى ياخشىرىۋا-
تىدۇ.

شۇنداق قىلىپ ھەر ئىككىلىسى ئۆز گېپىدە
چىڭ تۇرۇپتۇ.

— ئۇنداق بولسا مۇنداق ۋەدىلىشەيلى، —
دەپتۇ پادىشاھ، — قىرىق كۈنلۈك مۆھلەت بەل-
گىلەيلى. مۇشۇ مۆھلەت ئىچىدە سېنىڭ خوتۇ-
نۇڭنى بۇ يەرگە ئالداپ ئەكېلەلسەك، سەن يې-
ئىڭلىگەن ھېسابلىنىپ، ماڭا قۇل بولسەن. ئەكې-
لمەلسەك، پادىشاھلىقىمنىڭ يېرىمى سېنىڭ
بولسۇن.

بۇنىڭغا كارۋان بايۋەچچە قوشۇلۇپتۇ.
پادىشاھ دەرھال ۋەزىر - ۋۇزىرالىرى بىلەن
مەسلىھەتلىشىپ، شەھەردىكى كېلىشكەن بىر يى-
گىتنى تاللاپتۇ - دە، ئۇنىڭغا بىرقانچە ھەمراھ
قوشۇپ، قىممەت باھالىق ئۈنچە - مارجان، ئال-
تۇن - كۈمۈشلەر بىلەن كارۋان بايۋەچچىنىڭ
خوتۇنىنى ئالداپ ئەكېلىشكە يولغا ساپتۇ. يىگىت
كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتىپ كېلىپ، شەھەرنى تا-
ماشا قىلغاچ كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىنى قول-

بايۋەچچە: «نېمە ئىش قىلماقچى بولساڭلار ئاۋۋال شاتۇتىدىن ئىجازەت سوراڭلار» دېگەندى...
— باراملا - باراملا ئۆزلىرىنىڭ ئىشى، —
دەپتۇ شاتۇتى سىڭايان قاراپ، — نېمە ئىش قىلسىلا مەيلى.

— ئۇنداق دېمە، — دەپتۇ ئايال، — يا بار-سىلا دە، يا بارمىسىلا دە.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ شاتۇتى، — زەرگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىنىڭكىدەك ئەقىللىرى بولسا بارسىلا.

— زەرگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى قانداق قىپتىكەن؟

— مانا مۇنداق قىپتىكەن، — دەپ سۆز باشلاپتۇ شاتۇتى، — بۇرۇن بىر شەھەردە زەرگەر بايۋەچچە دېگەن بىر زەرگەر ئۆتكەنكەن. ئۇ بىر كۈنى ئۈنچە - مارجان، زىرە - مۇنچاق ئېسىقلىق دۈكىنىدا ئولتۇرسا، دۇكانغا يۈزىگە لېچەك سالغان بىر ئايال كىرىپ كەپتۇ. ئۇ ئايال ئۇنى - بۇنى ئالغۇزۇپ كۆرۈپتۇ. شۇ ئارىلىقتا ئايالنىڭ يۈزىدىكى لېچەك سىيرىلىپ چۈشۈپ كەپتۇ. زەرگەر قارىسا ئۇ پادشاھنىڭ گۈزەل مەلىكىسى ئىكەن. زەرگەر بىلەن مەلىكىنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشقان ھامان مەلىكىنىڭ كۆزىدىن ۋاللىدە قىلىپ بىر ئوت چىقىپ، زەرگەرنىڭ يۈزىگە تۇتاشتى. مەلىكە ھاپىلا - شاپىلا لېچىكىنى ئېلىپ، يۈزىنى يېپىپتۇ - دە، ئۈندىمەستىن دۇكاندىن چىقىپ كەپتۇ. زەرگەر بايۋەچچە مەلىكىنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ - قاراپ قاپتۇ. بىر دەمدىن كېيىن ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىگە تىترەك ئولشىپ، يۈزىكى سىقىلغاندەك بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ دۇكاننى تاقاپ ئۆيىگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئىشكىتىن كىرىپلا: «ۋاي يۈزىكم، ۋاي يۈزىكم» دەپ مەيدىسىنى داق يەرگە يېقىپ يېتىپتۇ.

— نېمە بولدى بايۋەچچە؟ — دەپ سوراپتۇ خوتۇنى، — چىرايلىرى باشقىچە تۇرىدىغۇ؟

— نېمە بولاتتى؟ — دەپتۇ زەرگەر، — يۈ-

— قانداق قىلىمىز، بەندىچىلىك! قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر قىلماق كېرەك. تەقدىرگە تەن بەرمەي ئامال يوق. ئۆلگەننىڭ ئارقىسىدىن كەت-كىلى بولمايدۇ. ھېلىقى يىگىت مەرھۇم كارۋان بايۋەچچىنىڭ ۋەسىيىتىنى يەردە قويماي، ئالايتەن بۇ يەرگە قەدەم تەشرىپ قىپتۇ. يات كىشى كارۋان بايۋەچچىنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلغان يەردە سىز ئەلۋەتتە ئېرىڭىزنىڭ ۋەسىيىتىگە ئەمەل قىلمى-سىڭىز بولماس. كارۋان بايۋەچچىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى ئۈچۈن ئۇ يىگىتتىن نۇرغۇن پۇل چىقىم بولغاندۇ. نېمىلا بولمىسۇن ئۇنىڭغا كۆپ رەھمەت ئېيتىش كېرەك. كارۋان بايۋەچچىنىڭ قىرىق قېچىرلىق ۋەج - ئوقىتى ھېلىقى شەھەر-دە ئامانەتتە تۇرۇپتۇ. شۇڭا، بۈگۈن بىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇ يىگىت بىلەن كۆرۈشۈپ باققان بول-سىڭىز...

— موماي گېپىنى تۈگىتىپ، كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىغا ھېلىقى يىگىت بىلەن كۆرۈشمە-سە، كېيىن چوقۇم پۇشايماندا قالدۇغانلىقىنى قايتا - قايتا تاپىلاپ، يولغا راۋان بوپتۇ.

— موماي كەتكەندىن كېيىن، كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى كۆپ ئويلىنىپ، ئاخىر چاقىرغان يەرگە بېرىشنى توغرا تېپىپتۇ. بولۇپمۇ ھېلىقى يىگىتنى كۆرۈپ بېقىشقا تاقەتسىزلىنىپ، يۈز - كۆزلىرىنى ھەر خىل پەرداز بۇيۇملىرى بىلەن بېزەپ، يارىشىملىق كىيىملىرىنى كىيىپ، ئۈستۈشىغا خۇش پۇراقلىق مەدەنلەرنى سۈرۈپ، ئەينەككە قايتا - قايتا قاراپ، مېڭىشقا تەييارلى-نىپتۇ. ئۇ ئىشك تۈۋىگە چىققاندا بىردىنلا كارۋان بايۋەچچىنىڭ نەسەتتىنى ئېسىگە ئاپتۇ - دە، ئۆيىگە يېنىپ كىرىپ شاتۇتىدىن سوراپتۇ:

— ئەي شاتۇتى، كارۋان بايۋەچچە قازا قىپتۇ. ئۇ كۆز يۈمۈش ئالدىدا مېنى بىر ئاغىنىسىگە تاپشۇرۇپتۇ. ئۇ كىشى مېنى ئېلىپ كېتىشكە بۇ يەرگە كەپتۇ. شۇڭا، ئۇ كىشىنىڭ قېشىغا بېرىش-قا سەندىن رۇخسەت سورايمەن. مەرھۇم كارۋان

— ۋاي ئوبدان خوتۇن، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ زەرگەر، — دەپ بېقىڭلا، مەلىكىنىڭ قىلغانلىرىدىن نىڭ مەنىسىنى سىلى بىلىدىڭلىمۇ؟

— ياق.

— ياق ئەمەس خوتۇن، چوقۇم سىلى بىر-نەرسىنى بىلىپسىلە.

ئېرىنىڭ ھالىغا ئىچ ئاغرىتقان خوتۇنى شۇنداق دەپتۇ:

— مەلىكىنىڭ ئاۋۋال ئەينەكنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى كۆرسىتىپ، كېيىن تەتۈر يۈزىنى كۆرسىتىشى كۈندۈزى كەپسىز، كۈندۈزى كەلمەي كېچىسى كېلىڭ دېگىنى. گۈلگە سۇ قويۇشى باغ ئىچىدىكى گۈللۈككە سۇ كېلىدىغان ئېرىقنى ياقلاپ كەل-سىڭىز، مېنى تاپسىز دېگىنى. تارغاقنىڭ چىشىنى سۇندۇرۇشى باغقا سۇ كىرىدىغان سۇڭگۈچتىكى قوزۇقنى سۇندۇرۇۋەتسىڭىز، بىمالال كىرە-لەيسىز دېگىنى...

— ۋاي ناداننىڭ ئەقلى، شۇنىمۇ بىلمەپتە-مەن. مەلىكە ناھايىتى بەلەن دەپتۇ، چاققان ماڭاي.

— بۇ ناھايىتى خەتەرلىك يول. بارمىسىلا قانداق؟ چۈنكى، باغقا كىرىپ گۈللۈكنى تېپىپ بارغان تەقدىردىمۇ، مەلىكە چىققۇچە ئويغاق ئولتۇرىدىغان گەپ. ئەگەر ئۇخلاپ قالسىلا مەلىكە سىلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

— مەيلى، — دەپتۇ زەرگەر بايۋەچچە، — ئارمانغا يېتەلمىگەندىن ئۆلگەن ياخشى.

زەرگەر بايۋەچچە مەلىكىنىڭ ۋىسالىغا يېتىش ئۈچۈن خوتۇننىڭ نەسەبىگە قۇلاق سالماي، ئىشىكتىن چىقىپتۇ. ئۇ ئوردا بېغىنىڭ ئارقىدىن سىدىكى ئېرىقنى ياقلاپ كېلىپ، سۇڭگۈچتىكى قوزۇقلارنى سۇندۇرۇپ باغقا كىرىپتۇ ۋە گۈللۈككە كېلىپ، مەلىكىنى ساقلاپ ئولتۇرۇپتۇ. يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە، زەرگەر بايۋەچچە ئويقۇسى كېلىپ، زادى چىدىيالىماپتۇ — دە، «بىردەم كۆ-زۈمنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالاي» دەپ كۆزىنى

رىكىم كۆيۈشۈۋاتىدۇ.

— نېمىگە يۈرەكلىرى كۆيۈشۈۋاتىدۇ؟

زەرگەر بايۋەچچە دۇكاندا بولغان ئىشلارنى خوتۇنغا بىرمۇبىر بايان قىلىپ بىرىپتۇ. خوتۇنى ئېرىنىڭ ئىشقا بالاسىغا مۇپتىلا بولغانلىقىنى پەملەپتۇ — دە:

— ئەي بايۋەچچە، سىلنىڭ يۈرەكلىرىگە مەلىكىنىڭ ئىشقا ئوتى چۈشۈپتۇ. مەلىكىنىڭ ئايدەك جامالىنى كۆرمىسىلە، يۈرەكلىرى شىپا تاپمىغاي. شۇڭا، سىلى بېرىپ ئوردىنىڭ ئالدىدا كۈتۈپ تۇرسىلا. بەلكىم مەلىكە راۋاق ئۈستىگە چىقىشى مۇمكىن، شۇ چاغدا سىلى مەلىكىنى كۆرەلەيدىلا، — دەپتۇ.

زەرگەر بايۋەچچە دەرھال ئوردا ئالدىغا كەپتۇ. بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن دېگەندەك مەلىكە راۋاق ئۈستىدە پەيدا بولۇپ، پەستە ئولتۇرغان زەرگەر بايۋەچچىگە قاراپ يۈزىدىكى رومالنى ئاپتۇ. ئاندىن يانچۇقىدىن بىر ئەينەك ئېلىپ، پەس-كە قارىتىپ ئاۋۋال ئوڭ يۈزىنى، ئاندىن تەتۈر يۈزىنى كۆرسىتىپتۇ. ئارقىدىن چەينەكتىكى سۇنى گۈلگە قويۇپتۇ. ئاخىردا يانچۇقىدىن بىر تارغاق ئېلىپ، چىشلىرىنى سۇندۇرۇۋېتىپ كىرىپ كېتىپتۇ. زەرگەر بايۋەچچە ھېلى چىقار، ھېلى چىقار دەپ ئېڭىكىنى يۆلەپ قاراپ ئولتۇرغان بولسىمۇ، مەلىكە چىقماپتۇ. راۋاققا تولا قاراپ بويىغا قوقاق تۇرۇپ قالغان بايۋەچچە كەچ كىرگەندە ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ ۋە خوتۇنغا يۈز بەرگەن ئىشلارنى تولۇق ئېيتىپ بېرىپتۇ.

— مەلىكىنىڭ ئەينەك كۆرسەتكىنى، گۈلگە سۇ قويۇشى، تارغاقنىڭ چىشىنى سۇندۇرۇشلىرىدىن بىرنەرسە چۈشەنمىدىڭلىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ خوتۇنى.

— نېمىنى چۈشەنمەتتىم، خوتۇن؟ — دەپتۇ زەرگەر بايۋەچچە.

— چۈشەنمىگەن بولسىلا، مەلىكىنى يادلىدىرىدىن چىقىرىۋەتسىلە.

ئۆيىگە كەپتۇ ھەمدە خوتۇنغا ئەھۋالنى ئېيتتى. تۇ.

— مەلىكە بۇ قېتىمىمۇ سىلىگە رەھىم قىپ. تۇ، — دەپتۇ خوتۇنى، — مەلىكە بۇ كېچىمۇ گۈللۈككە چىقىپتۇ. ئۇخلاپ ياتقانلىرىنى كۆرۈپ، «كىچىك بالا ئىكەنلا، بۇ يەرگە كېلىمەن دېگۈچە ياڭاق چېقىپ يەپ ئوينىسلا» دەپ قويۇنلىرىغا ياڭاق سېلىپ قويۇپتۇ. ئەمدى ئۇ يەرگە بارىمەن دېمىسە.

— ياق، ئۆلسەممۇ مەيلى، مەلىكىنىڭ رۇخ. سارىنى كۆرمىگۈچە ھەرگىز بولدى قىلمايمەن، — دەپتۇ بايۋەچچە.

ئۈچىنچى كۈنىمۇ بايۋەچچە كەچكىچە يەردە دۈم يېتىپتۇ.

خوتۇنى: «ئېرىم بۈگۈن باغقا بېرىپ، يەنە ئۇخلاپ قالسا، مەلىكە بۇ قېتىم ھەرگىز يۈز - خاتىر قىلماي، ئۇنى قىلىچ بىلەن چېپىپ تاش. لىشى مۇمكىن» دەپ ئويلاپتۇ - دە، بايۋەچچە مې - ئىشقا تەمشەلگەندە: «بۇ كېچە ئۇخلىماي ئولتۇر - سىلا، مەلىكە بىلەن چوقۇم ئۇچرىشىدىلا. ئۇنىڭ بەدىنى ئىنتايىن يۇمشاق، ئۇنىڭ بەدىنىنى تاتى - لىۋەتمىسە يەنە، كەلسە تىرناقلىرىنى ئېلىپ قوياي» دەپتۇ. بايۋەچچە قولىنى ئۈزىتىپتۇ. خو - تۇنى تىرناق ئالغان بولۇپ ئۇنىڭ چىمچىلاق قولىنى قەستەن كېسىۋېتىپتۇ. بايۋەچچىنىڭ قولىدىن قان ئېقىشقا باشلاپتۇ. زەرگەر بايۋەچچە:

— ۋايجان، ۋاي قولۇم ... — دەپ ۋايساشقا باشلاپتۇ.

— تىغلىق ئەسۋاب كېسىۋەتكەن يەرگە تۈز سۈركىسە ئاغرىق پەسىيدۇ، — دەپتۇ خوتۇنى ۋە ئېرىنىڭ قولىغا تۈز سۈركەپتۇ. ئەسلىدە خوتۇنى ئېرىنىڭ بۈگۈن كېچىمۇ ئۇخلاپ قېلىپ، ھاياتىغا خەۋپ يېتىشتىن ئەنسىرەپ شۇنداق قىلغانىدى. كەن. تۈز سېپىلگەندىن كېيىن، بىر ئاغرىق مىڭ بوپتۇ. زەرگەر بايۋەچچە قولىنى تۇتقىنىچە پادى - شاھنىڭ بېغىغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ گۈللۈكتە

يۈمۈپتۇ. بىر چاغدا كۆزىنى ئاچسا، ئەتراپ يوپ - يورۇق، ئاسماندا كۈن پارلاپ تۇرغان، ئېتىكىدە بىر سىقىم سوقا جىگدە تۇرۇپتۇ. بايۋەچچە قورق - قىنىدىن غال - غال تىترىگىنىچە ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. ئۆيىدە خوتۇنى ئۇنىڭ يولىغا تۆت كۆزى بىلەن قاراپ ئولتۇرغانىكەن. زەرگەر بايۋەچچە باغدا بولغان ئىشلارنى خوتۇنغا ئېيتىپ بېرىپ - تۇ.

— ئۇخلىمىسە بولمامدۇ؟ — دەپتۇ خوتۇ - نى، — مەلىكە چىقىپتۇ ئەمەسمۇ! — مەلىكە چىقىپتۇ؟! — دەپتۇ زەرگەر بايۋەچچە، — ئەستاغپۇرۇللا... ئەستاغپۇرۇللا، ئۇخلىماي ئولتۇرسام بوپتىكەن.

— خۇدايىم سىلىنى بىر ساقلاپتۇ، — دەپتۇ خوتۇنى، — مەلىكە سىلىگە رەھىم قىپتۇ. «ئىك - كىنچىلەپ بۇياققا كەلمەڭ، بۇ يەرگە كېلىمەن دەپ ئاۋارە بولغۇچە جىگدىڭىزنى يەڭ» دەپ ئېتەكلى - رىگە جىگدە سېلىپ قويۇپتۇ...

— ھەي پوق يېگەننىڭ ئەقلى، — دەپ ئې - ئىكىنى قاماللاپتۇ زەرگەر بايۋەچچە، — ئۇخلى - مىغان بولسام، نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى - ھە! ئىست، ئىست ...

زەرگەر بايۋەچچە ئىچ - ئىچىدىن تۆكۈلۈپ يىغلاپ «ۋاي يۈرىكىم» دەپ يۈرىكىنى قاماللاپ يەرگە مەيدىسىنى يېقىپ يېتىۋاپتۇ. گېلىدىن ھېچ نەرسە ئۆتمەپتۇ. كەچ بولغاندا زەرگەر باي - ۋەچچە يەنە مەلىكە بىلەن كۆرۈشكىلى ماڭغانىدى. كەن، خوتۇنى ئۇنىڭغا بۇ كېچە ھەرگىز ئۇخلاپ قالماسلىقىنى قايتا - قايتا جېكىلەپتۇ.

زەرگەر بايۋەچچە تۈنۈگۈن كەلگەن يول بىلەن گۈللۈككە كېلىپ، مەلىكىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. بېرىم كېچە بوپتۇ. مەلىكە چىقماپتۇ. تاڭ سۈزۈ - لەرگە يېقىن بايۋەچچە قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. بىر چاغدا ئويغانسا، كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەن، قوينىدا بىر جۈپ ياڭاق بىلەن بىر دانە تاش تۇر - غان. بايۋەچچە يەنە ئالدى - ئارقىسىغا قارىماي

بېرىپ، دەرۋازىغا تاش بىلەن ئىككىنى ئۇرۇپ، بىر جۈپ تاشنى ھويلا ئىچىگە تاشلىۋېتىپ ئالدى - كەينىگە قارىماي يېنىپ كېلىشنى ئېيىتىپتۇ.

بۇ كۈنى زەرگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى ئېرى كەلمىگەندىن كېيىن، غەم - غۇسسەگە چۆكۈپ ئوچاق ئالدىدا ئىككى قولى بىلەن پېشانىسىنى قاماللاپ ئولتۇرغانىكەن، تۇيۇقسىز دەرۋازا ئۇرۇلۇپ، ھويلىغا بىرنەرسە چۈشۈپتۇ. زەرگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى چىقىپ قارىسا ئادەم يوق، ھويلىدا بىر جۈپ تاش تۇرغان. بۇنىڭدىن ئۇ ئېرى بىلەن مەلىكىنىڭ زىندانغا چۈشكىنىنى پەملەپ، قەدىناس ئېرىگە ئىچ ئاغرىتىپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. بىر ئازدىن كېيىن يىغىسىنى توختىتىپ، قازان ئېسىپ پۇلۇ ئېتىپتۇ. بىر لېگەنگە پۇلۇ ئۇسۇپ، ئۈستىگە گۆش بېسىپ داستىخاندا يۆگەپ ئوردىغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئوردا ئىشىكىنى ئىككى ياساۋۇل بېقىپ تۇرغانىكەن. ئايال ئۇلارغا:

— بەگلىرىم، بۇ بىر لېگەن پۇلۇنى زىنداندىكى گۇناھكارلارغا سەدىقە قىلىپ چىقىشىمغا يول قويغان بولسىلا. مەن تۇل ئولتۇرۇپ قالغانىدىم. باشقىلاردىن «ئەر ئالمىغان خوتۇن كىشى تۈرمىدىكى گۇناھكارلارغا سەدىقە بېرىپ، ئۇلارنىڭ دۇئاسىنى ئالسا ئەرگە تەگكەي» دەپ ئاڭلىغانىدىم. شۇڭا، مېنى مۇرادىمغا يەتكۈزگەن بولۇشىمىلا! — دەپ يالۋۇرۇپ يىغلامسىراپتۇ.

ياساۋۇللار بېشىغا رومال ئارتىلغان بۇ ئايالنىڭ تۇل ئايال ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپتۇ - دە، ئۇنى زىندانغا كىرگۈزۈۋېتىپتۇ. ئۇ زىندانغا كىرگەندىن كېيىن، ئاۋۋال ئېرى بىلەن مەلىكىنىڭ قورسىقىنى توقلاپتۇ. ئاندىن زەرگەر بايۋەچچىگە ئۆزىنىڭ كىيىملىرىنى كىيىدۈرۈپ، داستىخاندىن ئەمچەك ياساپ مەيدىسىگە تاقاپ، لېگەننى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، ئايال كىشىگە ئوخشاش دەسسەپ مېڭىشنى تاپىلاپ، ئوردا ئىشىكىگە ئەۋەتىپتۇ. بايۋەچچە ئىشىك ئالدىغا كەپتۇ:

مەلىكىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇ كېچە ئاغرىق دەستىدىن ئۇنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كىرمەپتۇ. تاڭ ئاتارغا يېقىن مەلىكە قىلىچ كۆتۈرگىنىچە گۈل - لۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سۈپىدا ئولتۇرغان زەرگەر بايۋەچچىنىڭ قېشىغا كەپتۇ. زەرگەر بايۋەچچە مەلىكىنىڭ قولىدىكى قىلىچنى كۆرۈپ، قورققىنىدىن ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپتۇ. مەلىكە قولىدىكى قىلىچنى يەرگە تاشلىۋېتىپ، زەرگەر بايۋەچچىنى ئۆز يېنىدا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. بايۋەچچە مەلىكىگە يېقىن ئولتۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىككىيلەن ۋىسال شەرىپتىدىن قانغۇچە ئىچىشىپ، تەڭلا ئۇيقۇغا كېتىپتۇ.

ئالدىنقى كۈنى پادىشاھ شىكارغا چىقىپ كەتكەنىكەن. ئۇ مېڭىش ئالدىدا ئوردا بېگىگە ئوردا ئىچى ۋە چارباغدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىشنى ئالاھىدە تاپىلىغانىكەن. شۇڭا، ئوردا بېگى ئەتىگەندە باغنى چارلاۋېتىپ گۈللۈككە كەپتۇ. قارىسا مەلىكە بىر ئەر كىشى بىلەن قۇچاقلىشىپ ئۇخلاۋاتقۇدەك.

ئوردا بېگى: «نېمىدېگەن شەرمەندىچىلىك بۇ» دەپ پېشانىسىگە پاققىدە بىرنى قويۇپتۇ - دە، ئۇلارنى ئويغىتىپ، ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن ئايرىپ زىندانغا تاشلاپتۇ. زىندان بېگىگە پادىشاھ كەلگۈچە بۇ ئىشنى ھېچكىمگە تىنماسلىقىنى جەپكىلەپتۇ...

زىنداندا مەلىكە زەرگەر بايۋەچچىدىن سوراپتۇ: — باغقا كىرىش، مەن بىلەن كۆرۈشۈش يوللىرىنى ئۆزلىرى بىلىپ كەلگەنمۇ ياكى بىرەر كىشى ئەقىل كۆرسەتكەنمۇ؟

— مەن قانداقمۇ ئۆزۈم بىلىپ كېلەي، مەلىكەم، — دەپتۇ بايۋەچچە، — بۇ ئىشتا ماڭا ئەقىل كۆرسەتكەن كىشى مېنىڭ خوتۇنۇم بولىدۇ. — ئۇنداق بولسا، بىز زىنداندىن قۇتۇلدۇق، — دەپتۇ مەلىكە خۇشال بولۇپ. ئۇ دەرھال ئىشىكباقارنى چاقىرىپ، قولىغا ئىككى تىللا تۈتەقۇزۇپتۇ ۋە ئۇنىڭغا زەرگەر بايۋەچچىنىڭ ئۆيىگە

— قانداق، ئۇلارنىڭ دۇئاسىنى ئالدىلىمۇ؟ —
 دەپتۇ ياساۋۇللار.
 — خوش بېگىم، خوش، — دەپتۇ زەرگەر
 بايۋەچچە ئايال كىشىنى دوراپ ۋە كالتە قەدەملەر
 بىلەن يولغا راۋان بوپتۇ.
 — پات — پات كېلىپ تۇرسىلا، — دەپتۇ
 ياساۋۇللار، — پېشانىلىرىدە بولسا ئەر چىقىپ
 قالار.
 ئۇلار بايۋەچچىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈ-
 شۈپتۇ.
 ئۈچ كۈندىن كېيىن پادىشاھ شىكاردىن قايدى-
 تىپ كەپتۇ.
 — داد، پادىشاھنىڭم، — دەپتۇ ئوردا بېگى
 تەخت ئالدىغا بېرىپ، — جىددىي بىر ئىش بار
 ئىدى، ئېيتاي دېسەم تىلىم كۆيىدۇ، ئېيتماي
 دېسەم دىلىم كۆيىدۇ.
 — ئېيت! — دەپتۇ پادىشاھ.
 — سىلى شىكارغا چىقىپ كېتىپ، ئەتىسى
 سەھەردە باغنى چارلىغىلى چىقسام، مەلىكە ناتو-
 نۇش بىر ئەر كىشى بىلەن قۇچاقلىشىپ يېتىپتۇ.
 — نېمە دىدىڭ؟! — دەپتۇ پادىشاھ دەرغە-
 زەپكە كېلىپ.
 — مەلىكە بىر ئەر كىشى بىلەن زىناخورلۇق
 قىپتۇ!
 — ئۇلار ھازىر نەدە؟! — دەپ ۋاقىراپتۇ پا-
 دىشاھ.
 — ئۇلار ھازىر زىنداندا، — دەپتۇ ئوردا
 بېگى.
 — جاللات! — دەپ ۋاقىراپتۇ پادىشاھ. شۇ
 ھامان ئوڭ ياندىن يەتتە جاللات، سول ياندىن
 يەتتە جاللات قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ چىقىپ
 كەپتۇ.
 — مېنى شەرمەندە قىلغان ئاشۇ ھاياسىز
 قىز بىلەن ئوردامغا ئوغرىلىقچە كىرىشكە پېتىمىز-
 غان مەلئۇن دەرھال چېپىلسۇن!
 جاللاتلار مەلىكە بىلەن ھېلىقى «ئەر»نى ھەي-
 دەپ كېلىش ئۈچۈن زىندانغا بېرىپتۇ.

— بىزنى قەيەرگە ئاپىرسىلەر؟ — دەپتۇ
 مەلىكە.
 — قەيەرگە ئاپىرىدىغىنىمىزنى ھازىر بى-
 لىشىسەن، تېز مېڭىش! — دەپتۇ جاللاتلار
 ئۇلارنى ئىتتىرىپ.
 — نېمە ئىش قىلساڭلار، ئاۋۋال گۇناھىمىز-
 نى دەپ بېرىپ، ئاندىن قىلمامسىلەر؟ — دەپتۇ
 مەلىكە، — بىزنىڭ زادى نېمە گۇناھىمىز بار؟
 — «ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە ئايان» دېگەن-
 دەك، گۇناھىڭلار ئۆزۈڭلارغا ئايانغۇ؟ — دەپتۇ
 جاللاتلار.
 — بىز ھېچقانداق گۇناھ قىلمىدۇق.
 — ئىككىڭلار زىنا قىپسىلەرغۇ؟!
 — ئىككىلىمىز ئايال كىشى تۇرساق قانداق-
 مۇ زىنا قىلغان بولىمىز؟ بىز گۇناھسىز! —
 دەپتۇ مەلىكە.
 جاللاتلار دەرھال پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ،
 مەلىكىنىڭ سۆزلىرىنى يەتكۈزۈپتۇ.
 پادىشاھ ئۇلارنى تەكشۈرۈشنى بۇيرۇپتۇ.
 جاللاتلار مەلىكە بىلەن زەرگەر بايۋەچچىنىڭ خو-
 تۇنىنى ئايرىم ئايرىم ئۆيگە ئەكىرىپ تەكشۈرۈپ-
 تۇ. دېگەندەك، ئىككىلىسى ئايال كىشى چىقىپتۇ.
 مەلىكە جاللاتلارغا باغدا قەدىناس دوستى بىلەن
 تۇرغىنىدا ئوردا بېگى ئۆزلىرىنى ناھەق قارىلاپ،
 زىندانغا سالغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. بۇ خەۋەر پادى-
 شاھقا يەتكەندىن كېيىن، پادىشاھ:
 — ئۇنداقتا، مەندىن تەپتارتماي قىزىمغا
 بوھتان چاپلىغان ئوردا بېگى چېپىلسۇن! — دەپ
 ئەمر قىپتۇ. شۇ ھامان ئوردا بېگى ئۆلتۈرۈلۈپ-
 تۇ. شۇنداق قىلىپ مەلىكە بىلەن زەرگەرنىڭ ئا-
 يالى ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ.
 شاتۇتى ھېكايىسىنى تۈگەتكەندىن كېيىن،
 كارۋان بايۋەچچىنىڭ ئايالىغا قاراپ دەپتۇ:
 — ئەنە شۇنداق زەرگەر بايۋەچچىنىڭ ئايالى-
 نىڭكىدەك ئەقىللىرى بولسا بارسىلا.
 — ئۇ خوتۇننىڭكىدەك ئەقىل مەندە نېمە
 قىلسۇن؟ — دەپتۇ كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى.

باشلاپتۇ شاتۇتى، — بۇرۇنقى زاماندا ياغاچچى باي دەپ ئاتالغان بىر ئادەم ئۆتكەتسەن. بۇ ئادەم ئوغلغا خوتۇن ئېلىپ بېرىدىكەن — دە، ئەتسى ئەتگەندە تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تۇغقانلارنى يوقلاپ كېلىمىز دەپ ئوغلنى ئەگەشتۈرۈپ سە- پەرگە چىقىدىكەن. ئۇلار ماڭا — ماڭا تاغ تۇۋىگە كەلگەندە، دادىسى بالىسىغا: «ئوغلۇم تاغنى كەس» دەيدىكەن. «دادا، تاغنى قانداقمۇ كەسكىلى بولسۇن؟» دەيدىكەن ئوغلى. «ئۇنداق بولسا قاي- تىپ كېتەيلى» دەيدىكەن باي. ئۇ ئۆيگە كېلىپلا ئوغلغا خوتۇننىڭ سۆزىنى بەرگۈزۈۋېتىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ئۇ باي ئوغلغا ئوتتۇز توققۇز خوتۇن ئېلىپ بېرىپتۇ. لېكىن، ئوغلى ھەر قې- تىم دادىسىنىڭ «تاغنى كەس» دېگەن گېپىگە «تاغنى قانداق كەسكىلى بولىدۇ؟» دەپ جاۋاب بەرگەچكە، دادىسى ئۇنى ھېچقايسى خوتۇنى بىلەن كېلىشتۈرمەپتۇ.

بىر كۈنى باي: «ئوغلۇمغا ئوتتۇز توققۇز خو- تۇن ئېلىپ بېرىپتىمەن. بۇنىڭغا نۇرغۇن ۋەج — ئوقەت كېتىپتۇ. مۇشۇنداق قىلغۇدەرسەم، ھەممە نەرسەمدىن ئايرىلىپ قالىدىغان ئوخشىمەن. شۇ- ئا، بۇ قېتىم يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىپ، ئوغ- لۇمغا ئەقىل — ھوشى جايىدا، مەجەز — خۇلقى بىلەن خوتۇن ئېلىپ بەرسەم بولغۇدەك» دەپ ئويلاپتۇ — دە، ئوغلغا بىر قارا قوينى باغلاپ بېرىپ، ئۇنى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، پۇلىغا ئۆيدىكىلەرگە كىيىملىك سېتىۋېلىپ، قوينى يەنە ياندۇرۇپ ئەكېلىشنى تاپىلاپ بازارغا يولغا ساپتۇ. يىگىت قوينى يېتىلىگىنىچە يول بويى: «قوينى ساتمەن، پۇلىغا ئاتا — ئانامغا، ئۆكىلىرىمغا كى- يىملىك سېتىۋېلىپ، قوينى يەنە ياندۇرۇپ كې- تىمەن!» دەپ توۋلاپ مېڭىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئۇنى زاڭلىق قىلىپ كۈلۈشۈپتۇ. بىر توپ بالىلار ئۇنىڭ كەينىگە كىرىۋاپتۇ. يىگىت يە- نلا: «قوينى ساتمەن، پۇلىغا ئاتا — ئانامغا، ئۆ- كىلىرىمغا كىيىملىك سېتىۋېلىپ قوينى يەنە

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ شاتۇتى، — سە- يىپ كىرىپ ئۇخلىسىلا.

شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئايال موماينىڭ ئۆيىگە بارماپتۇ.

ئەتسى ئاشۇۋاقتى بىلەن موماي دوڭخاقلاپ يېتىپ كەپتۇ — دە، ئاغزى — ئاغزىغا تەگمەي:

— ئادەم سىزدەك ئەخمەق بولامدۇ؟ شۇنچە كېلىشكەن يىگىت شۇنچە يىراق يەردىن سىزنى دەپ كەلسە، سىزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى بارمىغىنىڭىز نېمىسى؟ ئۇ يىگىتنىڭ ھۆسن — جامالىغا، قەددى — قامىتىگە گەپ سىغمايدۇ. ئۇ يىگىتنى قولىدىن چىقىرىپ قويسىڭىز، ئىككىنچى ئۇنداق ئادەمنى تېپىشىڭىز تەس ... — دەپ كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىنى يىگىت بىلەن كۆرۈنۈشكە قىزىقتۇرۇپتۇ.

بۇ سۆزلەردىن كۆڭلىگە قانداقتۇر بىر ئوي كەلگەن كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى بۈگۈن چو- قۇم يىگىت بىلەن كۆرۈشكىلى بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. موماي كەتكەندىن كېيىن، ئۇ چىراي- لىق ياسىنىپ ئىشكىتىن چىقىپتۇ. چىقىپتۇ، شاتۇتىدىن ئىجازەت سوراش ئۈچۈن يېنىپ كە- رىپ، ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

— ئەي شاتۇتى، كارۋان بايۋەچچە بارغان يې- رىدە قازا قىلىپ، ئۇنىڭ ئاغىنىسى مېنى ئۆزد- نىڭ نىكاھىغا ئالغىلى كەپتۇ. مەن بارايمۇ ياكى بارمايمۇ؟

— قانداق قىلىشىڭىز ئىختىيارلىرى، — دەپتۇ شاتۇتى كەينىنى قىلىپ.

— مەرھۇم كارۋان بايۋەچچە ماڭا ھەرقانداق ئىشتا سەندىن ئىجازەت سوراشنى تاپىلىغانىدى، سەن بۇنىڭغا كېسىپلا جاۋاب بەر.

— ياغاچچى باينىڭ كېلىنىڭىدەك ئەقىل- لىرى بولسا بارسىلا، — دەپتۇ شاتۇتى.

— ياغاچچى باينىڭ كېلىنى قانداق قىپتە- كەن؟

— مانا مۇنداق قىپتەكەن، — دەپ سۆز

دېگىنى — قورساق ئاچتى دېگىنى، شۇڭا سىز دادىڭىز شۇ گەپنى قىلغاندا، ئالدىغا غىزا قويۇڭ. شۇندىلا ئۇ ئىككىمىزنى ئاجراشتۇرۇۋەتمەيدۇ» دەپ ئەقىل ئۆگىتىپتۇ.

ئەتىسى تاڭ ئېتىشى بىلەن باي ئادىتى بو- يىچە ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. تاغ تۈۋىگە كەلگەندە باي:

— ئوغلۇم تاغنى كەس! — دەپتۇ.

— دادا، ئاۋۋال قورسىقىمىزنى توقلىۋالايلى،

— دەپتۇ ئوغلى ۋە خۇرجۇندىكى سامسىلارنى ئې- لىپ دادىسىنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. دادا — بالا قورساقلىرىنى تويغۇزغاندىن كېيىن، تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ. تاغ يېرىملاشقانىكەن، باي يەنە:

— ئوغلۇم تاغنى كەس! — دەپتۇ.

— قورسىقىمىزنى توقلىۋالايلى، — دەپتۇ

ئوغلى ۋە خۇرجۇندىن غىزا ئېلىپ، داستىخان ساپتۇ. قورسىقى تويغان باي ئورنىدىن تۇرۇپ يو- لىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، باي ئوغ- لى بىلەن تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، بىرنەچ- چە كۈن تاماشا قىلىپ قايتىپ كەپتۇ. ئوغلى ناۋاينىڭ قىزى بىلەن ئۆمۈرلۈك ئەر - خوتۇن بوپتۇ.

شاتۇتى سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، كارۋان باي- ۋەچچىنىڭ خوتۇنغا قاراپ:

— خېنىم، ياغاچچى باينىڭ كېلىنىدەك ئە- قىللىق بولسا بارسىلا، — دەپتۇ.

— ياغاچچى باينىڭ كېلىنىنىڭ ئەقىلىدەك ئەقىل مەندە نېمە قىلسۇن؟ — دەپتۇ ئايال مە- يۈسلىنىپ.

— ئۇنداق بولسا سىيىپ كىرىپ ئۇخلى- سىلا، — دەپتۇ شاتۇتى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئايال بۇ قېتىم مۇ ھېلى- قى يىگىت بىلەن كۆرۈشكىلى بارالماپتۇ.

ئەتىسى موماي كارۋان بايۋەچچىنىڭ ئۆيىگە چالۋاقىغان پېتى كىرىپ كەپتۇ:

— يامانغا قارىغان ئىست كۆزۈم، نادانغا ئېيتقان ئىست سۆزۈم... شۇنداقمۇ غەرەز ئۇق-

ئېلىپ كېتىمەن» دەپ توۋلاپ مېڭىۋېرىپتۇ. بىراق، قوينى ئالدىغان ئادەم چىقماپتۇ. بىر ناۋاي شاگىرتلىرى بىلەن بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، يە- گىتىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشۈپتۇ. ناۋاينىڭ بو- يىغا يېتىپ قالغان بىر قىزى بار ئىكەن. ئۇ كۈلكە ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىچكەركى ئۆيدىن چىقىپ قارىسا، قوي يېتىلىۋالغان بىر يىگىت: «قوينى ساتمەن، پۇلغا ئاتا - ئانامغا، ئۈكىلىرىمغا كە- يىملىك سېتىۋېلىپ، قوينى يەنە ئېلىپ كېتە- مەن» دەپ توۋلاپ كېلىۋېتىپتۇ. بىر توپ بالىلار ئۇنى زاڭلىق قىلىپ كەينىگە كىرىۋاپتۇ. ھەممە ئادەم ئۇنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشۈپتۇ. بۇ- نى كۆرگەن قىز دەرھال:

— دادا، قوي يېتىلىۋالغان ئاۋۇ يىگىتنى چاقىرىڭ، — دەپتۇ. ناۋاي يىگىتنى چاقىرىپتۇ.

— يىگىت، — دەپتۇ قىز، — قوينى ساتماي تۇرۇپ، ئۆيىڭىزدىكىلەرگە قانداقمۇ كىيىملىك سېتىۋالالايسىز؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە قوينى قايتۇرۇپ ئەكەتمەكچىكەنسىز.

— بۇنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولارمۇ؟ — دەپتۇ. قىز گەپ قىلمايلا ناۋايخانغا كىرىپ قاچا ئېلىپ چىقىپ، يىگىتنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپتۇ. يىگىت ھەيران بولۇپ:

— بۇنى نېمە قىلىمەن؟ — دەپتۇ.

قىز يىگىتنى قوينىڭ يۇڭىنى قىرقىشقا بۇيرۇپتۇ. يىگىت قوينى قىرقىپ، يۇڭلىرىنى بىر يەرگە دۆۋىلەپتۇ. قىز يىگىتكە قوينىڭ يو- ڭىنى سېتىپ، پۇلغا كىيىملىك ئېلىپ، قوينى قايتۇرۇپ كېتىشىنى ئېيتىپتۇ. يىگىت قىزنىڭ دېگىنى بويىچە، يۇڭنى سېتىپ، پۇلغا ئۆيىدىكى- لەرگە كىيىملىك سېتىۋېلىپ، قوينى ئېلىپ ئۆ- يىگە قايتىپ كەپتۇ ھەمدە بولغان ئىشلارنى دادى- سىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. باي بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، ئەتىسىلا ئەلچى ئەۋەتىپ ناۋاينىڭ قىزىنى ئوغلىغا ئۆيلەپ قويۇپتۇ. توي ئاخشىمى يىگىت قىزغا دادىسىنىڭ ئادىتىنى ئېيتىپ بې- رىپتۇ. قىز ئېرىگە: «دادىڭىزنىڭ تاغنى كەس

بولۇپ ئەتىسى ئەتىگەندە سودىگەر مەسچىتتىن كىرىپلا ئادىتى بويىچە بەتىنىكىسىنى سېلىپ، خوتۇنىنى ئۇرماقچى بوپتۇ. خوتۇنى چەبەسلىك بىلەن سودىگەرنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ:

— نېمە قىلماقچى سىلى؟ — دەپ سورايتۇ. — ئۆرمەن.

— نېمىشقا ئورۇنلا؟ — مېنىڭ ئاشۇنداق ئادىتىم بار.

— قانداق ئادەتكەن ئۇ، بىكاردىن — بىكار كىشىنى ئورۇيدىغان؟ — دەپتۇ خوتۇنى.

ئېرى بۇ خوتۇننىڭ ئاۋۋالقى خوتۇنلىرىغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى پەملەپتۇ — دە، قولىنى يىغىپ دەپتۇ:

— مەن سودىگەر، ھەمىشە ئۆيدە تۇرالمايمەن. ئۆيدە بار چاغدا مۇشۇنداق ئۇرسام، سەن مەن يوق چاغدا مەندىن قورقۇپ، زىنا — ھارامغا يېقىن يولمايسەن.

— مۇنداق قىلسىلا، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ خوتۇنى، — مەن سىلگە ھەرگىز خىيانەت قىلمايمەن. سىلى مەندىن خاتىرجەم بولۇپ سودىگەرچىلىككە مېڭىۋەرسىلە. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەندىن بىرەر يامان ئىشنىڭ شەپسىسىنى سەزىسە قانچىلىك ئۇرسىلا مەيلى.

سودىگەر بايۋەچچە خوتۇننىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇپ، خاتىرجەم ھالدا سودا — سېتىق قىلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ئۇ ماڭا — ماڭا ئۈزۈن بىر ساينىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان دەڭگە كېلىپ چۈشۈپتۇ. بۇ دەڭنىڭ ئىگىسى جادۇگەر ئايال ئىكەن. ئۇ دەڭگە چۈشكەن كىشىلەرنى قىمار ئويناشقا قىزىقتۇرىدىكەن. ئۇ بىر قاپاققا چاشقان سولاپ، ناھايىتى ئىنچىكە يىپ بىلەن چىگىپ، قاپاقنى يوشۇرۇپ قويدىكەن. ئۇنىڭ يەنە بىر ئالا مۇشۇكى بولۇپ، قىمار ئوينىغاندا، چىراغنى ئاشۇ مۇشۇكنىڭ بېشىغا ئېلىپ قويدىكەن. ئەگەر جادۇگەر ئايالنىڭ ئاتقان ئو-شۇقى ئوڭدىسىغا چۈشسە، مۇشۇكى جىم تۇرىدىكەن. ئەگەر ئۇ قىماردا ئۇتتۇرۇپ قويغۇدەك بول-

مايدىغان ئادەم بولامدۇ؟ شۇنداق نوچى يىگىتنى بۇ شەھەردىن ھەرقانچە ئىزدەيمۇ تاپقىلى بولمايدۇ. ھېچبولمىسا مەرھۇم ئېرىڭىزنىڭ يۈزىنى قىلماسىز؟ ئۇ زات سىزنى ئاشۇ يىگىتكە تاپ-شۇرغان تۇرسا...

موماي كۆپ سۆزلەپتۇ. كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى بۈگۈن كەچتە چوقۇم بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. موماي ئۇنى ھەرگىز ئىككىلەنمەسلىكىگە ئۈندەپ قايتىپ كېتىپتۇ.

كەچ كىرىپتۇ. ئۇ ئايال ياسىنىپ — تارىنىپ ئىشىك ئالدىغا چىقىپتۇ، لېكىن ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قايتۇ. ئۆيگە كىرىپ شاتۇتىدىن يەنە سورايتۇ:

— كارۋان بايۋەچچە قازا قىپتۇ. مەرھۇمنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە مېنى بىر كىشى ئۆز ئەمرىگە ئېلىشقا كەپتۇ. مەن ئۇ ئادەمنىڭ قېشىغا باردىمەنمۇ، يوق؟

— قانداق قىلسىلا مەيلى، — دەپتۇ شاتۇتى تەتۈر قاراپ.

— كارۋان بايۋەچچە يولغا چىقىش ئالدىدا ماڭا ھەرقانداق ئىشتا سەندىن ئىجازەت سورايشنى تاپىلىغانىدى. يا بارسىلا دە، يا بارمىسىلا دە.

— سودىگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىدەك ئەقىللىق بولسىلا بارسىلا، — دەپتۇ شاتۇتى.

— سودىگەرنىڭ خوتۇنى قانداق قىپتەكەن؟ — دەپ سورايتۇ كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى.

شۇنىڭ بىلەن شاتۇتى يەنە سۆز باشلاپتۇ: — بۇرۇن بىر سودىگەر ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئادەم خوتۇن ئالدىكەن — دە، ھەر ئەتىگىنى بامدات نامىزىدىن قايتىپ كىرىپلا، خوتۇننى بەتىنىكە بىلەن ئىككىنى ئۇرىدىكەن. خوتۇنى بۇنىڭغا چىدىماي، سودىگەردىن ئاجرىشىپ كېتىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئوتتۇز توققۇز خوتۇنغا ئۆيلىنىپتۇ، لېكىن ھېچقايسىسى بىلەن ئۆي تۇتماپتۇ. سودىگەر ئاخىر قىرىقنچى خوتۇنغا ئۆيلىنىپتۇ. بۇ خوتۇن ناھايىتى ئەقىللىق ئىكەن. توي

سودىگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىغا ئۇدا ئالتە قېتىم ئۇتتۇرۇۋېتىپ، پۈتۈن ۋەج - ئوقىتىدىن ئايرىد. لىپ قاپتۇ. شۇنداقتىمۇ سودىگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىدىن قىمارنى يەنە بىر نۆۋەت ئويناشنى تەلەپ قىپتۇ. بۇ قېتىم ئۇتتۇرۇپ قويسا، مەڭگۈ قۇل بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. جادۇگەر يەنە ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، ئۇ ئايالنى مەي ئىچىشكە تەكلىپ قىپتۇ. ئۇ پىيالىلەرگە مەي قويۇۋېتىپ سو-دىگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىنىڭ ئالدىدىكى پىيالىگە ئەپسۇن ئوقۇلغان دورىنى قويۇۋېتىپتۇ. بۇنى تۇيۇپ تۇرغان ئايال جادۇگەرنىڭ دىققەتسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ، تېزلىك بىلەن ئىككى پىيالىنى ئالماشتۇرۇۋېتىپتۇ. مەي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن، جادۇگەر: «خىت، ئېشەك» دەپتۇ. قارىسا قارشىسىدىكى «كىشى» ئاۋۋالقىدەك تۇرۇپتۇ.

— خېنىم، نېمە دېگەنلىرى ئۇ؟ — دەپتۇ سودىگەرنىڭ خوتۇنى، — ئادەمنىمۇ ئېشەككە ئوخشاتقان بارمۇ؟ قېنى مەنمۇ بىر دەپ باقاي، خىت، ئېشەك!

جادۇگەر ئايال شۇ ھامان ئېشەككە ئايلىنىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ پۈتۈن مال - ۋارانلىرى سودىگەرنىڭ خوتۇنىغا قاپتۇ. ئۇ جادۇگەرنىڭ خىزمەتكارلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ تاغ كەينىدىكى يايلاققا بېرىپتۇ. قارىسا ھەددى - ھېسابسىز قوي، كالا، ئۆچكە، ئات، تۆگە... دېگەندەك ھايۋانلار ئوتلاپ يۈرۈپتۇ. ئۇ يەردە نۇرغۇن چارۋىچى بار ئىكەن. سودىگەرنىڭ خوتۇنى ئۇلاردىن:

— بۇ چارۋىلار كىمنىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ھېلىقى جادۇگەر خوتۇنىنىڭ، — دەپتۇ چارۋىچىلار. چارۋىلارنىڭ كۆپىنچىسى جادۇگەرنىڭ ئادەملەر ئىكەن. چارۋىچىلار بولسا قەمداردا ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، قۇللۇققا چۈشكەن ئادەملەر ئىكەن. ئۇ ئايال سودىگەر بايۋەچچىنى ئىزدە - ئىزدە بىر توپ قۇللار بىلەن ئېشەك بېقىپ يۈرگەن يېرىدىن تېپىپتۇ. قارىسا ئۇنىڭ ئادەم تەلەتى يوق، يۈزىنى ساقال، كۆزلىرىنى چاپاق باسقان، بېلى مۈكچەيگەن، ئۈستۈشى مەينەت، بۇرۇنقى

سا، قاپاققا چىكىلگەن شوپىنىنى ھېچكىمگە تۈيىدۇرماي تارتىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن قاپاق كولا - دۇرلاپ، مۈشۈك چاشقان شەپسى كەلگەن تەرەپكە ئېتىلىدىكەن - دە، چىراغ ئۆرۈلۈپ ئەتراپنى قاراڭغۇلۇق باسىدىكەن. شۇنداق قىلىپ قىمار ئاخىرلىشىدىكەن. قىماردىن كېيىن مېھمانلار مەي ئىچىشكە تەكلىپ قىلىنىدىكەن. مەيخورلۇق باشلانغاندا، جادۇگەر ئايال مېھمانلارنىڭ پىيالىسىگە تۈيۈدۈرماستىن ئەپسۇن ئوقۇلغان دورىنى سېلىۋېتىدىكەن. بۇ مەينى ئىچكەن ئادەم: «خىت، ئېشەك» دېسە ئېشەككە، «ئۆش، كالا» دېسە كالىغا ئايلىنىپ قالىدىكەن. بۇ جادۇگەر ئايال بۇ ساراينغا چۈشۈپ قىمار ئوينىغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك پۇل - بىساتىنى ئۇتۇۋالىدىكەن. ئۆزلىرىنى بولسا ھەرخىل ھايۋانلارغا ياكى قۇلغا ئايلاندۇرۇۋېلىپ، تاغ كەينىگە ئەۋەتىپ بېرىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئۇ جايدىن قايتىپ كېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىكەن.

سودىگەر بايۋەچچىمۇ بارلىق پۇللىرىنى جا - دۇگەر ئايالغا ئۇتتۇرۇۋېتىپ، ئۇنىڭغا قۇل بوپتۇ ۋە تاغ كەينىگە ئەۋەتىلىپتۇ.

سودىگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى ئېرىنى نەچچە كۈن كۈتۈپتۇ. بىراق، سودىگەر بايۋەچچە قايتىپ كەلمەپتۇ. بىر ئاي كۈتۈپتۇ، ئىككى ئاي كۈتۈپتۇ، تۇ، تاكى ئالتە ئايغىچە سودىگەر بايۋەچچىنىڭ قارىسى كۆرۈنمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئايال ئېرىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىش ئۈچۈن پۇختا تەييارلىق قىلىپ، ئەرەنچە ياسىنىپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ئىزدە - ئىزدە ئېرىنىڭ ئۇزۇن سايىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى سېھىرگەر ئايال تەرىپىدىن جادۇ قىلىنغانلىقىنى ئۇقۇپتۇ. ئۇ ئېرىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۆپ ئىزدىنىپتۇ. ئاخىر جا - دۇگەر ئايالنىڭ بارلىق ھىيلە - مەكرلىرىنى بىلىۋاپتۇ. ئۇ ھېلىقى دەڭگە كېلىپ، جادۇگەر ئايال بىلەن قىمار ئوينىماقچى بوپتۇ. جادۇگەر ئايال چىراغنى مۈشۈكىنىڭ بېشىغا قويماقچى بوپتۇ - كەن، رەت قىپتۇ. باشتىلا ھودۇققان جادۇگەر

رۇشكىلى بارماپتۇ.

دەللە موماي ھەركۈنى سوكۇلداپ كېلىپ، ھېلىقى يىگىتنى ماختاپ، ئۇ ئايالنى يىگىت بىلەن كۆرۈشۈشكە قىزىقتۇرىدىكەن. ئۇ ئايال باراي دەپ، ئىشك ئالدىغا چىقسىلا، خۇددى بىرى ئۆزىنى كەينىگە تارتىۋاتقاندا تۈيۈلىدىكەن - دە، يېنىپ كىرىپ شاتۇتىدىن ئىجازەت سورايدىكەن. شاتۇتى كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنىغا ھەر ئاخ - شىمى بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرىپ، ئۇنى يىگىت بىلەن كۆرۈشكىلى بارغۇزمايدىكەن.

پادشاھ بىلەن كارۋان بايۋەچچە بىر كۈننىمۇ ئۆتكۈزۈۋەتمەي ھېسابلاپ تۇرۇپتۇ. دەل قىرىق كۈن توشقان كۈنى كارۋان بايۋەچچە پادشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— ئۆزلىرىگە مەلۇم بولغاي، پادشاھىئالەم! بەلگىلەنگەن مۇددەت توشتى. قېنى، يا خوتۇنۇمنى كۆرسەتسىلە، يا ۋەدىلىرى بويىچە پادشاھلىقنىڭ يېرىمىنى بەرسىلە، — دەپتۇ.

پادشاھ يەنە بىر قۇر ھېسابلاپ چىقىپتۇ. دېگەندەك پۈتۈشكەن مۆھلەت توشۇپ قالغانىكەن. ئەۋەتكەن ئادەملىرىدىنمۇ تېخىچە خەت - خەۋەر يوق.

پادشاھ ۋەدىسىگە ئاساسەن كارۋان بايۋەچچە چىگە پادشاھلىقنىڭ يېرىمىنى بەرمەكچى بوپتۇ. بىراق، كارۋان بايۋەچچە ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېتىشكە تەقەززا بولۇپ تۇرغاچقا، پادشاھتىن پادشاھلىقنىڭ يېرىمىنى ئالتۇن - كۈمۈشكە سۈندۈرۈپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. پادشاھ كارۋان بايۋەچچىنىڭ دېگىنى بويىچە، ئۇنىڭغا پادشاھلىقنىڭ يېرىمىغا توغرا كەلگۈدەك ئالتۇن - كۈمۈش بېرىپتۇ. كارۋان بايۋەچچە چېكىسىگە گۈل قىسقان ھالدا ئۆز شەھىرىگە يېتىپ كېلىپ، خوتۇنى بىلەن بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

ئەپتىدىن قىلچە ئەسەر يوق. سودىگەر بايۋەچچە خوتۇنىنى تونۇماپتۇ. ئۇ ئايال ئېرىگە تونۇشلۇق بېرىپ ئولتۇرماستىن، ھەممە ئادەمنى قۇللۇقتىن ئازاد قىلىپ، پۇل - بىساتلىرىنى ئۆزلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىپتۇ. ئۇ كىشىلەر ئۆزلىرىنى قۇللۇقتىن قۇتقۇزغان نىجاتكارغا مىڭ مەرتىۋە رەھمەت ئېيتىپتۇ. سودىگەر بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ئۆز ئۆيىگە قاراپ يول ئاپتۇ.

سودىگەر بايۋەچچە ئۆيىگە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بۇرۇنقىدەك ئېسىل كىيىنپ، خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك قايتىپ كەپتۇ. خوتۇنىمۇ ئۇنىڭدىن ئارتۇق گەپ سورىماپتۇ. ئەمما، سودىگەر ئەتىسى ئەتىگەندە مەسچىتتىن يېنىپ كىرىپلا بەتتىكىسىنى سېلىپ، خوتۇنىنى ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. خوتۇنى «ھاي - ھوي» دەپ بولغۇچە ئۇنى بىرمۇنچە ئۇرۇۋېتىپتۇ.

— مېنى نېمىشقا ئۇرىلا؟ — دەپ سوراپتۇ خوتۇنى.

— سوراپ نېمە قىلىسىلە؟ بۇ مېنىڭ ئادىتىم! سودىگەر توختىماستىن ئۇرۇۋېرىپتۇ. خوتۇنى سودىگەرنى مىڭ تەسلىكتە توختىتىپتۇ - دە، ھەممە گەپنى ئېيتىپ، ئۇنى يەرگە قارتىپتۇ. سودىگەر خوتۇنىنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن ئوقۇپتۇ ۋە ئالايىق قىلىقلىرىنى تاشلاپ ئۇنىڭ بىلەن ئۆمۈر - لۈك ھەمراھلاردىن بولۇپ قاپتۇ.

شاتۇتى ھېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ: — ئەي مەزلۇم، سودىگەرنىڭ خوتۇنىنىڭ ئەقلىدەك ئەقىللىرى بولسا بارسىلا، — دەپتۇ. — ئۇ خوتۇننىڭكىدەك ئەقىل مەندە نېمە قىلسۇن؟ — دەپتۇ كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى. — ئۇنداق بولسا سىيىپ كىرىپ ئۇخلىسىلا، — دەپتۇ شاتۇتى.

شۇنداق قىلىپ، كارۋان بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى بۈگۈن كەچتىمۇ ھېلىقى يىگىت بىلەن كۆرۈشۈپتۇ.

(رەتلىگۈچى يەكەن ناھىيىسىدىن)

(ئېيتىپ بەرگۈچى: يەكەن ناھىيە كاپوڭ يېزىسىدىن خەبەرلىتىپ)

ئاجايىپ ھۈنەر

(چۆچەك)

رەتلىگۈچى: پاتىگۈل ئابدۇل

نېمە بولغانلىقىنى سوراپتۇ.
ئوغلى ئانىسىغا ھالىنى ئېيتىپ يىغلاپتۇ.
موماي چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ ئوغلىغا نەسەت
قىلىپ:

— جېنىمنىڭ ئوزۇقى، كۆزۈمنىڭ قارىسى
بالام، ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ جېنىڭدىن تويدۇڭمۇ؟
ئاي خېنىم پادىشاھنىڭ قىزى، سەن بىر گاداينىڭ
ئوغلى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قىلىدىغان ئىشنىڭ مالاي-
لىق تۇرسا، نېمە ئۈچۈن بۇ كويغا چۈشكەنسەن،
بۇ نىيتىڭدىن يان. نېنىڭنى تىنچ يە، بۇ ئارزۇ-
يۇڭنى ئىنىسۇ جىنىغا ئېيتما، — دەپ ئوغلىدىن
كۆپ ئۆتۈنۈپتۇ. ئەمما، كۈن ئۇزارغانسېرى تازنىڭ
ھالى خاراپ، باغرى كاۋاپ بولۇپ، چىدىغۇچىلىكى
قالماپتۇ. ئاخىر موماينىڭمۇ ئوغلىغا ئىچى ئاغ-
رىپ، بىر دەللالغا مەسلىھەت ساپتۇ. دەللال:

— بۇنى پادىشاھقا بىۋاسىتە دېيىش تولىمۇ
مۈشكۈل. ئۆزلىرى ئۈچ كۈن بامداتتىن بۇرۇن
مەسچىتنىڭ ئالدىنى سۈپۈرۈپ تازىلىسىلا. ئۇ-
چىنچى كۈنى خۇدادىن تىلىسىلە، شۇ چاغدا خۇدا
مەدەت قىلىپ تىلەكلىرىگە يەتكۈزسە ئەجەب ئە-
مەس، — دەپتۇ.

بۇ مەسلىھەت موماي بىلەن تازغا ناھايىتى

بۇرۇنقى زاماندا بىر موماي ئۆتكەنكەن. ئۇ-
نىڭ ھاشىم ئىسىملىك بىر ئوغلى بار ئىكەن.
ئۇلار پادىشاھنىڭ بېغىنى سۇغىرىش، گۈل -
گىياھلىرىنى پەرۋىش قىلىش بىلەن جان با-
قىدىكەن.

ھاشىم ھەر قېتىم باغقا بارغاندا پادىشاھنىڭ
كىچىك قىزى ئاي خېنىم سەيلە قىلىش باھانىسى
بىلەن باغقا چىقىپ، ھاشىمنى گەپكە سېلىپ،
مازاق قىلىپ كۆڭۈل ئاچىدىكەن، چۈنكى ھاشىم-
نىڭ بېشى تاز، چىشى كوماك ئىكەن. ئاي خېنىم
ئۇنىڭ سەت تۇرقى بىلەن كۈلكىلىك گەپلىرىگە
قىزىقىپ، ھاشىمغا ئەگىشىپ باغچىدا ئوينايدى-
كەن. بىچارە ئىشچان تاز ئاي خېنىمنىڭ بۇ قى-
لىقىنى يېقىنچىلىق دەپ بىلىپ، ھەرقانداق تەل-
پىنى ئورۇنداپ بېرىدىكەن. شۇنداق قىلىپ
يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھاشىم تاز ئاي خېنىمغا
كۆيۈپ قاپتۇ. شۇندىن ئېتىبارەن تازنىڭ روھى
ھالىتىدە ئۆزگىرىش يۈز بېرىپتۇ. موماي ئوغلىغا
سەپىلىپ قارىسا ئوغلىنىڭ مېجەزى باشقىچىلا
تۇرغۇدەك. نان، ئاشمۇ يېمىگۈدەك، گەپمۇ قىلمى-
غۇدەك، پەقەت يەرگە قاراپ ھاڭ قېتىپ تۇرغۇ-
دەك. موماي ئوغلىنىڭ بۇ ھالىغا ھەيران بولۇپ،

دەپتۇ. موماي جۈمە كۈنى ئوغلنى ئالغىلى بېرىپ-
تۇ. تاز ئانىسىغا:
— ئانا، ئەمدى پۇرسەت كەلدى. بىزمۇ
گادايلىقتىن قۇتۇلايلى! مەن ھازىر بىر ئاتقا ئاي-
لىنىمەن. مېنى بازارغا ئاپىرىپ سېتىڭ. باھادا
تالاشماڭ، ماڭا سالغان چۈلۋۈرنى ئۆزىڭز قايتۇ-
رۇپ كېلىڭ، — دەپتۇ — دە، كۆزنى يۇمۇپ —
ئاقچۇچە ناھايىتى ئېسىل بىر ئاتقا ئايلىنىپتۇ.
موماي ئاتنى بازارغا ساتقىلى ئاپىرىپتۇ.
خېرىدارلار ناھايىتى قىزغىن باھا قويۇشۇپتۇ.
ئاخىر بىر موللا كىشى ئاتنى سېتىۋاپتۇ. موماي
«ئاتنى ساتمەن، چۈلۋۈرنى ساتمايمەن» دەپ
چۈلۋۈرنى قايتۇرۇپ كەپتۇ.
موللا كىشى ئاتنى يېتىلەپ ئىشكىتىن كى-
رەر — كىرمەيلا ئاتنى ماختاپلا كېتىپتۇ. ئۆيىدە-
كىلەر ناھايىتى تەقەززالىق بىلەن ئات ئېغىلىغا
كىرىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا ئات يوق تۇرغۇدەك.
شۇنىڭ بىلەن بىر ئائىلە كىشىلىرى سۈرەن —
چۇقان سېلىشىپ، ئاتنى تېپىش ئۈچۈن ھەر تە-
رەپكە چېپىشىپتۇ. بىراق، ھېچقانداق ئىز — دې-
رىكىنى قىلالماپتۇ. ئەسلىي موللا كىشى ئاتنى
ئېغىلغا سولاپ قويۇپ ئۆيىگە كىرىپ كېتىشىگە
ئۇ ئات بىر دومىلاپلا ئەسلىگە كېلىپ، ئۆيىگە
قايتقانكەن. شۇ كۈنى موماينىڭ ئات سودىسى
قىلغانلىقىنى كۆرۈپ قالغان قاسم ئۇستام تاز-
نىڭ ئۆز ھۈنرىنى بۇنداق تېز ئۆگىنىۋالغانلى-
قىغا ھەيران بوپتۇ — دە، بىردىنلا ۋۇجۇدىغا ھە-
سەت ئوتى تۇتىشىپ تازنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش نى-
يىتىگە كەپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەندە تاز ئۇستازنىڭ
ئالدىغا كىرگەن چاغدا ئۇ:
— ئەي تاز، كىچىك ئاۋات دېگەن يەردىكى

خوپ كەپتۇ. موماي مەسچىتىنىڭ ئالدىنى ئىككى
كۈن تازىلاپتۇ. ئىل — جامائەت بۇ ئىشتىن ئىنتا-
يىن خۇرسەن بولۇپ، مومايغا خۇدادىن ئۇزۇن
ئۆمۈر، مۈشكۈلىگە ئاسانلىق تىلەپتۇ.
ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە جامائەت نامازدىن
يېنىپ، موماينىڭ يىغلاپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ.
پادىشاھ بىر ئاقساقالنى ئۇ موماينىڭ قانداق ئار-
زۇسى بارلىقىنى بىلىشكە بۇيرۇپتۇ. موماي ئار-
زۇسىنى ئېيتىپتۇ. ئاقساقال:
— ئەلچىگە ئۆلۈم يوق، تەلەپلىرىڭنى پادى-
شاھقا ئېيتاي، — دەپتۇ.
ئۈچ كۈندىن كېيىن پادىشاھ ئوردىسىدىن
«ئەگەر موماينىڭ ئوغلى كىشىنىڭ ئەقلىنى لال
قىلغۇدەك ئاجايىپ ھۈنەر بىلسە، تەلپىگە ماقۇل
بولسىمۇ» دېگەن جاۋاب چىقىپتۇ.
موماي بۇ جاۋابتىن ئۈمىدسىزلىنىپ ئوغل-
غا كايىپتۇ، ئوغلى بولسا ۋۇجۇدىغا كۈچ تولغان-
دەك جانلىنىپ، ئانىسىغا:
— يىگىت ھەرگىز يولىدىن قايتمايدۇ. چو-
قۇم مۇرادىمغا يېتىمەن، — دەپتۇ — دە، بىر
سېھىرگەرگە شاگىرتلىققا كىرىپتۇ.
سېھىرگەرنىڭ ئىسمى قاسم ئىكەن. تاز نا-
ھايىتى ئىشچان، چېچەن بولغاچقا، ئۇستازىغا
ياراپ قايتۇ، بىراق، ئۇستازى تازنىڭ چېچەنلىكى-
دىن ئەنسىرىمەيمۇ قالماپتۇ. شۇڭا ئۇنى پەقەت
ئۇششاق — چۈششەك ئىشلارغا ساپتۇ. ئەمما،
تازمۇ بوش كەلمەپتۇ. ئۇ پۈتۈن ئەقىل — پاراسە-
تىنى ئىشقا سېلىپ، كېچە — كۈندۈز ئۇستاز-
نىڭ ھۈنرىنى خۇپىيانە ئۆگىنىپتۇ. بىر جۈمە
كۈنى تاز ئۆيىگە بېرىپ ئانىسىغا: «كېلەر جۈمە
كۈنى مېنى ئالغىلى بېرىپ ئۇستامغا: «ئوغلۇم
بىلەن بىر تۇغقۇنۇمنى يوقلىغىلى بارىمەن، دەڭ»

ئاغرىپ كېتىپتۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. تاز ئىشنىڭ تېگىگە يېتىپتۇ.

يەنە بىر جۈمە كۈنى تاز ئانىسىغا:

— ئانا، مەن بۈگۈن تازا كېلىشكەن بىر تۆگە بولمەن، بازارغا ئاپىرىپ سېتىڭ. لېكىن، ھەرگىز ئۇستامغا ساتماڭ. مېنى باغلاپ ئاپارغان چۈلۈۋۇرنى قايتۇرۇپ كېلىڭ، — دەپتۇ. موماي تۆگىنى يېتىلەپ بازارغا ئاپىرىشىغا خېرىدارلار قىزغىن باھا قويۇشۇپتۇ. بىر چاغدا نەدىندۇر قا- سىم ئۇستام پەيدا بولۇپ: «تۆگىنى مەن ئالىمەن» دەپ بارلىق خېرىدارلارنى چەتكە قېقىپتۇ. موماي ھەر خىل باھانلار بىلەن تۆگىنى ئۇستامغا سات- ماسلىققا تىرىشىپتۇ. ئەمما، ھېچ كار قىلماپتۇ. ئاخىر ئۇستام تۆگىنى چۈلۈۋۇرى بىلەن زورمۇزور ئېلىپ، ئۆيىگە سۆرەپ مېڭىپتۇ. كۆڭلىدە بولسا ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قېنىنى ئىچىشنى ئويلاپتۇ.

قاسىم ئۇستام ئىشىك ئالدىغا كېلىپ تۆگە- نىڭ پۇتلىرىنى چۈشەپتۇ — دە، قىزىغا:

— قىڭراقنى ئېلىپ چىق، — دەپ بۇيرۇپ- تۇ. بىردەمدىن كېيىن:

— دادا، تاپالمىدىم، — دەپتۇ قىزى. دادىسى:

— ئەمىسە پالتىنى ئېلىپ چىق! — دەپ ۋاقىراپتۇ. قىزىدىن: «تاپالمىدىم» دېگەن جاۋاب چىقىپتۇ.

ئۇستام تۆگىنى ئۆلتۈرۈشكە بولىدىغانلىقى ئائىلە سايمانلىرىنى ئېلىپ چىقىشقا بۇيرۇپتۇ. قىز ھەر قېتىم: «يوق، تاپالمىدىم» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. دەر غەزەپكە كەلگەن ئۇستام قىزىنى چاقىرىپ چىقىپ، ئۇنىڭغا تۆگىنى مەھكەم ساقلاشنى جېكىلەپ قويۇپ، ئۆزى ئۆيىگە پىچاق ئالغىلى كىرىپ كېتىپتۇ. شۇ ئەسنادا قىز تازغا:

— ھەي تاز، جىم ياتسەنغۇ؟ ھۈنرىڭنى

قوتاندا قويلىرىم بار. سەن بېرىپ ئىككىنى ئېلىپ كەل. ھازىرلا يولغا چىق، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

تاز ئۇستامنىڭ كۆڭلىدىكى شۇملۇقنى تۈي- غاندەك:

— ئۆزلىرىنىڭ كىچىك ئاۋاتتىكى قوتاندا قويلىرىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىمىغانىكەنمەن، — دەپتۇ.

ئۇستام ھىلىگەرلەرچە ھىجىيىپ:

— سەن تېخى مېنىڭ كۆپ نەرسىلىرىمنى بىلىپ كېتەلمىدىڭ، بارغىن، قانچە تېز بولسا شۇنچە ياخشى، — دەپ تازنى ئالدىرىتىپتۇ.

تاز ئائىلاچ يولغا چىقماقچى بوپتۇ. ئۇ يول تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندا، قاسىم ئۇستامنىڭ كىچىك قىزى:

— قولۇڭغا كالتەك ئېلىشنى ئۇنۇتما، قوتان- نىڭ ئالدىغا بارغاندا، بىر يىرتقۇچ مەخلۇق ئال- دىڭغا چىقىدۇ. قولۇڭدىكى كالتەك بىلەن بېشىغا بىرنى ئۇرساڭ، ئۇ كەينىگە يانسۇ، — دەپ ئۆ- گىتىپتۇ.

تاز قوتاننىڭ ئالدىغا كەلگەندە، راست دېگەن- دەك ئەپتى تولىمۇ يىرگىنىشلىك بىر مەخلۇق تازغا ئېتىلىپ كېلىپ، ئۇنى يۈتۈۋەتكىلى تاسلا قاپتۇ. تاز چاققانلىق بىلەن بۇ مەخلۇقنىڭ بېش- غا كالتەك بىلەن تازا كېلىشتۈرۈپ بىرنى ئۇرغا- نىكەن، ئۇ شۇ زامانلا كەينىگە يېنىپ كۆزدىن غا- يىب بوپتۇ.

كەچقۇرۇن تاز قوينى ئېلىپ كەلسە، ئۇستام «ۋاي بېشىم!» دەپ يىغلاۋاتقۇدەك. تاز:

— ئەتىگەنلا ساق ئىدىلىغۇ! — دەپتۇ. ئۇس- تام تازغا ئاللىيىپ قاراپ:

— ئۇخلىغانىدىم، تولىمۇ قورقۇنچلۇق بىر چۈش كۆرۈپتىمەن. ئويغانسام بېشىم چىدىغۇسىز

پۇل بېرىپتۇ، ئالماپتۇ. ئۇلار:

— ساڭا زادى نېمە كېرەك؟ — دەپ سورىغا.

نەكەن، ئۇ:

— ماڭا خېنىمنىڭ قۇلىقىدىكى قىزىل گۈل

كېرەك، — دەپتۇ. خىزمەتكارلار ئەھۋالنى مەلۇم

قىلغاندىن كېيىن، پادىشاھ:

— گاداينىڭ تەلىپىنى بەجا كەلتۈرۈڭلار،

باغدا گۈل كۆپ، — دەپتۇ. ئاي خېنىم ئىشىك

ئالدىغا چىقىپتۇ ۋە گۈلنى قۇلىقىدىن ئەمدى ئې-

لىشىغا گۈل تېرىق بولۇپ چېچىلىپتۇ. دىۋانە

بولسا ئون بەش چۈجىسى بار بىر توخۇغا ئايلىد.

ئىپ، تېرىقلارنى چوقۇلاشقا باشلاپتۇ. تېرىقلار

تېرىلىپ بولغىلى ئاز قالغاندا، خېنىمنىڭ ئايغى

ئاستىدا قالغان بىر دانە تېرىق يوغان بىر مۇ-

شۈككە ئايلىنىپ، توخۇنى چۈجىلىرى بىلەن قو-

شۇپ بوغۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. ئاندىن مۇشۇك شۇنداق

بىر سىلكىنىپ ئەسلى قىياپىتىگە كەپتۇ.

ئاي خېنىم خۇددى قورقۇنچىلۇق چۈشتىن

ئويغانغاندەك ھاڭ قېتىپ قاپتۇ ۋە ئۆز كۆزىگە

ئىشەنمەي، «بۇ نېمە كارامەت» دەپ ياقىسىنى

چىشلەپتۇ.

تاز مەلىكىگە تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن

كېيىن:

— ئەي مەلىكەم، شاھ ئاتىڭىز ئېيتقان «ئاجا-

يىپ ھۈنەر» دېگەن مانا مۇشۇ، — دەپ جاۋاب

بېرىپتۇ.

پادىشاھ ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ قىزىنى تاز-

غا نىكاھلاپ بېرىپتۇ. ئۇ ئىككىسى ئۆمرىنىڭ

ئاخىرىغىچە بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئابدۇل يارى.

ئىشقا سېلىپ قېچىپ كەتمەسەن؟ — دەپ ئاستا

پېچىرلاپتۇ. تۆگە شۇ زامان بىر يۇلقۇنۇپلا كەپ-

تەرگە ئايلىنىپ ئۈچۈپ كېتىپتۇ. ئۆيدىن تۆگە-

نى ئۆلتۈرگىلى ھېچ نەرسە تاپالمىغان ئۈستام

قىزىنىڭ: «دادا، دادا، تۆگە قاچتى!» دېگەن ئاۋا-

زىنى ئاڭلاپ يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئۇنىڭ كەينىدىن

لاچىنغا ئايلىنىپ قوغلاپتۇ. قوغلا، قوغلا ئاخىر

كەپتەرگە يېتىشىۋالاي دەپ قاپتۇ. بۇ چاغدا كەپ-

تەر بىر دەرەخقە قونۇپ قۇشقاچ بولۇپ ئۈچۈپتۇ.

لاچىن قارچۇغا بولۇپ قوغلاپتۇ. قوغلاپ باغ -

ۋارانلىرى باراقسان بىر مەھەللىگە كېلىپ قاپتۇ.

قۇشقاچ ئازراق ئارام ئېلىۋېلىش ئۈچۈن بىر

باراڭنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپنى كۆ-

زىتىپتۇ. قارىسا ئۆزى ئىشلىگەن، پادىشاھنىڭ

ھۈپپىدە ئېچىلغان گۈللەر بىلەن تولغان بېغى

كۆز ئالدىدا تۇرغۇدەك. قارچۇغا بولسا تام بېشىدا

قۇشقاچنى ماراپ ئولتۇرۇپتۇ.

قۇشقاچ بىر ئۈچۈپ باغدىكى گۈللەرنىڭ

ئارىسىغا چۈشۈپ، قىيىقىزىل گۈل بولۇپ ئېچىد-

لىپتۇ.

قارچۇغا قاتتىق نادامەت ئىچىدە ھېلىقى

گۈللەرنى كۈزىتىپ تۇرغىنىدا، تۇيۇقسىز باغنىڭ

ئىشىكى ئېچىلىپ ئاي خېنىم كىرىپ كەپتۇ. ئۇ

گۈللەرنى تاماشا قىلغاچ بېرىپ، ھېلىقى چوغدەك

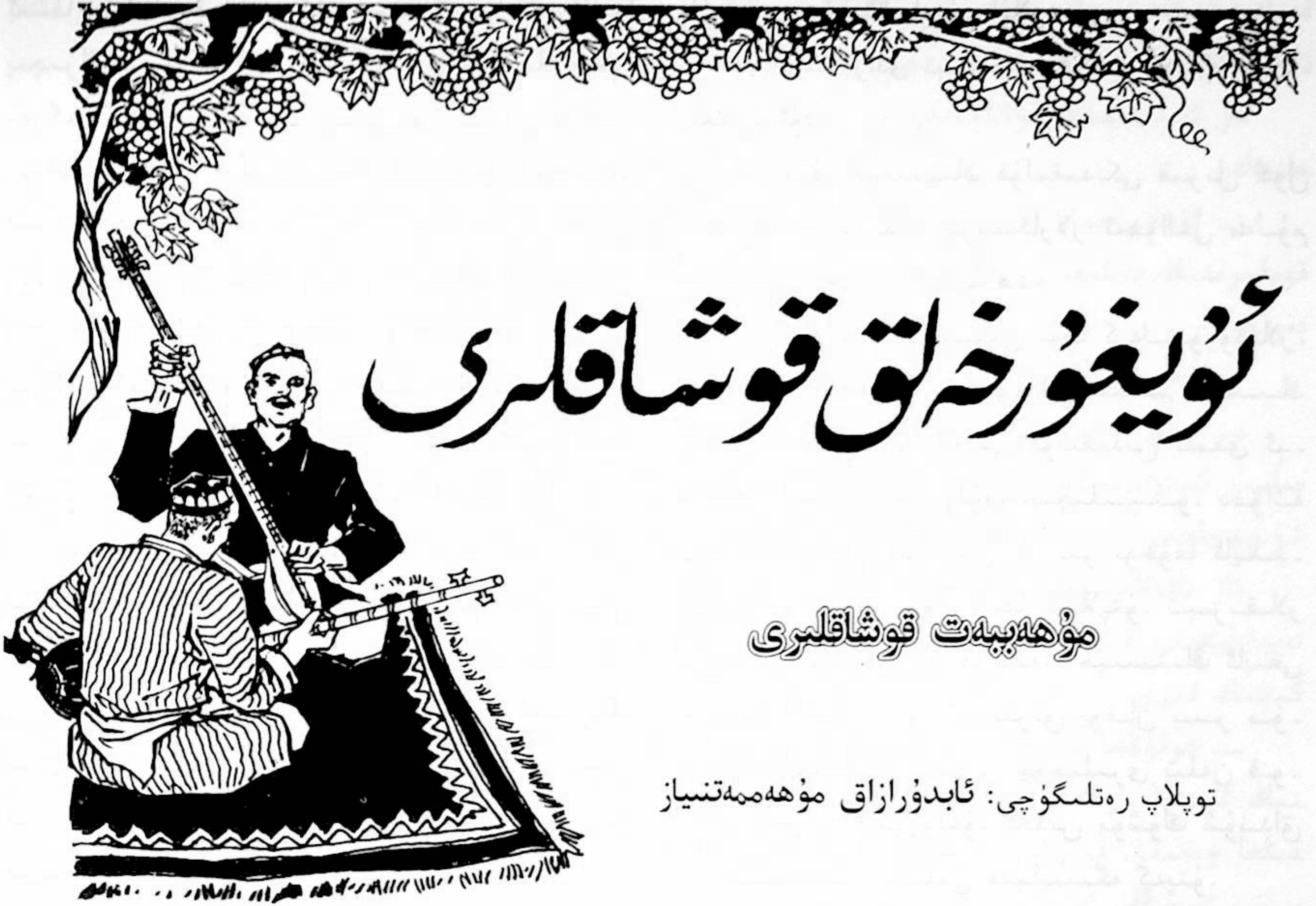
قىزىل گۈلنى ئۈزۈپ قۇلىقىغا قىسىپ چىقىپ

كېتىپتۇ. قارچۇغا بولسا خورسىنىپ قويۇپ،

خۇرجۇن ئاسقان دىۋانە قىياپىتىگە كىرىپ پادى-

شاھنىڭ ئىشىكىنى قېقىپتۇ.

خىزمەتكارلار ئۇنىڭغا نان بېرىپتۇ، ئالماپتۇ.



ئۇيغۇر خەلق قوشاقلرى

مۇھەببەت قوشاقلرى

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇرازاق مۇھەممەتتىياز

باغ ئارا باغنىڭ ئوتى،
قىياق ئوت تاغنىڭ ئوتى.
يۈرىكىمنى كۆيدۈرگەن
يىراقتىكى يار ئوتى.

ئاسماندىكى ئۈچ ئۆردەك،
ئەگىپ - ئەگىپ ئۇچساڭچۇ!
يىراقتىكى يارىمغا
سالسىمىنى ئېيتساڭچۇ!

سېرىق سەبەدە شېخدا
سېرىق قۇشقاچ سايرايدۇ.
مېنىڭ شۇ ئوماق يارىم
قىزىل گۈلدەك پۇرايدۇ.

يارنىڭ يۆلىكى ياردىن،
يارى بولمىسا قايدىن؟
غۇنچە بويلىرى زىلۋا،
شېرىن سۆزلىرى ئاندىن.

شاپتۇل شېخى پەس ئىكەن،
ئۈزۈپ يېمەك تەس ئىكەن.
ئۈز يارى بولغان بىلەن،
بىر كۆرۈشمەك تەس ئىكەن.

تاغلاردىن شامال كېلىپ،
ئالمىلارنى ئىرغايىتى.
يار ئوتى يامان ئىكەن،
قارا كۆزنى يىغلاندى.

يار يالغۇز تۇرامدىكىن؟
مەن بارسام قارامدىكىن؟
يارنى خويمۇ سېغىنىدىم،
خىيال قىلىپ ياتامدىكىن؟

يارنىڭ قېشىغا بارسام،
يۈرىكىم پوكۇلدايدۇ.
دۈشمەنلەر مېنى كۆرۈپ،
خويمىغۇ كوتۇلدايدۇ.

ئالتە شەدە بارمىكىن
سەن يارىمدەك ئاي چىراي؟
يىلاندىك تولغىنىپ چىقساڭ،
سەندىن قانداق ئايرىلاي.

كۆڭۈل بەرمىگەن يارنىڭ
كۆڭلىنى ئالايۇ مەن؟

ئىشك ئالدىدا سېدە،
ئاتقا سەپ بېرەي بېدە.
ۋاپاسىز يار دەردىدە
يۈرىكىم بولدى زېدە.

ئېتىمنى قويۇۋەتتىم
يېڭى چىققان قىياقلارغا.
يار دەردى يامان بولسا،
كېتەي مەن يىراقلارغا.

ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك،
شولا بەرمىگەن يارىم.
ئاغزىدا كۈلۈپ قويۇپ،
كۆڭۈل بەرمىگەن يارىم.

يارىم ئۆزى چىرايلىق،
خۇددى ئايغا ئوخشايدۇ.
كېلىك دېسەم كەلمەيدۇ،
كۆڭلى باشقا ئوخشايدۇ.

بۇغداي باغلىغان باغلىق،
يارنىڭ قولىدا ياغلىق.
مەن كۆيسەم ساڭا كۆيدۈم،
سېنىڭ كۆيگۈنۈڭ چاغلىق.

ئۇچاڭدىكى كۆڭلەكنى
ئۆمۈرلۈك بولار دەمسەن؟
كۆڭلۈمدىكى يار ئىدىك،
ئايرىلسام، ئۆلەر دەمسەن؟

ئانچە - مۇنچە كەپ تۇرۇڭ،
چىدمايدىكەن يۈرەك.

يار دەردى يامان ئىكەن،
مەن ئۆرە تۇرالمايمەن.
باراي دېسەم يول يىراق،
ۋاقتىدا كۆرەلمەيمەن.

ئەنتىم بارەي، ئەنتىم بار،
يانچۇقۇمدا قەنتىم بار.
يار ئايرىلمەن دەيدۇ،
ئايرىلماسقا شەرتىم بار.

بېغىڭغا كىرىۋېلىپ،
ئۈرۈك ئېرىغىتاي يارىم.
ناخشامغا قېتىۋېلىپ،
سېنى يىغلىتاي يارىم.

ئاقسۇ يولى يول بولسۇن،
يانتاقلرى گۈل بولسۇن.
سىزدىن باشقا يار تۇتسام،
ئىككى كۆزۈم كور بولسۇن.

* * *

قاتار - قاتار سۆگەتنىڭ
سايىسى بولامدىكىن؟
يارغا كۆيگەن يۈرەكنىڭ
تازىسى بولامدىكىن؟

يار بىلەن بارايۇ مەن؟
يولىدا قالايمۇ مەن؟

گۈل شېخىدا سايىرىغان
بۇلبۇلگويىا ئەمەسمۇ؟

يۈرىكىمنى داغلىغان
مېنىڭ يارىم ئەمەسمۇ؟

ئىشكىڭدىن ئۆتەرمەن،
مەنزىلىمگە يېتەرمەن.
قەلەم قاشنى كۆرگەندە،
مۇادىمغا يېتەرمەن.

ھويلامدىكى ئېرىقىم،
ئېرىقىمدا بېلىقىم.
نەدە يىغلاپ يۈرىسىز،
ئاھ، بىچارە غېرىبىم؟

ناخشا ئېيتىمەن يارىم،
ئۈنۈمدىن تونۇيالامسەن؟
ئاخشاملىققا كەل دەيسەن،
ۋەدەڭدە تۇرالامسەن؟

ھاۋادىكى بوز لاچىن
گۆشنى كۆرسە پەسلەيدۇ.
غېرىبلىقتا يىراقتا
كۆڭلۈم سىزنى ئەسلەيدۇ.

ئېرىق بولسا، سۇ بولسا،
قاپاق تېرەك ئۆسمەمدۇ؟
ئۈز يارى ياندا بولسا،
كۆڭۈل تاغدەك ئۆسمەمدۇ؟

شامال چىقسا ئەگىيدۇ
ئۆستەڭ بويىدا تېرەك.

(توپلاپ رەتلىگۈچى ئاقسۇ شەھىرى ئىگەچى ئوتتۇرا مەكتەپتە)

بالىلار قوشاقللىرى

توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: تۆمۈر قادىر، تۇرسۇنتوختى سۇلايمان

كەل ئوينايلى

دوست، دوست، دوست دېگىنى،
توقۇپ قويدۇم تالىمنى.
تالىمنىڭ رەڭگى ئاق،
كەل ئوينايلى جالدىر - جاق.
ئۆتۈپ كەتتىم ئالدىڭغا،
ئىككى يېنىڭغا ئوبدان باق.
غازلار چىقتى ئۆستەڭدىن،
بويۇن سوزۇپ «غاقىر - غاق!»
يالغۇز - يالغۇز قالمايلى،
بولۇۋالايلى جۈپ قوشماق.
ساڭا قالسۇن تالىمام،
بولسۇن ئويۇن ۋەسسالىم.
خۇدايىمنىڭ ئالىمدە
كۆڭلەك كىيگىن تالىمدە.

ئۈزكەنسز

رەنا قىز، ئۈزكەنسز،
ياسىن ئاكامغا تېگەمسىز؟
ياسىن ئاكامغا تەگكەندە،
ئەتەس كۆڭلەك كىيەمسىز؟
ئەتەس كۆڭلەك كىيگەندە،
موتۇچىغا^① مېنەمسىز؟
موتۇچىغا مېنىگەندە،
كىنو خانىغا بارامسىز؟
كىنو خانىغا بارغاندا،

غازىر - پۇرچاق چاقامسىز؟
سوراپ باقسام قاچقۇسى بار.
ئوسما قويۇپ ھال تارتماڭ،
سىزدەك قىزدىن نەچچىسى بار.

يامغۇر ياغدى

يامغۇر ياغدى، قار ياغدى،
شارقىراپ كەتتى.
ئۆتۈكۈمنى مايلىسام،
پارقىراپ كەتتى.
خانمىنى ئانام دەيمەن،
مالىمنى دادام دەيمەن.
ئاتا - ئانام ئالدىدا
يۇمشاق - يۇمشاق نان يەيمەن.

ئاكىچىكىڭىز قانداق كىشى

ئۈنچە - مارجان چېچىلدى،
تېرىپ بولالماي كەچ بولدى.
قوپۇڭ ئانا، كېتەيلى،
يۈسۈپ باينىڭ ئوچىقىغا
قىيما كۆمەچ كۆمەيلى.
ئاكىچىكامنى قىچقىرىپ،
ئۇنىڭ بىلەن تەڭ يەيلى.
ئاكىچىكىڭىز قانداق كىشى؟
ھەممىدىن ئوبدان كىشى.

مېنىڭ ئاكام

ئاق كەپتەرمۇ موللاقچى،
كۆك كەپتەرمۇ موللاقچى.
مېنىڭ ئاكام چاقچاقچى،
ھەربىيلىككە بارماقچى.
ھەربىيلىككە بارغاندا،
قولغا قورال ئالماقچى.
قارا نىيەت دۈشمەننىڭ
بېشىغا چەنلەپ بارماقچى.
مېدال ئېسىپ مەيدىسىگە،
ئۆيگە يېنىپ كەلمەكچى.
ئۆيگە يېنىپ كەلگەندە،
ئۈز خوتۇننى ئالماقچى.
ئۈز خوتۇننىڭ تويۇلۇقىغا
كەتمەن، تاماق ئالماقچى.
كەتمەن، تاماق ئېپ بولۇپ،
ئېتىزلىققا بارماقچى.
راسا ئىشلەپ ئېتىزغا،
مول - ھوسۇلنى ئالماقچى.
مەھەللىمىزنىڭ ئىچىدە
داڭدار بايدىن بولماقچى.

چىم - چىم

چىم - چىم، چىماچىم،
سۇنى پۇلغا ساتقىنى كىم؟

① موتۇچى - موتىكىلىت

ئوينىدىغان بالا بارمۇ ؟

ئاق تاش، كۆك تاش،
دەريادىكى سۈزۈك تاش.
بىر تەككىدە ئىككى باش،
ئىككىلىسى قەلەمقاش.
شاراقلادۇ يانچۇقتا
گازىر - پۇرچاق، لوۋيا - ماش.
ئۆستەڭ بېشىدا كالا بارمۇ؟
ئوينىدىغان بالا بارمۇ؟
كەل ئوينايلى، بولساڭ شاش،
قولنى - قولغا تۇتۇشۇپ،
بىللە تەڭ يۈگۈرۈشۈپ،
بولايلى قوشماق ئاداش.

ئاپتاپ چىق

ئاپتاپ چىق،
كونا چاپاننى سۆرەپ چىق.
ئاپتاپ چىق،
يوغان توپتەك ئۆرلەپ چىق.
ئاپتاپ چىق،
ئاسمىنىڭنى ياماپ چىق.
ئاپتاپ چىق،
ئايغىڭنى قاماپ چىق.
ئاپتاپ چىق،
يۇلتۇزۇڭنى ساناپ چىق.
ئاپتاپ چىق،
بىز بىلەنمۇ ئويناپ چىق.

پاتراق تۇرساڭچۇ

گۈلدۈر، گۈلدۈر، گۈلدۈرگەن،
يامغۇر يېغىپ ئۈلگۈرگەن.

مەللىدىكى قىزچاقلار
تاشلىشىپتۇ چاقچاقلار.
قوينى سانانگ ۋاقتىدا،
خېمىر كېسىڭ تاختىدا.
كىممۇ تېگىدۇ ئەرگە
نارىسىدە ۋاقتىدا
كوكۇلۇڭغا قاراپ قوي،
كەل ئاداشىم، ئويناپ قوي.

تاققۇ - تۇققۇ

تاققۇ - تۇققۇ،
ئۈنچە - مارجان.
ئالاقوي نەدە؟
تاغدا.
تاغدا نېمە يە؟
ياپچان يە.

ئاغمىلاق، بوغمىلاق،
نان - توقاچ يۇمىلاق.
كۈلدى كۆمەچ،
كۆتەن چىق !

خەت كەلدى

تىكىلاڭ، تىكىلاڭ ئات كەلدى،
ئات كەينىدىن خەت كەلدى.
خەتنى ئوقۇپ ئولتۇرسام،
مۇنداق يېڭى گەپ كەلدى:
ئاتنى سېلىڭ ئوغلاققا،
دىققەت قىلىڭ موللاققا.
تارتىۋېلىپ ئوغلاقنى،
ساپساق بېرىڭ پەللىگە.
چاۋاك - چاۋاك چالايلى،
كۆڭۈلدىن خوش بولايلى،
سەن قۇچقان غەلبىگە.

سۈنى پۇلغا ساتقىنى
دوغايچىنىڭ چوڭ قىزى.
مۇزخانىدىن ئالغاندەك،
مىجەزى چۈس، توك قىزى.
چىمكى - چىمامكى؟
چىلىكى بارمىكى؟
ئۇسسغاندا ئىچكىلى
بىزگىمۇ سۇ بارمىكى؟
دوغايچىنىڭ قىزىدا
مېھىر - ۋاپا بارمىكى؟
مېھىر - ۋاپا بولمىسا،
قىز ئۇنى نەدىن تاپا؟
قىز ئۇنى ئىزدەپ بېرىپ،
باغدىن بىر گۈلنى ئېگەر.
ئاخىرى باغ باققۇچى
موللىققۇۋان تازغا تېگەر.
ئۇ تازنىڭ نېمىسى بار؟
ئالتە - يەتتە قۇشى بار.
قۇشلايلى، قۇشلايلى،
تاز كاللىسىغا مۇشتلايلى.
تاز كاللىسى قانىسا،
قىزىل يىپتا يامايلى.
ئاچچىقى يامان زاغۇن تاز،
گەپ ئاڭلىماس گازگۈن تاز،
خوتۇنۇڭ بىلەن ئۆيدە قال،
بىزلەر ئاستا يانايلى.

سكىنە

سكىنەيۇ، سكىنە،
قىرىق كوكۇلۇڭ قېنە؟
سكىنەمگە توي كەپتۇ،
دولان قۇيرۇق قوي كەپتۇ.
قوينى ھەيدەپ دۆڭنەمگە،
ئېلىپ كەپتۇ مەللەمگە.

- يامغۇر شار - شار كەتكەندە،
 يېتىپ كەلدىم ئۆستەڭگە.
 سۇغا چۈشتى ئۆردىكىم،
 ھۆل بولۇپتۇ كۆڭلىكىم.
 تىترەك باستى، شۈمشەيدىم،
 ئېگىلىپ قالدىم، مۈكچەيدىم.
 ئۆيگە پاتراق بارمىسام،
 ئانامغا يالۋۇرمىسام،
 ئاچچىقلايدۇ ئانىكام،
 پاتراق قۇرۇڭ كۆڭلىكىم،
 پاتراق قۇرساڭچۇ، پاتراق،
 پاتراق قۇرساڭچۇ، پاتراق.
- تۆڭلەر
 — تۆڭلەرەي، تۆڭلەر،
 — نەگە بارغان تۆڭلەر؟
 — تۇزغا بارغان تۆڭلەر.
 — تۇزۇڭ نەدە قېپقالدى؟
 — تۇزلۇق سايدا! ① قېپقالدى.
 — تاسقاپ - تاسقاپ ئەكېلىڭلار.
 — تاسقاي دېسەم غەلۋىر يوق.
 — غەلۋىر دېگەن ئۆگزىدە.
 — چىقاي دېسەم شوتا يوق.
 — شوتا دېگەن دەرەختە.
 — كېسەي دېسەم پالتا يوق.
 — پالتا دېگەن قازناقتا.
- ئاچاي دېسەم ئاچقۇچ يوق.
 — ئاچقۇچ دېگەن مىسكەردە.
 — ئالاي دېسەم پۈلۈم يوق.
 — بىر پۈلۈڭغا بەرمەيدۇ.
 — ئىككى پۈلۈڭغا ئالغۇم يوق.
- چۆچۈرە قاينايدۇ
 مىس قازاندا چۆچۈرە
 ۋاراق - ۋاراق قاينايدۇ.
 ئۆگەي ئانام بەرمەيدۇ.
 بەرمىسىمۇ بەرمىسۇن،
 كۆزۈم ھەرگىز كۆرمىسۇن.

(تۆمۈر قادىر خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە مائارىپ مۇپەتتىشلىكى ئىشخانىسىدا)
 (تۇرسۇنتوختى سۇلايمان چىرا ناھىيە چىرا يېزا ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى)



① تۇزلۇق ساي - چىرا ناھىيىسىدىكى جاي ئىسمى.

کرام لار سورا دیلا حضرت رسول الله فرغان
 لادی وقتیکه جمعه کچه موعنان لار نیک
 روح لاری حضرت رب العزت تعالی
 دین اجازت تیلاب بودنیاه شنبه
 ارته سے هر روح اوزی نیک جسد
 لاری نیک برابریه تورورینه هر روایت
 ده تن که کورور دیب دور تور تنجی
 آسماندا افتاب نیک نوری تمام عالم
 غم روشنی بولغان غم او خسته روح
 عالم دیکلی تن لار که روشن یک هرور

QM01-20

اگر انداق بودا سنا بر عویش تفریق دین
 نه نه زانده بر لورایدی رسول علیه السلام
 اول قه حال لاری خبری یوق ایدی
 وقتیکه بو معنی نه پیلدی انیک عذر
 سینی اتمه و اتیکه تریتکم عن زیار
 لقبور الا فزور و یا عینی کس بودور
 یعنی بولدو فکه سیر لار نه نهی قیلیم
 قه لار نه زیارت قلبش دین
 الحان ایته اهنکه زیارت قلبیکر لار

خلافت ولید ابن عبدالملک دار الخلافتشام بمارت و حکومت با درخسپان مغرب
 و نامور کردیده مدت پیزده سال استقلال تمام بعد از ادب تنظیم امور ملک ملت و تربیت
 مهم دین و دولت قیام نمود در آوان حکومت خود مردمان همیشه را وجوسان از آنجا
 هر بلاد خبردار با ملک و راهنسه فرستاده از اوضاع و احوال حکام آنجا خبردار کرده
 بر چسبکنان خط بنی را و سمرقند شکر نرفت از کثرت نفوس با زوی شهنشاهت و مهن
 و بنایید حضرت ملک عبدالملک حربه بعد از جنگ جدال بسیار کین از قیام در کسبم فی الحال
 پشمار قبضه ضبط و بجز کشته و ولایت و رقیه و خند و اند جان و او شش او کنگر
 و چسبک و کاپن ناص و در ملک خولستان بجز نموده غیر ملک و موهب خلافت کرد دنیا
 و مجید خواجه بود کشته و او کتایبسی منهدم کردانیده بجای نصاب جد و خانی و مدارس با زور
 و شکر کج کردار ملک میر کافر بود در سلطنت خود نموده نامن قامت و عمل امانت نموده بود
 و اسپان بر روی ساکنان اندیکر کشوده بطاعت و در کشته و نیز بوی شربت خاور و
 ملت چنانچه محکوم و کوشش تقویت مقدم سپانید و بعد از انقضاءت حید و عهد بنی عباس
 جاسدان ترکان غمخیزان اندوران با تمام صد و بیست و نوزده شش جهان و کین بن هو و کاب
 پشیمان همه ملک که خلیفه آن ایام بود جلد کج کتده جبر و شهادت بر پشته و شهادت
 و مرقه عزیز و در آن تمام لازم الامرام است و نیز از تیر که و از آن شاه دین بنای اولاد
 در آن ششده مانده قران بعد قرن بنی بعد بنی لایونمانا یاد بر سر از فضل آثار منین لاور تو و در

در آن ششده مانده قران بعد قرن بنی بعد بنی لایونمانا یاد بر سر از فضل آثار منین لاور تو و در
 خوان الوان طو و ششده بزرگان و پسران و واردان و صادران میکشند سلاطین
 عالمقدر و خوانین معدلت آثار حکام خود را تمام دوله صرح جنتها هر عصر و زمان معینان
 بقدر شرفی را با حکام و اسپانید صانع عالم مطیع خود با سپه افروز و در میان
 خلافتی سر میند و ممان کردانیده هر کدام بقدر اوضاع و اقتقاد خود در وقت و در وقت

هاتان اسامی فرقیه

الالی اعلم و صاحب بود و اکرم اهل سواد زبان شیخ خواهر الی و در آن نظام
 و ضابطه الملک حارثه الامام الملک فاح البغاة و عالی النزاهة غیاث اهل الاذل
 معبذ الملک الامام اهلین ابو الخوارک حضرت شاه قطیبه بن مسلم قدس الله روحه
 علت بر ایاة الامام و ارفعت و احضرتی روضه الافغان الی و فله و کرم
 منشر و کلمه من یحیی القهر مشد و ابی جابر النج و له بهیم و و ابی جابر
 هر مسیبه اهل القرب و عمل پشتر و ابی جابر حضرت شاه ادریس و
 و ابی معارف در ستمگانا فاسم افار و ابی جابر فاسم کرم و ابی جابر الفار و
 شامش و ابی جابر فاسم هر و ابی جابر الفار و ابی جابر فاسم کرم و ابی جابر
 و ابی جابر فاسم کرم و ابی جابر الفار و ابی جابر فاسم کرم و ابی جابر
 و ابی جابر فاسم کرم و ابی جابر الفار و ابی جابر فاسم کرم و ابی جابر



دلمۇرات پەرھات سىزغان

ھوجرىدىكى گۈل (مايىوياق)

源泉 (布拉克)

بۇلاق

(维吾尔文)

总114期

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 114 - سان

BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
新疆漠尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订閱

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر)
شىنجاڭ مورتوم (MORTOM) مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدى
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号:CN65-1063/I
国际标准连续出版物号:ISSN 1005-0876
国外发行号:Q1118 邮政编码:830001
邮政代号:58-108 定价:6.50元

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژورنال نومۇرى:
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژورنال نومۇرى:
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالىت نومۇرى:Q1118 پوچتا نومۇرى:830001
پوچتا ۋاكالىت نومۇرى:58-108 باھاسى:6.50 يۈەن